

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI
KATEDRA SLAVISTIKY

PŘEKLAD ODBORNÉHO TEXTU Z OBLASTI
PSYCHOLOGIE A TRANSLATOLOGICKÝ KOMENTÁŘ
K PŘEKLADU

TRANSLATION OF SCIENTIFIC TEXT IN THE FIELD OF
PSYCHOLOGY AND TRANSLATOLOGICAL COMMENTARY
ON TRANSLATION

DIPLOMOVÁ PRÁCE

VYPRACOVALA: Bc. Nikola Krupková

VEDOUCÍ PRÁCE: doc. PhDr. Zdeňka Vychodilová, CSc.

2022

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucí diplomové práce a uvedla jsem všechny použité prameny.

V Olomouci dne 23. 6. 2022

Podpis

Tímto děkuji doc. PhDr. Zdeňce Vychodilové, CSc. za trpělivost, ochotu a cenné rady, které mi poskytla při zpracování této diplomové práce.

Podpis

OBSAH

ÚVOD	6
1. STRUČNÝ ÚVOD DO STUDIA HODNOT	8
2. ODBORNÝ STYL	10
2.1 Charakteristika ruského odborného stylu	11
3. PŘEKLAD	14
3.1 Fáze překladu	15
3.2 Typy překladu	16
3.3 Ekvivalence překladu	18
3.4 Převod toponym a proprií	20
3.5 Překlad odborného textu	20
3.6 Terminologie	21
4. PROBLÉMY PŘEKLADU Z RUSKÉHO JAZYKOVÉHO SYSTÉMU DO ČESKÉHO	24
4.1 Překlad konstrukcí s přechodníky	24
4.2 Překlad konstrukcí se slovesnými adjektivy	26
4.3 Interpoziční slovosled	27
4.4 Pasivní konstrukce	29
4.5 Další překladatelské transformace použité při překladu daného textu	30
4.6 Ekvivalence termínů	35
4.7 Převod ruských proprií	38
4.8 Převod zkratk	39
4.9 Citace v textu překladu	39
5. PŘEKLAD TEXTU	40
ZÁVĚR	70
РЕЗЮМЕ	72
BIBLIOGRAFIE	79

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. I

I

Příloha č. II

II

Příloha č. III

VI

Příloha č. IV

VIII

X

ÚVOD

Diplomová práce je věnována překladu odborného textu z oblasti psychologie a psychodiagnostiky. Cílem diplomové práce je vytvoření adekvátního překladu části odborné monografie „Психология ценностей российской молодежи“ a dále vytvoření translatologického komentáře k překladu a rusko-českého slovníku, jenž bude vypracován na základě vybraných termínů z výchozího textu.

První kapitola bude věnována stručnému úvodu do studia hodnot a vymezení čtyř základních pojmů: hodnoty, axiologie, hodnotové orientace a hodnotového systému, neboť čtenář neznalý daných pojmů by se nemusel v textu překladu orientovat. Ve druhé kapitole se budu zabývat odborným stylem, jeho hlavními rysy, a také budu charakterizovat ruský odborný styl.

V následující kapitole se budu věnovat překladu, jeho vymezení a obecné charakteristice, dále fázím a typům překladu. Otázka ekvivalence překladu představuje pro překladatele jeden z problémů překladu, se kterým se střetává v rámci překladatelského procesu, proto bude jedna podkapitola věnována ekvivalenci a jejím druhům a možnostem řešení. Dalším problematickým místem v procesu překladu je překlad vlastních jmen, proto se zmíním i o možnostech jejich překladu. V neposlední řadě bude pozornost věnována terminologii a jejímu převodu do cílového jazyka.

V závěru diplomové práce se budu zabývat problematikou překladu z ruského jazykového systému do českého s příklady z výchozího textu. Pozornost bude věnována tzv. slovesným kondenzátorům, tj. přechodníkům a slovesným adjektivům, jež jsou v ruštině často využívány, a možným způsobům jejich překladu do českého jazykového systému. Dále se budu zabývat interpozičním slovosledem a pasivními konstrukcemi, ale také překladem terminologie a vlastních jmen.

Vycházím z odborných knih, publikací a příspěvků českých a ruských translatologů a lingvistů. O translatologii bylo napsáno velké množství publikací, proto je nejdříve analyzuji, porovnávám a na základě syntézy uvádím ověřené informace.

Jádrum práce je můj vlastní překlad části odborné monografie „Психология ценностей российской молодежи“ (Psychologie osobních hodnot ruské mládeže) od

L. V. Karpušinové a A. V. Kapcova. Kniha je věnována hodnotovému systému a osobním hodnotám. Osobní hodnoty mají dynamický charakter, tj. mění se v závislosti na čase a situaci, autoři dané publikace nejdříve hodnoty definují, poté se zabývají jejich diagnostikou a následně výsledky měření. Pro překlad jsem vybrala část druhé kapitoly „Diagnostika osobních hodnot a struktury axiologické dimenze“. První podkapitola „Metodické rysy diagnostiky osobních hodnot a struktury axiologické dimenze“ je věnována metodám, jejichž pomocí je možné diagnostikovat osobní hodnoty; pozornost je především zaměřena na dotazníkové šetření. Druhá podkapitola „Metodika výzkumu osobních hodnot“ se zabývá jednotlivými metodami diagnostiky, je zmiňována např. psychosémantická metoda nebo projektivní metoda. Nejvíce pozornosti je věnováno „Dotazníku hodnot podle M. Rokeache“, ze kterého vychází většina ruských psychologů (ti jeho metodu modifikují a dále s ní pracují).

Součástí diplomové práce jsou čtyři přílohy. Přílohy tvoří rusko-český slovník vybraných termínů z výchozího textu, dále rusko-český slovník metod, škál a analýz zmíněných v textu originálu, třetí přílohou je seznam metodik použitých v textu včetně uvedení českých ekvivalentů a poslední příloha zahrnuje výchozí text.

1. STRUČNÝ ÚVOD DO STUDIA HODNOT

Termín hodnota je velice široký pojem, který se používá nejen v přírodních vědách (ekonomii, matematice), ale také v psychologii, filozofii a sociologii. V přírodních vědách hodnotu daného objektu můžeme snadno zjistit (např. v ekonomii je hodnota vyjádřena cenou).¹ V psychologii lze také hodnoty diagnostikovat, avšak diagnostiku provádíme pomocí projektivních metod, psychosémantických metod nebo dotazníkového šetření. Publikace, kterou jsem si zvolila pro svůj překlad, se zabývá charakteristikou, studiem a diagnostikou hodnot z oblasti psychologie.

Pojem hodnota je obtížné definovat, protože každý den jedinec hodnotí určité objekty (tudíž něčemu připisujeme hodnotu), anebo je neustále hodnocen. V pedagogickém slovníku je hodnota definována jako „subjektivní ocenění nebo míra důležitosti, kterou jedinec přisuzuje určitým věcem, jevům, symbolům, jiným lidem aj.“²

Studiu hodnot se věnuje axiologie. Axiologie je věda, která se zabývá nejen teorií hodnot a jejím fungováním ve společnosti, ale také hierarchií osobních hodnot.

Hodnoty a hodnotový systém jedince se mění v průběhu života, nejdříve jedinec získává hodnoty z rodinného prostředí (od rodičů, sourozenců a dalších příbuzných), poté ze školního (od kamarádů, učitelů a spolužáků) a na základě získaných hodnot si jedinec vytváří hodnoty své, podle nichž jedná a koná. Jedince také ovlivňují všeobecně uznávané hodnoty daného socio-kulturního prostředí (např. hodnoty morální).³ Hodnotový systém jedince se skládá z hodnot, se kterými se jedinec ztotožňuje. Soubor hodnot seřazených podle důležitosti tvoří hodnotový systém jedince.⁴

Odborníci se začali zabývat hodnotovou orientací proto, aby pochopili příčiny lidského chování a jednání. Primárně chtěli zjistiť návod, který by přispěl k efektivnější činnosti jedince.⁵ J. Horák chápe hodnotovou orientaci jako „vzájemně se ovlivňující proces orientace hodnotami a orientace na hodnoty.“⁶ Hodnotová orientace představuje

¹ MAKOVSKÁ, Kateřina. *Hodnoty a hodnotová orientace adolescentů*. s. 15.

² PRŮCHA, Jan, MAREŠ Jiří a WALTEROVÁ Eliška. *Pedagogický slovník*. s. 255.

³ MAKOVSKÁ, Kateřina. *Hodnoty a hodnotová orientace adolescentů* s. 15.

⁴ BERÁNKOVÁ, Martina. *Hodnoty a preference hodnot dětí v dětských domovech*. s.17.

⁵ BERÁNKOVÁ, Martina. *Hodnoty a preference hodnot dětí v dětských domovech*. s.16.

⁶ HORÁK, Josef. *Škola a hodnotová orientace dětí a mládeže* s. 20.

hierarchicky uspořádaný soubor hodnot daného jedince či skupiny. Daná orientace usměřňuje a reguluje chování jedince a právě hodnotová orientace umožňuje jedinci posuzovat objekt, tj. hodnotit, jestli je dobrý nebo špatný, důležitý nebo zbytečný atd.⁷

⁷ BERÁNKOVÁ, Martina. *Hodnoty a preference hodnot dětí v dětských domovech*. s.16.

2. ODBORNÝ STYL

Odborný styl charakterizuje několik specifických rysů, např. přesnost a jasnost ve vyjadřování, logická stavba vět nebo používání neemocionálního lexika atd.⁸

Níže jsou uvedeny základní rysy odborného stylu podle D. Knittlové:

- **přesnost a jasnost ve vyjadřování** – hlavní funkcí odborného stylu je vyjadřovat myšlenky přesně a výstižně⁹
- **písemná forma** – nejčastější formou odborného textu je forma písemná, z čehož vyplývá, že projev by měl být obsahově i významově ucelený. Text by měl být **přehledný a logicky uspořádaný**, čemuž napomáhají konektory a další odkazovací výrazy
- **terminologie** – překladatel odborného textu by měl být seznámen s vědeckou oblastí, z níž překládá výchozí text, protože terminologie je nedílnou součástí odborného textu; neznalost by překladatele mohla dovést k faktickým chybám
- **monologická forma** – v odborných textech převažuje forma monologická
- **srozumitelnost**
- **odbornost**¹⁰

Jak vyplývá z výše uvedených rysů odborného stylu, úkolem překladatele odborných textů je zachování logicky uspořádaného a přehledného textu. Používají se **termíny** (odborné názvy), jež napomáhají k přesnosti a jednoznačnosti textu, protože termín není tak závislý na kontextu. Avšak terminologie výchozího a cílového jazyka se může lišit, a proto překladatelé využívají komentáře, pomocí kterých vysvětlují rozdíly v dané terminologii.¹¹ Naopak lexikum expresivní či emocionálně zabarvené se v odborných textech nepoužívá skoro vůbec.

I. R. Gal'perin se zabývá odbornými texty a rozděluje je na texty humanitní a texty exaktní vědy¹². V textech exaktní vědy je důležitá objektivita a potlačení osoby autora, proto se v daných textech často používá právě **pasivum**. V rámci porovnání textů

⁸ KNITTLOVÁ, Dagmar a ROCHOVANSKÁ Ida. *Funkční styly v angličtině a češtině*. s. 53.

⁹ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRÝGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 149.

¹⁰ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRÝGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 149.

¹¹ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překlada I: (odborný překlad)*. s. 18-19.

¹² GAL'PERIN, Il'ja Romanovič. *Stylistics*. s. 29

odborného stylu a hovorového stylu L. Dušková přichází k názoru, že pasivní konstrukce jsou mnohem častěji užívány právě v odborném stylu¹³. Rozdílnost v používání pasivních konstrukcí se objevuje také v ruských a českých textech odborného stylu, v ruštině se pasivum používá častěji.

2.1 Charakteristika ruského odborného stylu

Rysy jsou rozděleny podle příslušnosti k jednotlivým jazykovým rovinám. Nejdříve je pozornost věnována morfosyntaxi (slovesným kondenzátorům), poté lexikologii, resp. slovo tvorbě (multiverbizačním pojmenováním), syntaxi (interpoziční slovosled), textové rovině (konektorům) a nakonec stylistice (neosobnímu vyjadřování).

Rysy odborného stylu se v českém a ruském jazyce nepatrně liší, např. v ruském jazyce se často uplatňuje kondenzace textu pomocí tzv. **slovesných kondenzátorů**, tj. přechodníků a přídavných jmen slovesných, jež jsou součástí ruského i českého jazykového systému. Překlady přídavných jmen slovesných a přechodníků bude věnována pozornost později.

Příklady přechodníků z výchozího textu:

Инструкцией требуется карточки классифицировать, выбрав удобное для испытуемого основание.

... имеет ряд существенных преимуществ, начиная от независимости шкал в многошкальном опроснике и кончая возможностью широкого использования средств статистической обработки...

Příklad přídavných jmen slovesných z výchozího textu:

... в методике были использованы понятия, обозначающие в основном “терминальные ценности”, выделенные М. Рокичем...

Выберите ценности, представляющие для Вас особую важность.

¹³ KNITTLOVÁ, Dagmar a ROCHOVANSKÁ Ida. *Funkční styly v angličtině a češtině*. s. 39.

V ruském odborném textu jsou velmi používána tzv. **multiverbizační pojmenování** (z jednoslovného termínu či pojmenování je vytvořeno víceslovné pojmenování¹⁴).

Např. multiverbizační pojmenování *экспериментальным путем* lze nahradit jednoslovným *экспериментально*.

Jednou z odlišností ruského odborného stylu je syntaktická struktura věty. Překladatel do českého jazyka často řeší právě problematiku **interpozičního slovosledu, tzv. obmykání**. V ruském jazykovém systému je daná syntaktická struktura velmi často užívána. Proto je zapotřebí přizpůsobit text pravidlům českého jazykového systému. V Knize o překládání J. Moravec popisuje termín obmykání jako „přívlastky shodné, rozvité jinými členy a stojící před substantivem, přičemž člen, kterým je přívlastek rozvit, stojí uprostřed mezi přívlastkem a členem řídicím, je tedy jako „obemknut“ mezi nimi.“¹⁵ Proto je zapotřebí přizpůsobit text pravidlům českého jazykového systému¹⁶.

Příklady obmykání:

... как следует из приведенной выше цитаты

... jak vyplývá z výše uvedeného citátu

в методике были использованы понятия, обозначающие в основном “терминальные ценности”, выделенные М. Рокичем, в модифицированном автором варианте

V českém jazyce se se vložené přívlastky nejčastěji staví za člen řídicí:

Autorka v modifikované verzi „terminálních hodnot“ M. Rokeache používá...

Avšak při překladu dané věty došlo k úplnému přeformulování:

Autorka v metodice užívala pojmy, které v podstatě odpovídají „terminálním hodnotám“ M. Rokeache, avšak v modifikované verzi.

¹⁴ MAN, Oldřich. *Metoda překladového porovnání a lingvistické problémy*. s. 124.

¹⁵ MORAVEC, Jaroslav. *Knihy o překládání: příspěvky k otázkám překladu z ruštiny*. s. 289.

¹⁶ KNITTLOVÁ, Dagmar a ROCHOVANSKÁ Ida. *Funkční styly v angličtině a češtině*. s. 42.

Společným rysem ruského a českého jazykového systému jsou „**navazovací slova**“, tj. používání konektorů a ukazovacích výrazů, jež slouží k lepší orientaci a přehlednosti textu. V českém jazyce jsou používány výrazy např. *tudíž, nicméně* atd., v ruském jazyce jsou navazovací slova známa pod názvem „текстовые ориентиры“, např. *во-первых, во вторых* atd.¹⁷

Příklady „navazovacích slov“ v ruském jazyce: *ниже приведены
из приведенной выше цитаты
ниже перечислен*

Příklady „navazovacích slov“ v českém jazyce: *v níže uvedeném
od výše zmíněných
výše uvedený*

V ruských i českých odborných textech se často využívá forma **neosobního vyjadřování**, používá se především proto, aby autorův text působil objektivně.¹⁸ Častou formou vyjádření, s níž jsem se setkala ve výchozím textu, tzv. **autorský plurál**. Avšak k autorskému plurálu mají někteří odborníci výhrady, protože je někdy označován jako forma alibismu. Nicméně použití autorského plurálu se doporučuje především pro kolektivní práce. Wang Li ve svém článku „Грамматическая специфика научных текстов русского языка“ zastává jiný názor. Autorský plurál chápe jako formu objektivitu (nechápe ho ve významu „já a ostatní“).¹⁹

¹⁷ KNITTLOVÁ, Dagmar a ROCHOVANSKÁ Ida. *Funkční styly v angličtině a češtině*. s. 53.

¹⁸ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRYGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 149.

¹⁹ WANG, Li. *Грамматическая специфика научных текстов русского языка*. s. 111

3. PŘEKLAD

Překlad lze definovat jako převod jazykového kódu z jednoho jazykového systému do druhého. Hlavním úkolem překladatele je vyjádření myšlenky výchozího jazyka prostředky jazyka cílového.²⁰ Nicméně překlad musí odpovídat také **formě** originálu (např. číslování odstavců, výčtu atd.).

Pojem překlad lze diferencovat jako:

- a) výsledný text – již vypracovaný překlad
- b) činnost – proces překládání textu
- c) prostředek komunikace

Definice překladu existuje velké množství, proto jsem vybrala dvě definice, jež mě zaujaly a na kterých je vidět, že každý autor chápe překlad po svém. Autorem první definice je ruský lingvista A. D. Švejcer a autorem druhé definice je český lingvista D. Žváček.

A. D. Švejcer definuje termín jako „однонаправленный и двухфазный процесс межъязыковой и межкультурной коммуникации, при котором на основе подвергнутого целенаправленному ("переводческому") анализу первичного текста создается вторичный текст (метатекст), заменяющий первичный в другой языковой и культурной среде... Процесс, характеризующийся установкой на передачу коммуникативного эффекта первичного текста, частично модифицируемой различиями между двумя языками, двумя культурами и двумя коммуникативными ситуациями.“²¹

Naopak D. Žváček tvrdí, že se jedná o „specifickou transformaci slovesného díla z jednoho jazyka ve slovesné dílo ve druhém jazyce, vyjádřenou příslušnými jazykovými prostředky tak, aby byla zachována obsahová (významová), estetická, stylistická aj. hodnota originálu, tzn. jeho funkčnost.“²²

²⁰ MAN, Oldřich. *Otázky ekvivalence v odborném překladu*. s. 128.

²¹ ŠVEJCKER, Aleksandr Davidovič. *Těorieja perevoda: stutus, problemy, aspekty*. s. 75

²² ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 22.

D. Žvábek se také věnuje požadavkům na překladatele. Tvrdí, že překladatel by měl ovládat několik oblastí: musí ovládat **výchozí jazykový systém**, tj. jazyk, ze kterého překládá, poté musí dokonale znát svůj mateřský jazyk, tj. **jazyk cílového textu překladu**. Dále by se také měl orientovat ve **vědecké oblasti**, kterou se zabývá výchozí text, a v neposlední řadě by měl znát a být schopen aplikovat **překladatelské postupy a metody**.²³

Překladatel by měl také znát **základní složky textu**²⁴, jež jsou uvedeny níže:

- **sémantická** (tj. obsahová)
- **gramatická**

Složka sémantická a pragmatická jsou v těsném spojení, sémantickou složku představují lexikální jednotky, které jsou úzce spjaty s gramatickým systémem

- **denotační**
- **konotační**

Složka denotační představuje věcnou situaci a konotační obsahovou informaci. Konotační neboli expresivní, složka je dána expresivním zabarvením daného výrazu (žádné dva jazykové systémy nejsou úplně stejné, proto expresivita jednoho slova může být vyjádřena několika způsoby v rámci daných jazyků). U překladů do češtiny také musíme dávat pozor na přechylování, tj. gramatický rod, např. *автор* – *autorka/autor*.

- **pragmatická** (tj. zkušenostní)

3.1 Fáze překladu

J. Levý v knize „Umění překladu“ uvádí tři fáze překladatelovy práce²⁵:

1. Pochopení předlohy
2. Intepretace předlohy
3. Přestylizování předlohy

²³ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 8.

²⁴ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRYGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 8.

²⁵ LEVÝ, Jiří a HAUSENBLAS Karel. *Umění překladu*. s. 53-73.

První fází je pochopení předlohy, tj. skutečnosti, kterou zobrazuje. Úkolem překladatele v první fázi je pochopit smysl textu a proniknout do díla. Jakmile překladatel pronikne do smyslu textu přichází druhá fáze, tj. interpretace předlohy. V dané fázi si je překladatel vědom, toho, co chce čtenáři říci. Poslední fází je přestylizování předlohy.²⁶

Daných poznatků jsem využila v procesu překladu. Nejdříve jsem si podrobně nastudovala danou odbornou oblast, odbornou publikaci přečetla a pochopila smysl textu. Poté jsem začala danou část knihy interpretovat, a nakonec jsem ji přestylizovala. Nejtěžší pro mě byla třetí fáze, a to přestylizování překladu.

Především jsem se fázemi překladu řídila při překladu složitějších vět, které obsahovaly slovesné kondenzátory, interpoziční slovosled atd. Nejdříve jsem musela pochopit myšlenku výchozího textu, poté danou část přeložit a nakonec ji přestylizovat.

Как следует из приведенной выше цитаты, автором отождествляются понятия „жизненные ценности“...

Jak vyplývá z výše uvedeného citátu, autorka zmiňuje pojmy „životní hodnoty“...

3.2 Typy překladu

Pokud chce překladatel vytvořit dobrý a kvalitní překlad, měl by dodržet několik následujících kritérií:

- překlad by měl působit **přirozeně**, dokonce tak, že by si čtenář měl myslet, že čte text výchozího jazyka, tj. originál
- výsledný překlad by měl mít **stejný či velmi podobný význam** jako text výchozího jazyka, tj. překlad vyvolává podobné pocity ve čtenáři překladu jako ve čtenáři originálu
- překladatel by měl zachovat **dynamiku** výchozího textu²⁷

²⁶ LEVÝ, Jiří a HAUSENBLAS Karel. Umění překladu. s. 53-73.

²⁷ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRÝGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*.s. 14.

R. O. Jakobson vyčleňuje 3 druhy překladu²⁸:

- a) **vnitrojazykový překlad** – překlad v rámci jednoho jazykového systému; jedná se především o opakování již napsaného
- b) **intersémiotický překlad** – překlad jednoho znakového systému v jiný; daný překlad se může týkat několika oblastí, např. oblasti matematiky a fyziky (dokážeme přečíst vzorec), chemie (dokážeme přečíst chemické značky a reakce) nebo informatiky (využíváme symboly a smajlíky „emoji“; dnešní mladá generace dokáže komunikovat pouze pomocí symbolů a smajlíků)
- c) **mezijazykový překlad** – vyjádření informace výchozího textu jazykovým systémem cílového jazyka, tj. jazyka překladu tak, aby byl zachován smysl dané informace.

V případě níže uvedeného překladu, tj. překladu odborného textu z oblasti psychologie (psychodiagnostiky), jsem se setkala se všemi třemi typy překladu, kdy vnitrojazykový překlad je využíván k vysvětlení některých pojmů, mezijazykový překlad je uplatňován při překladu z jednoho jazykového systému, tj. z ruského jazyka, do druhého jazykového systému, tj. českého jazyka. V procesu překladu jsem využila i intersémiotický překlad, který se týkal koeficientu korelace klasifikační úrovně hodnot, jenž se značí písmenem r ($r < 0,05$).

Překlad můžeme mj. dělit i na **doslovný** a **volný**.

Obecně je doslovný překlad chápán jako překlad „slovo za slovo“ (mohlo by se jednat i o interlineární překlad) a volný překlad jako překládání „myšlenku za myšlenku“.

Při doslovném překladu překladatel nahrazuje lexikální jednotky výchozího jazyka lexikálními jednotkami jazyka translátu bez ohledu na jejich kontext, avšak jak jsem zmínila výše, lexikální složka textu je úzce spojena se stránkou gramatickou, proto doslovný překlad dodržuje gramatický systém cílového jazyka. Doslovný i volný překlad byly využívány již u nejstaršího překladu Rosettského kamene z roku 196 př. n. l.²⁹. Doslovný překlad byl dále využíván především při překladu sakrálních textů. Avšak volný překlad se střetává s několika problémy např. přidávání informací, zkreslování výchozích

²⁸ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRYGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 16.

²⁹ MÜGLOVÁ, Daniela. *Komunikace, tlumočení, překlad, aneb proč spadla Babylonská věž?* s. 96.

informací. Důraz je kladen na reakci adresáta, nehledě na to, že výchozí text některé informace (vyvolávající reakci v adresátovi) nemusí vůbec obsahovat.³⁰ V případě odborného textu je vhodnější spíše doslovný překlad, protože odborný text obsahuje přesné definice, které by měly být zachovány. Proto jsem vycházela z daných informací a spíše se řídila překladem doslovným.

3.3 Ekvivalence překladu

Jedním z úkolů překladatele je vytvoření ekvivalentního překladu nehledě na různost gramatických systémů. Existuje však velké množství ekvivalencí, proto níže jsou níže uvedeny nejzmiňovanější druhy ekvivalence.

Otázka ekvivalence a přeložitelnosti závisí na druhu překladu. Při překladu diplomatických listin je kladen velký důraz na stejnou formu a obsah textu originálu a translátu, tudíž lze hovořit o **ekvivalenci formální**.³¹ Pokud je hlavním záměrem překladatele vyvolat ve čtenáři stejnou reakci jako u čtenáře výchozího textu, pak se využívá **ekvivalence dynamické**.³² Avšak nejrozšířenější ekvivalencí je **ekvivalence funkční**. O funkční ekvivalenci lexikálních jednotek se zmiňuje již J. C. Catford, který zastával názor, že lexikální jednotky výchozího i cílového jazyka nemusí disponovat stejným významem, ale důležité je, aby fungovaly v daných situacích stejně.³³

Existuje několik stupňů ekvivalence. D. Žváček v publikaci „Kapitoly z teorie překladu I“ uvádí několik druhů ekvivalentů³⁴:

a) Přímé ekvivalenty

Přímé ekvivalenty bývají někdy označovány jako ekvivalenty slovníkové. Přímé ekvivalenty jsou také pojmy, jež mají ve výchozím i cílovém jazyce shodný výraz i význam. Pojmy (jazykové prostředky) se navzájem kryjí.³⁵

³⁰ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRYGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 18.

³¹ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRYGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 16.

³² Tamtéž s. 16.

³³ KNITTLOVÁ, Dagmar, GRYGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. s. 7.

³⁴ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 23.

³⁵ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 23.

Příklady přímých ekvivalentů z vlastního překladu:

аксиологический – *axiologický*

конструкт – *konstrukt*

b) Kontextové ekvivalenty

Jednomu jazykovému prostředku výchozího jazyka odpovídá několik pojmů jazyka cílového a obráceně. Často se jedná o ekvivalenty, jež jsou uvedeny ve slovníku, a překladatel si již pouze vybírá s ohledem na kontext.³⁶

Příklady kontextových ekvivalentů:

Вырожденный má v češtině několik ekvivalentů, např. singulární, degenerovaný; použití záleží na kontextu:

вырожденный газ – *degenerovaný plyn*

вырожденная матрица – *singulární matice*

c) Funkční ekvivalenty

Pokud v jazyce translátu chybějí jazykové prostředky výchozího jazyka či mají jiný význam než v jazyce výchozím, překladatel použije funkční ekvivalent. Funkční ekvivalent je „taková náhrada jednotky výchozího jazyka jednotkou cílového jazyka, která při různosti výrazové či významové struktury adekvátně předává informaci originálu jako celku.“³⁷

d) Bezekvivalentnost

Pokud lexikální jednotka výchozího jazyka nemá v jazyce cílového jazyka žádný ekvivalent, lze mluvit o bezekvivalentnosti, tj. absenci shody, jak někteří také nazývají daný pojem. Bezekvivalentnost se týká především reálií, typických pro jednu kulturní oblast. Nejvhodnějšími překladatelskými postupy, jak si poradit s bezekvivalentním lexikem, jsou transliterace, transkripce, kalkování nebo opisný překlad.

³⁶ HRDLIČKA, Milan. Literární překlad a komunikace. s. 139.

³⁷ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 24.

Příklad bezekvivalentnosti:

ситуативная мобильность – měnící se v závislosti na situaci

Ekvivalence českého a ruského jazykového systému

Nehledě na společný původ obou jazyků si jazyky prošly dlouhým samostatným vývojem. Proto shodně nebo podobně vypadající slova nemůžeme přeložit či odvodit se stoprocentní jistotou. Avšak pokud se v ruském či českém jazykovém systému nacházejí stejná slova přejatá, tak se svým významem většinou shodují.³⁸

Příklady překladu přejatých slov:

аксиологический – axiologický

апперцепция – apercepce

корреляция – korelace

3.4 Převod toponym a proprií

Při překladu či převodu toponym a proprií má překladatel několik možností. Jedním z nejčastějších možných řešení je proces transliterace či transkripce. Avšak vlastní jména můžeme ponechat i v původní podobě, tj. dané pojmy transplantovat, nebo je vyměnit za podobně znějící jméno. V překladu jsou vlastní jména zachována a převedena do českého jazykového systému, nejčastěji pomocí transliterace.³⁹

Příklady překladu proprií:

А. П. Вардомацкий – A. P. Vardomackij

А. В. Карцов – A. V. Karcov

3.5 Překlad odborného textu

Překladatel se při překladu odborného textu snaží především o vyjádření přesného významu. Někteří autoři si myslí, že překládání odborného textu je jednodušší než překládání uměleckého textu, protože v odborném textu chybí emocionalita a expresivita; překladatel se snaží exaktně vyjádřit myšlenku, tudíž při překladu odborného textu není

³⁸ ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. s. 28-29.

³⁹ HRDINOVÁ, Eva Maria. *Překlad jako didaktický nástroj ve výuce cizích jazyků*. s. 70-71.

velký prostor pro kreativitu. Je zřejmé, že daný názor potvrzuje i D. Žvábek, který ve své publikaci uvádí, že jazykové prostředky mají funkci pouze komunikativní, důležitý je obsah informace.⁴⁰ Nicméně i překlad odborného textu má svá úskalí, např. překladatel by měl mít jak jazykové kompetence, tak i ty odborné, tj. musí ovládat jazyk výchozí i cílový, a navíc se orientovat ve vybrané problematice.⁴¹ Překlad odborného textu musí být přesný a srozumitelný, myšlenky musejí být vyjádřeny exaktně.⁴²

Překladatel v procesu překlada odborného textu využívá odborné názvy, tj. termíny z dané oblasti (jsou-li vypracovány). Jak uvádí M. Ju. Volgina adekvátní překlad či převod termínů je klíčový pro překlad odborného stylu.⁴³

Při překlada multiverbizačního pojmenování má překladatel dvě možnosti, buď zachová formu multiverbizačního pojmenování, nebo použije univerbizaci, tj. jednoslovné pojmenování. Nehledě na to, že ruské testy obsahují velké množství multiverbizačních pojmenování, čeština dává spíše přednost jednoslovným pojmenováním, tudíž překladatel využívá univerbizaci.

Např. v textu překlada je zmíněno multiverbizační pojmenování *аналогичным образом*, jež lze přeložit buď jako *analogickým/stejným způsobem*, nebo jednoslovným výrazem *analogicky/stejně/podobně*.

3.6 Terminologie

Termíny jsou nedílnou součástí odborného textu. Terminologie představuje soubor poznatků určitého vědeckého oboru. L. Jung tvrdí, že „termíny nejsou jednoduché lexikální jednotky, nýbrž představují odraz různorodé akumulace odborných znalostí.”⁴⁴

Termín se vždy vztahuje ke specifické oblasti, disponuje jednoznačným charakterem. Lze tedy říci, že termín má **terminologický charakter**, ale to neplatí u všech termínů, např. texty humanitních oblastí obsahují termíny, jež mají menší míru exaktnosti,

⁴⁰ ŽVÁBEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překlada I: (odborný překlad)*. s. 15.

⁴¹ HRDLIČKA, Milan. *Odborný text a jeho translace*. s. 66.

⁴² ŽVÁBEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překlada I: (odborný překlad)*. s. 15.

⁴³ VOLGINA, Marija Jur'jevna. *Perevod těrminov kak ključevych jediníc special'nogo těksta*. s. 170.

⁴⁴ JUNG, Linus. *Fachsprache Deutsch: die Darstellung von Begriffsbeziehungen in Fachtexten* [online].

proto se někdy překlad humanitních textů přibližuje svým charakterem textům uměleckým.⁴⁵

Každý termín představuje pojem, jenž není vázán na specifický jazyk, protože v jednom jazyce může být termín vyjádřen jedním slovem a v jiném jazyce slovním spojením, proto je zapotřebí dané termíny nestudovat izolovaně, ale v rámci souhrnu termínů dané oblasti.

Např. ruský termín *вырожденный* má v různých vědeckých oblastech jiný význam:

ve fyzice se používá ve spojení s plynem

вырожденный газ – *degenerovaný plyn*

v matematice se užívá ve spojení s trojúhelníkem

вырожденный треугольник – češtině chybí pro dané slovní spojení termín – jedná se o trojúhelník, jehož vrcholy leží v jedné rovině

v psychodiagnostice je znám ve spojení s maticí

вырожденная матрица – *singulární matice*

Většina termínů vychází ze spisovného jazyka a v odborném textu se zužuje jejich význam.

Např. ruské slovo *желательность* znamená v překladu do českého jazyka žádoucnost, avšak v psychologii a sociologii ve spojení s přídavným jménem *социальный*, tj. *социальная желательность*, znamená sociální desirabilita (tedy „snaha odpovídat líbivě bez ohledu na pravdu“⁴⁶).

Nejčastěji termíny překládáme pomocí substituce – nahrazení jednoho termínu výchozího jazyka druhým termínem cílového jazyka, avšak to je možné pouze za předpokladu, je-li vypracován v daných jazykových systémech stejný systém termínů.⁴⁷

⁴⁵ HRDINOVÁ, Eva Maria. *Kultura v procesu překladu*. s. 17-18.

⁴⁶ KUBIČKA, Luděk a CSÉMY Ladislav. *Psychosociální stresory, úzkost, deprese a úzus psychoaktivních látek v populaci pražských žen středního věku*. s. 220.

⁴⁷ HRDLIČKA, Milan. *Odborný text a jeho translace*. s. 65.

Pokud termín nemá přímý ekvivalent v jazyce translátu, překladatel většinou používá transliteraci, transkripci či kalkování.

Při substituci si překladatel musí dát pozor především na specifika daných jazykových systémů, např. v ruském jazykovém systému je upřednostňován přívlastek neshodný, nicméně překladatel do češtiny spíše zvolí přívlastek shodný, protože se užívá častěji.⁴⁸

Příklady překladu termínů:

ценности-цели – cílové hodnoty

ценности-средства – účelové hodnoty

⁴⁸ HORECKÝ, Ján. *O překladu terminologie*. s. 55-57.

4. PROBLÉMY PŘEKLADU Z RUSKÉHO JAZYKOVÉHO SYSTÉMU DO ČESKÉHO

Tato kapitola je věnována problematice překladu odborného textu z ruského jazykového systému do českého s využitím příkladů z výchozího textu s komentářem.

4.1 Překlad konstrukcí s přechodníky

Při překladu z ruského jazyka do českého se překladatel setkává s velkým množstvím přechodníků a přídavných jmen slovesných. Jak jsem již zmínila výše, přechodníky a přídavná jména slovesná jsou součástí obou jazykových systémů.

Přechodníky a slovesná adjektiva slouží jako prostředek ekonomie textu, přispívají ke stručnosti, ucelenosti a kondenzaci textu.⁴⁹ Podle V. Oktábce přechodníky zastupují původní dějové okolnosti, které jsou spojeny stejně jako hlavní děj s jedním a tímtéž podnětem.⁵⁰ Tudiž lze říci, že přechodníky představují okolnosti, jež probíhají synchronně s dějem hlavním či danému ději předcházejí⁵¹.

V ruském jazykovém systému existují dva typy přechodníků, první jsou přechodníky přítomného času, jež jsou tvořeny od nedokonavých sloves, které vyjadřují děj probíhající synchronně s dějem hlavním⁵². Druhým typem přechodníků jsou přechodníky minulého času tvořené od dokonavých sloves, jež vyjadřují děj probíhající před dějem hlavním.

V českém jazyce jsou sice přechodníkové konstrukce používány, ale jsou upřednostňována spíše souvětí podřadná či souřadná.⁵³ Překladatel má několik možností, jak dané jednotky přeložit. Právě na základě přístupu k překladu přechodníků a přechodníkových konstrukcí z ruštiny do češtiny se vymezují dvě skupiny překladatelů. Jedna skupina tvrdí, že přechodník v žádném případě nemůžeme nahradit přechodníkem, neboť přechodník považuje za zastaralý⁵⁴, na druhou stranu druhá skupina má tendence

⁴⁹ VLADIMIROVA, Tat'jana Leonidovna. *Jazyk i stil' naučnogo t'eksta*. s. 6.

⁵⁰ MORAVEC, Jaroslav. *Kniha o překládání: příspěvky k otázkám překladu z ruštiny*. s. 258.

⁵¹ Tamtéž s. 258–270.

⁵² ABDULCHAKOVA, Ljajsen Ravilevna. *K probleme proischoždenija deepričastija v russkom jazyke*. s. 24.

⁵³ NAVRÁTILOVÁ, Daniela. *Odborná ruština: Pro řešení VaV projektů se zaměřením na specifické lexikální, gramatické a stylistické výrazové prostředky*. s. 22.

⁵⁴ SCHILLOVÁ, Kamila. *Aspekty překladu ruských přechodníkových konstrukcí v teorii a praxi*. s. 17.

nahrazovat přechodníky přechodníkem. V češtině se nejčastěji vyskytuje přechodník přítomný, který je utvořený od slovesa nedokonavého (spíce), ale existují i další dva typy přechodníků, tj. přechodník přítomný vytvořený od dokonavého slovesa a přechodník minulý taktéž vytvořený od dokonavého slovesa. Rozdíly v ruském jazykovém systému a českém nespočívají pouze v rozdílném počtu typů přechodníků, nýbrž v jejich ohebnosti, české přechodníky jsou ohebné, zatímco ruské si zachovávají stále pouze jednu formu.⁵⁵

Při překladu ruských přechodníků do češtiny můžeme použít několik postupů.

„Метод имеет ряд преимуществ, начиная от независимости шкал в многошкальном опроснике и кончая возможностью широкого использования средств статистической обработки.“

Přechodníkovou konstrukci můžeme nahradit:

a) Hlavní větou (souvětím souřadným)

Seznam výhod dané metody začíná nezávislostí škál ve víceškálovém dotazníku a končí širokými možnostmi využití statistického zpracování.

b) Vedlejší větou (souvětím podřadným)

Daná metoda má několik výhod, které představují např. nezávislost škál ve víceškálovém dotazníku nebo možnosti širokého využití statistického zpracování a další.

c) Přechodníkem

Daná metoda má několik výhod, počínaje nezávislostí škál ve víceškálovém dotazníku, konče širokými možnostmi využití statistického zpracování.

⁵⁵ MORAVEC, Jaroslav. *Kniha o překládání: příspěvky k otázkám překladu z ruštiny*. s. 260-261.

d) Předložkovým spojením

Daná metoda má několik výhod, od nezávislosti škál ve víceškálovém dotazníku až po možnosti velkého využití prostředků statistického zpracování.

e) Konstrukcí s adjektivem slovesným

Daná metoda má několik výhod, začínajících nezávislostí víceškálového dotazníku a končících možnostmi velkého využití prostředků statistického zpracování.

4.2 Překlad konstrukcí se slovesnými adjektivy

Přídavná jména slovesná v ruském jazyce vystupují jako slovesné kondenzátory, proto podobně jako přechodníky přispívají ke zhuštěnosti textu. Většinou jsou slovesná adjektiva nositeli vlastností.⁵⁶

Přídavná jména slovesná můžeme přeložit buď pomocí přídavného jména slovesného, nebo pomocí vztažné věty.⁵⁷

...нами впервые были введены шкалы устойчивости личностных ценностей и жизненных сфер (15 шкал), позволяющие определить принадлежность конкретной ценности...

Jak jsem již zmínila, konstrukci se slovesným adjektivem v českém jazyce lze nahradit:

a) Vedlejší větou vztažnou (přívlastkovou)

My jsme jako první zavedli škály hodnotící stabilitu osobních hodnot a sfér života (15 škál), které umožňují určit, zda konkrétní hodnota...

b) Slovesným adjektivem

My jsme jako první zavedli škály hodnotící stabilitu osobních hodnot a sfér života (15 škál) umožňující určit, zda konkrétní hodnota...

⁵⁶ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 81-82.

⁵⁷ MAN, Oldřich. *Metoda překladového porovnání a lingvistické problémy*. s. 120.

Čeština upřednostňuje spíše použití vedlejších vět vztažných (přívlastkových).

V následujícím případě by došlo k chybě při překladu, kdyby překladatel lpěl na stejné formě slovesného adjektiva v originále a překladu, protože v českém jazykovém systému pro nás něco nepředstavuje důležitost – ale zkrátka to pro nás důležité je. Pokud by překladatel chtěl zachovat formu slovesného adjektiva, musel by ji utvořit buď od slovesa představovat – představující (tuto možnost jsem již vyloučila výše), nebo od slovesa být, od kterého slovesné adjektivum neexistuje (protože jsoucí je odvozeno od slova jsoucno, což je hmotná podstata).

Выберите ценности, представляющие для Вас особую важность.

Vyberte hodnoty, které jsou pro Vás obzvláště důležité.

4.3 Interpoziční slovosled

Jednou z odlišností ruského odborného stylu je syntaktická struktura věty. V ruských odborných textech se často používá **obmykání**. V knize o překládání J. Moravec popisuje termín obmykání jako „přívlastky shodné, rozvitě jinými členy a stojící před substantivem, při čemž člen, kterým je přívlastek rozvit, stojí uprostřed mezi přívlastkem a členem řídicím, je teda jako „obemknut“ mezi nimi.”⁵⁸ Proto je zapotřebí přizpůsobit text pravidlům českého jazykového systému.⁵⁹

Přívlastek může být postaven před člen řídicí:

К внешним ценностям относятся те, которые связаны с окружающим его миром...

Mezi vnější hodnoty patří ty, které jsou spojeny s jeho vnějším prostředím.

V češtině se vložené přívlastky nejčastěji staví za člen řídicí:

„В методике были использованы понятия, обозначающие в основном „терминальные ценности“, выделенные М. Рокичем, в модифицированном автором варианте.

⁵⁸ MORAVEC, Jaroslav. *Knih o překládání: příspěvky k otázkám překladu z ruštiny*. s. 289.

⁵⁹ KNITTLOVÁ, Dagmar a ROCHOVANSKÁ Ida. *Funkční styly v angličtině a češtině*. s. 42.

Autorka v modifikované verzi „terminálních hodnot“ M. Rokeache používá...

Avšak při překladu došlo k úplnému přeformulování věty, jelikož bylo zapotřebí použití dekonverzace textu a převodu ruského slovosledu na český.

Při překladu z ruského jazykového systému do českého došlo v dané větě k použití několika překladatelských transformací, jež se všechny týkaly formy struktury dané věty, tudíž šlo o gramatické transformace.

V textu originálu byla použita trpná konstrukce „*были использованы*“, já jsem danou konstrukci zaměnila konstrukcí činnou *Autorka užívala pojmy*.

Další použitou transformací je dekonverzace textu – ve výchozí větě autoři použili slovesné adjektivum „*обозначающие*“ a „*выделенные*“ (zde jsou vidět slovesná adjektiva jak činného rodu „*обозначающие*“, tak i rodu trpného „*выделенные*“). Do českého jazykového systému jsem využila v případě druhého slovesného adjektiva převod pomocí vztažné věty „*které odpovídají*“, avšak slovesné adjektivum „*выделенные*“ jsem úplně vynechala a přeložila jako „*terminálními hodnotami*“ M. Rokeache – podle mého názoru je zřejmé, že dané hodnoty poprvé zmínil právě M. Rokeach, navíc čtenář textu bude zřejmě erudovaný v dané oblasti, tudíž tento pojem i jméno mu budou dobře známy.

Také zde dochází ke změně větných členů. Ve výchozím textu byly podmětem *понятия* (*понятия были использованы*), avšak do českého jazyka změnou slovesného rodu se změnil i podmět. Podmětem v textu translátu je *autorka* (*autorka užívala pojmy*). Tudíž dochází k přeměně podmětu na předmět.

Na daném příkladu je vidět, jak si překladatel do českého jazyka musí dát pozor na přechylování, neboť se jedná o změnu rodu substantiva. Autorkou dané metody je E. B. Fantalovová (Е.Б.Фанталова). Kdyby překladatel zachoval původní slovo *autor*, došlo by k velké chybě v překladu. Chyba může v textu překladu vzniknout nepozorností překladatele či neznalostí českého jazykového systému. Otázkou přechylování se ještě budu zabývat později.

4.4 Pasivní konstrukce

Pasivní konstrukce jsou používány v odborných textech především pro zaručení objektivitu textu a upozadění osoby autora. Velký důraz je totiž kladen na informace a fakta v odborných textech.⁶⁰ D. Žváček v publikaci „Kapitoly z teorie překladu“ tvrdí, že pasivní konstrukce jsou v ruském jazyce velmi využívány, a to především v odborném stylu. Při překladu ruských trpných konstrukcí do českého jazykového systému může dojít k záměně trpných konstrukcí za činné, a to především případech, „je-li činitelem osoba nebo kolektivní činitel, v ruštině je trpná konstrukce, zatímco čeština dává přednost činnému vyjádření.“⁶¹ Tudiž jsem některé pasivní konstrukce výchozího textu ponechala, jiné zase změnila na činné. Ukázka převodu pasivní konstrukce na činnou:

В методике были использованы понятия, обозначающие в основном „терминальные ценности“...

Авторка в методике уžíвала pojmy, které в подstatě odpovídají „terminálním hodnotám“...

Как следует из приведенной выше цитаты, автором отождествляются понятия „жизненные ценности“...

Как выplývá z výше uvedeného citátu, авторка zmiňuje pojmy „жизнотní hodnoty“...

Trpná konstrukce byla zaměněna činnou, protože činitelem byla osoba (příklady zmíněné výše).

... была разработана модификация семантического дифференциала...

... byla vypracována modifikace sémantického diferenciálu...

Aktivní konstrukce by vypadala následovně:

... выpracовали модификованову верзи сэмантического диференциálu...

⁶⁰ KNITTLOVÁ, Dagmar a ROCHOVANSKÁ Ida. *Funkční styly v angličtině a češtině*. s. 33-35.

⁶¹ ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 27.

4.5 Další překladatelské transformace použité při překladu daného textu

Překladatelské transformace využívá překladatel v procesu překladu. Lze je dělit na gramatické a lexikálně sémantické. Gramatické transformace se týkají struktury jazyka a lexikální lexika.

D. Žváček definuje lexikálně sémantickou transformaci jako „operaci, která spočívá v záměně překládané lexikální jednotky jednotkou s jinou sémantickou motivací“⁶² a gramatickou transformaci jako operaci, při níž je ve větě zachována lexikální stránka, avšak věta se mění v tzv. transform, tj. věta změní svoji strukturu.⁶³ Níže jsou uvedeny transformace, které jsem použila, přemýšlela nad jejich použitím či jsem se s nimi setkala při překladu textu z výchozího do cílového jazyka. Nejdříve uvádím transformace gramatické a poté lexikálně sémantické.

Gramatické transformace:

1. TRANSLITERACE – převod slova na základě psané podoby (tj. převod písmenka za písmenko)

Transliterace se týkala především vlastních jmen. V textu originálu se objevovalo velké množství jmen, především autorů daných metodik.

A. П. Вардомацкий – A. P. Vardomackij

A. B. Кацков – A. V. Karcov

2. TRANSKRIPCE – převod slova na základě fonetiky (tj. foném za foném)

Transkripci jako takovou jsem při překladu nevyužila, avšak zmínila jsem ji zde proto, že některá jména amerického původu byla transkribována do ruštiny, zatímco do češtiny byla transliterována, což souvisí s odlišným jazykovým kódem v ruském jazyce.

Рокич Rokeach (ang.)

Инглехард Inglehrt (ang.)

Терстоун Thurston (ang.)

⁶² ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. s. 24.

⁶³ Tamtéž s. 24.

3. KALK – převod slova, jehož struktura je zachována

Kalk jsem v překladu nepoužila, avšak přemýšlela jsem nad jeho použitím při překladu slova *аксиосфера*, což je zkrácenina od slova *аксиологическая сфера/область*. Nejdříve jsem daný výraz chtěla přeložit jako axiodimenze či axiooblast, ale ve slovnících jsem se s daným výrazem vůbec nesetkala. Proto jsem zvolila proces multiverbizace a přeložila ho jako axiologickou dimenzi.

4. SUBSTITUCE – nahrazení slova výchozího textu slovem jazyka cílového se stejným významem, tj. nahrazení ekvivalentním výrazem

Substituce se týkala především termínů, jež jsou stejné v českém i ruském jazyce.

факторный анализ – faktorová analýza

важность – validita

5. TRANSPLANTACE – zachování původní formy slova a přenesení do translátu

Při překladu jsem použila také transplantaci, avšak ne z ruského jazykového systému, ale z anglického. Ve výchozím textu byl uveden pojem „*фокус-группа*“ - již samotný pojem byl pouze transkribován z angličtiny do ruštiny. Nehledě na to, že v českém jazyce máme pro daný výraz český ekvivalent „*skupinová diskuse*“, v české psychologii je spíše rozšířen pojem převzatý a transplantovaný z angličtiny – *focus group*, proto jsem anglický výraz uvedla do závorky.

6. ZÁMĚNA GRAMATICKÉ KATEGORIE – gramatické změny v důsledku odlišností jazykových systémů

Záměna gramatické kategorie se může týkat čísla, času nebo slovesného vidu. Níže je uveden příklad záměny čísla v jednotného čísla na množné.

Автором разработана компьютерная программа для автоматизации процесса тестирования и получения результата.

Автор vytvořil počítačový program, aby zautomatizoval proces testování a zpracování výsledků.

7. ZÁMĚNA VĚTNÝCH ČLENŮ

Při daném překladu byla nejčastější záměna přívlastku (změna přídavného jména na podstatné). V ruštině se sice častěji užívá přívlastek neshodný, ale v procesu překladu jsem se setkala spíše s přívlastky shodnými, které jsem někdy překládala jako přívlastek neshodný (mohlo by se zdát, že jsem jednala naopak, než je zvykem, avšak dané termíny, ve kterých jsem změnila přívlastek shodný výchozího jazyka na přívlastek neshodný jazyka překladu, jsou v podvědomí odborné veřejnosti). Došlo tedy ke změně přídavného jména na jméno podstatné.

проективный принцип
princip projekce

обозримое психологическое поле
zorné pole psychologie

Také jsem použila záměnu neshodného přívlastku výchozího jazyka za shodný přívlastek v cílovém jazyce.

ценности-цели и ценности-средства
cilové a účelové hodnoty

заслуг автора
autorčiny zásluhy

8. TRANSPOZICE neboli záměna slovních druhů

Nehledě na to, že záměna větných členů a záměna slovních druhů jsou navzájem propojeny, uvádím dané překladatelské transformace zvlášť, neboť záměna větných členů je záležitostí syntaktickou a záměna slovních druhů záležitostí morfologickou.

Jak jsem zmínila výše, nejčastěji se jednalo o záměnu substantiva a adjektiva.

проективный принцип
princip projekce

заслуг автора
autorčiny zásluhy

9. UNIVERBIZACE – v překladu vznikne ze sousloví jedno slovo

уверенность в себе
sebevědomí

10. MULTIVERBIZACE – v překladu vznikne z jednoho slova sousloví

Бренд
vlastní značka

11. DEKONDENZACE

Dekondenzaci textu jsem používala především při překladu tzv. slovesných kondenzátorů, tj. přechodníků a slovesných adjektiv.

Результаты сравнения ценностей заносятся в матрицу (подобно рис. 2.1), указывая через дробь величину различия в баллах.

Вýsledky porovnání se zapisují do matice (podobné na obr. 2.1) а pomocí зломků се в бodech určíjí rozdíly mezi hodnotami.

12. ROZVOLNĚNÍ VĚT

Někdy jsem musela danou větu segmentovat, abych zachovala logickou posloupnost textu. Jednala jsem na základě C. Bosáka, který tvrdí, že věty rozdělovat můžeme, avšak musíme zachovat význam výchozího sdělení.⁶⁴

Поскольку личностные ценности, как разновидность отношений могут “характеризоваться ситуативной мобильностью”, что согласуется с концепцией уровневой структуры самоопределения субъекта, согласно которой личность характеризуется

⁶⁴ MORAVEC, Jaroslav. *Kniha o překládání: příspěvky k otázkám překladu z ruštiny*. s. 241.

устойчивой составляющей (“ценностно-нравственный стержень”) и динамической составляющей, включающей актуальные ценности этапа жизни, нами впервые были введены шкалы устойчивости личностных ценностей и жизненных сфер (15 шкал), позволяющие определить принадлежность конкретной ценности к устойчивой или динамической составляющей структуры личности.

Osobní hodnoty můžeme chápat jako typ vztahu, jež se „vyznačuje tím, že se mění v závislosti na situaci”. Daný rys je v souladu s koncepcí úrovně struktury sebeurčení subjektu, podle které se osobnost skládá ze dvou částí, statické („hodnotové a morální jádro”) a dynamické. Dynamická část zahrnuje aktuální hodnoty jedince v dané životní etapě. My jsme jako první zavedli škály hodnotící stabilitu osobních hodnot a sféry života (15 škál) umožňující určit, zda konkrétní hodnota patří do statické či dynamické části struktury osobnosti.

Sémantické transformace:

1. KONKRETIZACE – záměna lexikální jednotky se širokým významem lexikální jednotkou s významem užším

семейное благополучие
zabezpečená a šťastná rodina

2. GENERALIZACE – opak konkretizace, tj. záměna lexikální jednotky s užším významem jednotkou s významem širším

Общение с людьми, близкими по духу
Komunikace s kamarády

Někdy jsem se setkala se souvětím, ve kterém bylo zapotřebí využití hned několika překladatelských transformací. Níže uvádím jedno z nich. Zpočátku jsem musela nad daným souvětím přemýšlet, co tím chtěl autor říci, avšak na základě výše prostudované literatury jsem dané souvětí přeložila.

Как следует из приведенной выше цитаты, автором отождествляются понятия „жизненные ценности“...

Jak vyplývá z výše uvedeného citátu, autorka zmiňuje pojmy „životní hodnoty“...

K převodu pasivních konstrukcí na příkladu daného souvětí jsem se již zmínila dříve v podkapitole „Pasivní konstrukce“.

V tomto souvětí autor použil interpoziční slovosled, tj. obmykání – „*из приведенной цитаты выше*“, do češtiny jsem tuto část věty přeložila jako „*z výše uvedeného citátu*“. Tudíž došlo ke změně slovosledu.

Dále jsem využila záměnu větných členů, kdy jsem zaměnila podmět a předmět. Ve větě výchozího textu (...*автором отождествляются понятия...*) „*понятия*“ vystupují jako podmět, avšak v textu translátu (*autorka zmiňuje pojmy*) jako předmět, tudíž slovo „*автором*“ je sémantickým subjektem a při překladu do českého jazykového systému se mění na podmět. Daná jazyková transformace vyplývá ze změny pasivní konstrukce výchozího textu na aktivní konstrukci v textu překladu.

V dané větě je také vidět použití textového orientátoru, jež je typický pro odborný styl. Textové orientátory přispívají k větší přehlednosti textu a lepší orientaci v něm.

Как следует из приведенной выше цитаты...

A protože jsou textové orientátory součástí i odborných textů českého jazykového systému, orientátor jsem ponechala.

Jak vyplývá z výše uvedeného citátu...

4.6 Ekvivalence termínů

Termíny jsou nedílnou součástí odborných textů. Ve Výkladovém překladatelském slovníku je pojem termín vymezen jako „slovo či slovní spojení odborného stylu, které vzniklo za účelem přesného vyjádření odborných pojmů“⁶⁵. Autorka článku „К вопросу

⁶⁵ NELJUBIN, Lev Lvovič. *Tolkovij perevodčeskij slovar'*. [online]. s. 145.

о переводе терминов гуманитарных наук“ tvrdí, že při překladu termínů není důležitá ekvivalence jejich názvů, ale ekvivalence daných pojmů⁶⁶, proto jsem se nejdříve seznámila s ruskou a českou terminologií.

Například jsem musela vynaložit větší úsilí při překladu termínu „каменистая осыпь“. Daný termín zavedl americký psycholog R. Cattell. Jedná se o grafickou metodu zpracování faktorové analýzy, pomocí níž se stanoví počet faktorů⁶⁷. V českém jazykovém systému je danému termínu ekvivalentní termín „sutinový graf“.

Количество выделяемых факторов определяется по критерию Р.Кеттелла («каменистая осыпь»).

Множství факторů se vybírá podle критерия Р. Кателла (помощью „sutinového графа“).

Ruská a česká terminologie z oblasti psychodiagnostiky je do určité míry podobná. Termíny obou jazyků mají svůj původ v angličtině, avšak vlivem ruské kultury byly názvy některých termínů pozměněny, tudíž bylo složitější najít k nim český ekvivalent. Nejčastěji se jednalo o ekvivalenty přímé, tj. lexikální jednotky, jež se shodují v ruském i českém jazykovém systému.

коэффициент корреляции

koeficient korelace

Někdy jsem uvedla do závorky termín navíc, a to především kvůli tomu, že přímý ekvivalent není tak rozšířen jako slovo přejaté.

фокус-групп

skupinová diskuse (focus froup)

терминальные и инструментальные ценности

cílové (terminální) a účelové (instrumentální) hodnoty

Jak uvádí A. G. Anisimova, v ruském jazykovém systému se při překladu termínů spíše používá tzv. „беспереводное заимствование“⁶⁸. Tudíž termín je z cizího jazyka

⁶⁶ ANISIMOVA, Aleksandra Grigor'jevna. *K voprosu o perevodě těrminov gumanitarnych nauk*. s. 101.

⁶⁷ ŠKALOUDOVÁ, Alena. *Faktorová analýza – stanovení počtu faktorů* [online].

⁶⁸ ANISIMOVA, Aleksandra Grigor'jevna. *K voprosu o perevodě těrminov gumanitarnych nauk*. s. 103.

(nejčastěji angličtiny) převeden pomocí transliterace či transkripce. Daný jev bylo možné vidět i v procesu překladu, kdy termíny z anglického jazyka byly do ruského jazykového systému převedeny pomocí již zmiňované transkripce, zatímco termíny do českého jazykového systému byly substituovány či vznikl výraz nový (například již výše zmíněný pojem „sutinový graf“).

Termín v ruském jazyce: *кластерный анализ*

Termín v anglickém jazyce: *cluster analysis*

Termín v českém jazyce: *shluková analýza*

Pokud termín nemá v cílovém jazyce žádný ekvivalent, bývá nejčastěji transliterován či transkribován. Nicméně překladatel může využít i dalších způsobů, které zmiňuje L. L. Neljubin ve Výkladovém překladatelském slovníku, tj. opisného překladu či překladu pomocí synonyma⁶⁹.

V procesu překladu jsem se setkala pouze s jedním termínem, ke kterému neexistoval český ekvivalent; jednalo se o termín „*ситуативная мобильность*“, význam daného termínu jsem si nejdříve našla ve výkladovém slovníku, a teprve poté ho jsem přeložila do českého jazyka pomocí opisného překladu, tj. „*mění se v závislosti na situaci*“

Поскольку личностные ценности, как разновидность отношений могут «характеризоваться ситуативной мобильностью»

Osobní hodnoty můžeme chápat jako typ vztahu, jež se „vyznačuje tím, že se mění v závislosti na situaci“...

Jak jsem zmínila již výše v podkapitole „Terminologie“ termín není vázán na specifický jazyk, protože jeho vyjádření se může v každém jazyce lišit. V jednom jazyce může být vyjádřen jedním slovem, v jiném jazyce slovním spojením, proto musíme termíny studovat v rámci souboru termínů dané oblasti.

Např. ruský termín *вырожденный* má v různých vědeckých oblastech jiný význam:

ve fyzice se používá ve spojení s plynem

⁶⁹ NELJUBIN, Lev Lvovič. *Tolkovyj perevodčeskij slovar'*. [online]. s. 145.

вырожденный газ – degenerovaný plyn

v matematice se užívá ve spojení s trojúhelníkem

вырожденный треугольник – češtině chybí pro dané slovní spojení termín – jedná se o trojúhelník, jehož vrcholy leží v jedné rovině (termín jsem konzultovala s učiteli matematiky, kteří potvrdili, že žádný takový výraz v českém jazyce nemáme)

v psychodiagnostice je znám ve spojení s maticí

вырожденная матрица – singulární matice

4.7 Převod ruských proprií

Při převodu proprií jsem použila transliteraci podle Transliteračních pravidel dle Kategorizační normy Národní knihovny ČR.⁷⁰

Při převodu ruských proprií ženského rodu jsem se řídila zásadami platnými v českém jazykovém systému. Jelikož se ve výchozím textu objevovalo několik jmen ženského rodu, použila jsem sufix – *ová*. Jak uvádí S. Špačková, názory na použití daného sufixu se liší a odborníci nemají jednotný názor.⁷¹ Někteří tvrdí, že použití daného sufixu je v souladu se slovtvornými a gramatickými pravidly českého jazykového systému, jiní zastávají názor, že propria cizího původu by měla zůstat nezměněna. Pokud bych jména ponechala nepřechýlená, musela bych dodržet nesklonnost daných jmen, tudíž bych daná slova nemohla skloňovat, což by bylo v českém textu nepřirozené s ohledem na typ jazyka (čeština je flektivní jazyk, jemuž je přirozené skloňování a časování).⁷²

С. С Бубнова

S. S. Bubnovová

Л. В. Карпушина

L. V. Karpušinová

⁷⁰ ŠPAČKOVÁ, Stanislava. *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika: vlastní jména v překladu*. s. 202.

⁷¹ Tamtéž s. 130.

⁷² Tamtéž s. 130-131.

Ruská propria ženského rodu jsem v souvislém textu překladu přechylovala, avšak v seznamu použité literatury ve výchozím textu jsem propria ženského rodu nepřechýlila; S. Špačková uvádí, že „přechylování je nevhodné zvláště tehdy, když je jméno používáno jako reklamní značka (například název knih či jiných děl) a pokud vystupuje jako položka v seznamech, slovnících nebo encyklopediích.“⁷³

С. С. Бубнова - S. S. Bubnova

Л. В. Карпушина - L. V. Karpušina

4.8 Převod zkratek

Ve výchozím textu jsem se setkala s použitím zkratek. Autoři zkracují některé metodiky. Jelikož se jedná o zkratky iniciálové, jednala jsem na stejné bázi i v českém jazyce. Tedy iniciálové zkratky výchozího textu jsem nahradila iniciálovými zkratkami jazyka překladu.

Опросник терминальных ценностей (ОТеЦ)

Dotazník termínálních hodnot (DTeH)

Тест апперцепции символов (ТАС)

Test apercepcie symbolů (TAS)

Тест личностных ценностей (ТЛЦ)

Test osobních hodnot (TOH)

4.9 Citace v textu překladu

Citace ve výchozím textu byly nepatrnou komplikací, protože jsem nejdříve nevěděla, jak citovat, nešlo o neznalost citační normy, ale o vybrání typu citace. Po dlouhém zvažování jsem nakonec zvolila citace v textu (autor, rok). V celé teoretické části používám citace pod čarou, proto jsem je chtěla původně zachovat i v textu překladu, abych zachovala jednotu v citování. Nakonec jsem však zvolila jiný typ, pořád se jedná o citační normu ISO 690, avšak o poznámku v závorce (jelikož text překladu považuji za samostatný celek, jenž může být využit bez ohledu na teoretickou část diplomové práce).

⁷³ ŠPAČKOVÁ, Stanislava. *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika: vlastní jména v překladu*. s. 132.

5. PŘEKLAD TEXTU

2. DIAGNOSTIKA OSOBNÍCH HODNOT A STRUKTURY AXIOLOGICKÉ DIMENZE

2.1 METODICKÉ RYSY DIAGNOSTIKY OSOBNÍCH HODNOT A STRUKTURY AXIOLOGICKÉ DIMENZE

Osobní hodnoty můžeme diagnostikovat pomocí projektivních metod (Fomin, 2006), psychosémantických metod (Kuzněcova, 2007) a dotazníkového šetření. Podobně jako u jiných psychologických diagnostik i v dané oblasti mají jednotlivé metody své výhody a nevýhody, které se projeví na výsledcích diagnostiky osobních hodnot. Badatelé se začali zabývat projektivními a psychosémantickými metodami diagnostiky prvků axiologické dimenze teprve nedávno, zatímco dotazníky osobních hodnot byly vypracovány a začaly být využívány koncem 20. století. Proto se zaměříme na hlavní problémy diagnostiky osobních hodnot pomocí dotazníků a testů.

Diagnostika osobních hodnot pomocí dotazníků zahrnuje tři klíčové aspekty:

- 1) výčet osobních hodnot, které podléhají diagnostice
- 2) proces subjektivního škálování používaný v metodologii (Družinin, 1997)
- 3) metodiku stanovení struktury axiologické dimenze jako systému

Podstatou prvního aspektu je nekonečné množství hodnot, ze kterých se potencionálně mohou stát osobní hodnoty individua a v protikladu k nim omezené možnosti psychodiagnostiky. Jedná se o přirozený problém diagnostiky složitého systému, což axiologická dimenze osobnosti je – na základě minimálního množství diagnostikovaných vlastností hodnotíme celý systém. Dotazníky s otevřenými otázkami jsou často používány během výzkumu (Janickij, 2000), avšak neřeší jednotlivé problémy, protože respondenti uvádějí univerzální hodnoty (zdraví, lásku, věrné přátele, světový mír atd.), a navíc seznam hodnot ovlivňují nekontrolovatelné situační faktory.

Řešení dané situace spočívá ve vytvoření modelu axiologické dimenze s „jádrom“, které by zahrnovalo většinu skutečných situací (Klejman, 2001). Nicméně musíme konstatovat, že i v dnešní době řada otázek, týkajících se vytvoření daného modelu a splňujících požadavky systémového přístupu, zůstává nevyřešena. Charakteristickým rysem diagnostiky osobních hodnot je metodika způsobu vytvoření seznamu zkoumaných osobních hodnot. Existují dva typy seznamu:

- 1) seznam striktně odpovídající teoretické nebo empirické koncepci

2) seznam vytvořený účastníkem výzkumu

Subjektivní škálování jako fáze psychometrie je druhým více propracovaným aspektem diagnostiky.

Nejjednodušší metodou je sestavení hodnot hierarchicky, tzn. seřazení (ranking) osobních hodnot podle důležitosti (metoda výzkumu hodnot podle M. Rokeache a metoda výzkumu hodnot podle Ingleharta). Ordinální škála je založena na vztahu ekvivalentnosti a pořadí. Jedná se o subjektivní měření, kdy se k hodnotám připisují klasifikační úrovně. Avšak samotné měření nemá hlubší význam a určuje pouze pořadí (Družinin, 1997; Ťumeněva, 2007). Klasifikační úrovně u jednotlivých hodnot „nemůžeme sčítat, odečítat, dělit a ani násobit“ (Družinin, 1997, s. 158). Ordinální škála patří mezi nemetrické stupnice, a tudíž se jedná o škálu s malou silou (Gusev, 1998). Používání ordinální škály, nejrozšířenější metody v Rusku podle M. Rokeache, se střetává s výrazným omezením, kterým je pečlivý výběr vhodného postupu při statistickém zpracování dat. Proto příznivci Rokeache jeho práci modifikují a využívají metodu párového srovnání (Gavrilova, 2003) nebo metodu absolutní klasifikace (Kruglov, 1983). Bohužel se v publikacích setkáváme mj. i s určováním hodnot pomocí aritmetického průměru, rozptylu a jiných statistických klasifikačních metod, což nám podle M. Rokeache neumožňuje přesně stanovit výsledky odpovídající získaným hodnotám. Proto se nyní zaměříme na perspektivnější metodu R. B. Cattella, tj. metodu ipsativního měření (Burlačuk, Morozov, 2000).

Termín „ipsativní“ znamená, že daný člověk je měřidlem nebo etalonem sebe samého. Z formálního hlediska je ipsativní měření podobné metodě párového srovnání. Autorem metody párového srovnání je Thurston (Gusev, 1998). Avšak v metodě párového srovnání jedinec pracuje se stejnou dvojicí několikrát, např. zadáním je určit, co je pro jedince důležitější: zdraví nebo zajímavá práce a s touto dvojicí se respondent setkává několikrát během měření. Po statistickém zpracování hodnot se výsledek převádí do intervalové škály. Naopak v ipsativním měření se jedinec s jednotlivými dvojicemi hodnot setkává pouze jednou, kdy vybírá důležitější hodnotu nad ostatními a o preferencích jedince se dozvídáme z frekvence opakování právě zvolené hodnoty. Metodiky ipsativního měření nemusí obsahovat škály sociální desirability. Mezi autory podobných metodik, jež se zabývají diagnostikou osobní hodnot, patří: B. S. Ališev (Ališev, 2002), S. S. Bubnovová (Bubnova, 1994), V. G. Morogin (Morogin, 1999), E. B. Fantalovová (Fantalova, 2001), K. V. Charkovský a další.

Nicméně i ipsativní měření má své nedostatky jak z hlediska psychometrie tak i z hlediska statistického zpracování. Na jednu stranu odborníkovi nejsou známa kritéria,

na základě kterých respondent upřednostnil z dvojice nabízených hodnot jednu hodnotu nad druhou, a navíc se kritéria výběru dané hodnoty mohou lišit u jednotlivých dvojic. Na druhou stranu respondent nemusí být spokojený s dichotomickým srovnáním dvou hodnot či dané srovnání nemusí odpovídat skutečnosti (Tolstova, 2006). Proto se nyní zaměříme na přístup S. S. Bubnovové (Bubnova, 2002), která využívá kromě metody párového srovnání podle kritérií osobních preferencí i metodu jednorozměrného škálování, kdy respondent určuje i rozdílnost mezi hodnotami (pomocí desetibodové škály). Jelikož jsou ukazatele v metodikách ipsativního měření podmíněni, tzn. že matice interkorelací proměnných jsou singulární, tak nemůžeme využít vícenásobnou regresní analýzu. Abychom daný nedostatek eliminovali, využíváme standardizaci výsledků diagnostiky. Nicméně dosud nejsou známy žádné dotazníky osobních hodnot s použitím ipsativního měření, ve kterých bychom využili standardní škály.

Nejsilnějšími škálami jsou metrické škály, především intervalová škála. Výsledné hodnoty intervalové škály zjistíme pomocí metody absolutní klasifikace, kdy respondent určuje úroveň významnosti konkrétní osobní hodnoty. Není náhodou, že v době, kdy se v psychologické praxi objevila metodika M. Rokeache s ordinální škálou, neprodleně vznikly i varianty její modifikace s intervalovou škálou (Rogov, 1999). Zásadní předností metodik s intervalovou škálou je široké spektrum možností současných metod, jež lze využít během statistického zpracování. Mezi dané metody patří: dotazník terminálních hodnot (DTeH) I. G. Senina (Senin, 1991), morfologický test životních hodnot (MTŽH) V. F. Sopova a L. V. Karpušinové (Sopov, Karpušina, 2002), test osobních hodnot (TOH) (Karpušina, Kapcov, 2007). Od výše zmíněných metodik se liší metodika Schwartze, ve které se autor zabývá studiem osobních hodnot (Karandyšev, 2004) pomocí dvou metod subjektivního škálování – ordinální škálou a metodou absolutní klasifikace.

Nicméně při využití intervalové škály není zřejmé, zda respondent může vždy vybírat pouze z hodnot v rámci škály intervalů (Gusev, Izmajlov, Michajlevskaja, 1998). Ve víceškálových metodikách může veličina intervalu kolísat. V těchto případech, abychom porovnali získané výsledky, je nutno použít normalizaci nebo standardizaci (Bodalev, Stolin, 2000).

Jedním z klíčových faktorů, jež má vliv na validitu diagnostiky osobních hodnot, je dodržení instrukcí, se kterými jsou účastníci seznámeni před testováním. Psychosémantická analýza instrukcí ukázala, že autoři metodik nabízejí účastníkům ohodnotit *významnost* (Bubnova, 1994; Fantalova, 2001; Karelin, 1997) nebo *důležitost* (Ališev, 2002; Rogov 1999) výroků či mínění, což je podle N. J. Charlamenkovové

(Charlamenkova, 2008) stejné. Nicméně účastníkův pocit významu kvality předchází pocitu důležitosti.

Osobní hodnoty jsou pouze prvky složitého systému (axiologické dimenze osobnosti), proto diagnostika jednotlivých osobních hodnot nepřináší žádný praktický prospěch, protože z obecné teorie systémů (Žillin, 2007) je známo, že různé vlastnosti systému v dané axiologické dimenzi osobnosti jsou propojeny v rámci její struktury. Struktura odráží určité vzájemné vztahy, umístění a provázanost jednotlivých částí systému a jeho uspořádání (Volkova, 2003). Nicméně kvůli složité axiologické dimenzi osobnosti nemusí struktura zahrnovat všechny prvky a vztahy mezi nimi, ale pouze ty nejpodstatnější, které definují základní vlastnosti osobnosti. Proto má diagnostika za úkol odhalit nejpodstatnější osobní hodnoty a stanovit strukturu axiologické dimenze.

Pro vymezení struktury axiologické dimenze často používáme metodu seřazení hodnot po vzoru diagnostiky hodnotové orientace M. Rokeache (Rokeach, 1973), přičemž strukturu chápeme jako hierarchii hodnot, která je v podstatě jednorozměrná. Přejít k pětirozměrné axiologické dimenzi realizoval I. G. Senin v metodice DteH (Senin, 1991). Autor vyčlenil pět oblastí důležitých činností, v nichž je zapotřebí posoudit osm životních hodnot. V tomto případě chápeme strukturu jako úroveň hodnot v každé oblasti důležitých činností. Velkým pokrokem ve studiu struktury axiologické dimenze osobnosti je metodika S. S. Bubnovové (Bubnova, 1999), v níž použití metody vícerozměrného škálování a shlukové analýzy umožnilo nelineární topologický model axiologické dimenze osobnosti. Abychom realizovali princip systémového přístupu při studiu osobních hodnot, bylo zapotřebí určit jednu ze zásadních charakteristik systému, a to vztahy mezi prvky systému. Právě termín „vztah“ je součástí každé definice systému a zabezpečuje vytvoření a zachování vlastností systému jako celku. Daný termín zároveň popisuje strukturu (statistiku) i fungování (dynamiku) systému (Volkova, Děnisov 2003).

Z daného pohledu byl velkým pokrokem ve studiu axiologické dimenze vznik testu MTŽH (Sopov, Karpušina, 2002), pomocí kterého se podařilo odhalit dva ortogonální latentní faktory, jež se skládají z osmi vzájemně propojených osobních hodnot. Nehledě na přesnou determinaci složení latentních faktorů, tj. složení obou latentních faktorů předpokládající přítomnost čtyř osobních hodnot v každém z nich. Další výzkumníci axiologické dimenze osobnosti s pomocí daného testu umožnili autorům přejít k testu osobních hodnot (Karpušina, Kapcov, 2007), pomocí kterého je možné určit individuální vícefaktorovou strukturu axiologické dimenze (Kapcov, 2007).

Výzkum individuální struktury axiologické dimenze osobnosti odhalil velkou variantnost jak počtu latentních faktorů, definujících axiologickou orientaci, tak i složení osobních hodnot (Karpušina, Kapcov, 2007; Kapcov, 2008). Přičemž latentní faktory axiologické dimenze mohou být ortogonální, tj. nezávislé, nebo ortonormální (hierarchické), tj. závislé jeden na druhém. Zároveň použití faktorové analýzy k získání struktury axiologické dimenze osobnosti je spojeno s několika požadavky k výchozím údajům (odpovědím účastníků), podrobeným analýze. Ruští výzkumníci zjistili, že z velkého množství požadavků (Mitina, Michajlovskaja, 2001, s. 26-33) je nejdůležitější úroveň vztahů mezi jednotlivými údaji, která vede k singularitě (degeneraci) matice vzájemných vztahů, a v důsledku toho k nepřesnosti faktorové analýzy a tím i struktury axiologické dimenze.

A proto složitější metody zpracování informací, získaných v psychodiagnostickém výzkumu, potřebují více důvěryhodnosti v rámci sebepopisu (self-report) účastníků, což je jeden z hlavních úkolů psychodiagnostiky (Bodalev, Stolin, 2000). Proto při hodnocení kvality diagnostikovaného předmětu musíme brát v úvahu i speciální prostředky v rámci dotazníku, zvyšující důvěryhodnost. Především se jedná o dotazníky s hodnocením diagnostikovaného parametru v intervalové škále. Na základě výše zmíněného musíme poukázat na to, že metodika M. G. Rogova (Rogov, 1999), test DTeH (Senin, 1991) a metodika Schwartze (Karandyšev, 2004) neobsahují žádné speciální prostředky hodnocení důvěryhodnosti sebepopisu. V testu MTŽH (Sopov, Karpušina, 2002) je použita „lži-škála“ (sociální desirability) a v testu TOH (Karpušina, Kapcov, 2007) čtyři druhy škál: škála sociální desirability, škála lhostejnosti, škála rozporuplnosti odpovědí a variantní škála. Soubor škál použitých v testu TOH značně zvyšuje důvěryhodnost psychologické diagnostiky osobních hodnot.

Zároveň se několik výzkumníků (Dubov, Chvostov, 2000; Kuzněcova 2006) domnívá, že reálným regulátorem chování jsou systémy složené z hodnot, potřeb, stavů apod., které si jedinec málo uvědomuje. Problém, velmi důležitý pro psychologickou teorii a praxi, je rozpoznání známých hodnotových orientací a málo reflektovaného hodnotového systému, který má reálný regulátor potenciálu (Biťanova, 2005; Dubov, 2003; Dubrovina, Kruglov, 1983; Kon, 2003; Kuzněcova, 2006; Piskoppel', 2001; Smirnov, 2005). Proto v poslední době výzkumníci intenzivně pracují na psychosémantických (Kuzněcova, 2007) a projektivních (Fomin, 2006) metodách diagnostiky hodnot. Nicméně dané metody v případě důvěryhodnosti informací, získaných od respondentů, mají velkou nevýhodu, která je způsobena tím, že psycholog nejednoznačně interpretuje výsledky. V budoucnosti

budou nepochybně více perspektivními metodami metody projektivní a psychosémantické, nicméně dnes plošné využití daných metod v praxi psychologů neodpovídá psychometrickým požadavkům a jejich zpracování vyžaduje velké úsilí odborníků.

2.2 METODIKA VÝZKUMU OSOBNÍCH HODNOT

1. Psychosémantická metodika výzkumu hodnot

Pro výzkum specifického vztahu jedince k hodnotám byla vypracována modifikace sémantického diferenciálu (Kuzněcova, 2007), ve kterém je nabízeno 18 níže uvedených hodnot:

- 1) Bezpečí
- 2) Bohatství
- 3) Atraktivnost
- 4) Přátelství
- 5) Duchovní rozvoj
- 6) Zdraví
- 7) Konkurence
- 8) Odpovědnost
- 9) Klid
- 10) Pořádek
- 11) Zábava
- 12) Riskování
- 13) Svoboda
- 14) Rodina
- 15) Umění
- 16) Tradice
- 17) Práce
- 18) Úspěch

Hodnoty můžeme posoudit pomocí dvacetipárové škály antonym:

1. Lehký – těžký	11. Nezbytný – zbytečný
2. Zlý – dobrý	12. Starý – mladý
3. Slabý – silný	13. Hloupý – chytrý
4. Čistý – špinavý	14. Vlastní – nevlastní
5. Hlasitý – tichý	15. Rychlý – pomalý
6. Horký – studený	16. Drahý – levný
7. Tmavý – světlý	17. Nešťastný – šťastný
8. Aktivní – pasivní	18. Mužský – ženský

9. Protivný – milý

19. Veselý – smutný

10. Měkký – tvrdý

20. Nenáviděný – milovaný

V dotazníku účastník výzkumu označí každou dvojici maximální hodnotou 3. Při zpracování údajů jsou body připisovány zleva doprava od 1 do 7. Matice údajů je zpracována pomocí faktorové analýzy metodou maximální pravděpodobnosti a poté další metodou varimax. Výsledkem faktorové analýzy je vyčlenění tří bipolárních faktorů:

- 1) Upřednostnění a zavržení, které se týká následující škály (seřazení prvků od nejvýznamnějšího po nejméně významný): milý, milovaný, dobrý, šťastný, světlý, čistý, měkký, veselý, lehký, vlastní, nezbytný, ženský, horký, drahý.
- 2) Stenie a astenie: aktivní, hlasitý, rychlý, mladý, horký
- 3) Výhodnost a nevýhodnost: silný, chytrý, nezbytný, vlastní, drahý

Podle názoru autora první faktor odráží emocionální vztah k hodnotě, druhý na základě zážitků odráží pocit síly (stenie) nebo slabosti (astenie) a charakterizuje energetickou rovinu prožívání hodnot a třetí faktor je zaměřen na užitečnost hodnot. Po definování každého faktoru konkrétní hodnoty odborníci přistoupili k normalizaci (tj. určili procentuální rozdílnost kladného a záporného hodnocení faktorů). Pokud se hodnota faktoru nacházela v intervalu -0,15 až +0,15, tak daný faktor měl hodnotu 0. Nacházela-li se hodnota za hranicemi intervalu, jednalo se o kladné nebo záporné hodnocení faktoru. Na základě úrovně proměnlivosti hodnot faktorů se objekty porovnávaly.

Výše uvedený psychosémantický přístup se může použít ve studiu zkoumání faktorů, jež mají demografický, sociální, profesionální nebo psychologický charakter, na úrovni běžného myšlení.

2. Projektivní metody výzkumu hodnot

Jedním z problémů diagnostiky je rozpoznání známých osobních hodnot, jež si jedinec uvědomuje, a málo reflektovaného hodnotového systému. Právě pro diagnostiku hodnotového systému jsou určeny projektivní metody. Zatím jich není mnoho a všechny se nacházejí ve stavu experimentálního výzkumu a vývoje, ale určitě si zaslouží pozornost.

Materiálem stimulace jsou často obrázky, fotografie, obrazy, portréty, sochy, znaky, karty, geometrické útvary, příběhy, pohádkové příběhy, předměty, barvy, zvuky, slova. Nicméně nejrozšířenějším stimulem je zraková percepce.

Test apercepce symbolů (TAS) (Afanas'jeva, 2002)

A. P. Afanasjevová využila sémiotický přístup, kdy představila metodiku diagnostiky hodnotové orientace a smyslového vnímání složenou z 24 kartiček (6 x 10 cm) s obrázky, ve kterých jsou skryty symboly (knihy, růže, meče, koruny, mapy atd.). Jedinec kartičky uspořádá na základě svých preferencí.

Autorce se s pomocí metody TAS podařilo odhalit 16 z 18 terminálních hodnot M. Rokeache (neodhalila hodnoty „vzrušující život“ a „produktivní život“) s koeficientem korelace klasifikační úrovně hodnot 0,53 ($r < 0,05$). Účastníci nejčastěji vybírají čtyři hodnoty: lásku, moudrost, moc (sociální status a řízení lidí) a zábavu (odpočinek, příjemně strávený čas). Nicméně autorka zjistila, že hierarchická struktura čtyř výše uvedených hodnot je poměrně stabilní a nezávisí na věku ani pohlaví jedince, což se rozchází s názory jiných odborníků, z čehož vyplývá nízká rozlišovací schopnost daného testu.

Metoda hodnocení subjektivního významu aforismů (Fomin, 2006)

Autor dané metody požaduje od účastníků výzkumu seřadit 15 aforismů podle jejich významu. Je zřejmé, že mezi škálou aforismů a výsledky testování podle metodiky M. Rokeache existuje silné spojení. Nicméně empirické výzkumy odhalily nejednoznačnost hodnocení aforismů spojené s hodnotou lásky, navíc výsledek může také ovlivnit charakter aforismů, jako je např. důvtip.

V podstatě podobná je i metodika diagnostiky hodnotové orientace pomocí 15 přísloví (Gavrilova, 2003), kdy respondent určuje, jak moc s daným příslovím souhlasí na základě pětibodového systému.

Metoda hodnocení osobních hodnot na základě analýzy textu (Karpušina, 2008)

Osobní hodnoty jsou těsně spjaty se smyslovým vnímáním jedince, se vztahy, které se formují ve všech sférách života: vztah jedince k sobě samému, k jiným lidem, s nimiž se jedinec nachází ve vzájemné interakci a komunikaci. Proto se osobní hodnoty odráží i v komunikačních aktech s určitým kontextem. Pomocí kontextuálně-sémantické analýzy textu můžeme určit osobní hodnoty, které se podílejí na reálném, ne deklarováném chování jedince. L. V. Karpušinová ukázala možnosti diagnostiky osobních hodnot v rodinném prostředí na příkladu analýzy manželských inzerátů (Karpušina, 2008).

Metoda hodnocení osobních hodnot v rámci terapie pískem (Karpušina, 2007)

K. G. Jung a jeho studenti vymysleli terapii pískem, která je v poslední době čím dál více populární. Terapie pískem spočívá ve vytvoření nových vztahů jedince se sebou samým pomocí různých nástrojů v pískovišti. Nicméně danou metodu lze využít i jako diagnostiku pro shromáždění informací o hodnotovém systému klienta. Chceme-li využít danou metodu pro diagnostiku, účastníci se řídí následující instrukcí: „V pískovišti můžete vytvořit vše, co si přejete“.

Průběh plnění úkolu se zaznamenává pomocí techniky (videozáznamu nebo fotografie) nebo průběh sleduje psycholog. Podstata diagnostiky dané metody spočívá v postupném plnění úkolu (vytvoření důležitých předmětů, lidí, událostí, které klient upřednostňuje) nebo v topologii, kdy se jedná o rozvržení figurek v symbolickém poli pískového obrazu (ve střední části pískoviště jsou umístěny nejdůležitější figurky, které popisují aktuální emocionální stav a hodnotovou orientaci).

3. Metodika výzkumu hodnot pomocí metody seřazení hodnot hierarchicky (ranking)

Dotazník hodnot podle M. Rokeache (Rokeach Value Survey – RVS) (Rokeach, 1973)

Metodika M. Rokeache, v Rusku nejrozšířenější metodika, je založena na metodě přímého seřazení hodnot (Karelin, 1997). V RVS jsou materiálem stimulace dva seznamy, seznam hodnot terminálních (cílových) a instrumentálních (účelových), v každém seznamu je 18 hodnot a každá hodnota je stručně vysvětlena. Na základě analýzy rozhovorů a analýzy literatury (pro terminální/cílové hodnoty) a lingvistické analýzy (pro instrumentální/účelové hodnoty) se vytvořil obsáhlý seznam hodnot, ze kterého se vyřadila synonyma, a tím vznikly dva výše uvedené seznamy.

Metoda se používá v několika variantách. Nejpropracovanější formou metody Rokeache jsou varianty *D* a *E*, které se liší tím, že ve variantě *E* je seznam hodnotových kategorií vytištěn na listě papíru v abecedním pořadí a respondent má za úkol označit každou hodnotu číslem 1-18. Ve variantě *D* jsou hodnoty natištěny na jednotlivých kartičkách. Je známo, že forma *D* má důvěryhodnější výsledky než forma *E*, což vychází z mnemonické charakteristiky účastníků. V ruských modifikovaných variantách se používají obě výše uvedené varianty.

Na ruské variantě metody M. Rokeache pracovali A. Goštautas, A. A. Semonov a V. A. Jadov. Některé názvy hodnot (především terminální) bylo nutné změnit kvůli kulturním specifikům.

Nehledě na nedostatky dané metody, spojené s různorodostí nabízených hodnot, je její předností kompaktnost a rychlost provedení a zpracování výsledků. Metoda M. Rokeache je univerzální, lze ji využít pro diametrálně rozdílné skupiny účastníků výzkumu. Stala se základem pro modifikace a pro přípravu metod nových.

Instrukce:

Nyní uvidíte 18 kartiček s hodnotami. Vaším úkolem je seřadit kartičky podle **významnosti** tak, jak se danými principy řídíte ve Vašem životě. ...Podrobně si kartičky prostudujte a vyberte jednu, která je pro Vás nejdůležitější a umístěte ji na první místo. Poté vyberte druhou kartičku, druhou nejdůležitější, a umístěte ji za první kartičku (Karelin, 1997)

Tabulka 2.1

Škála cílových a účelových hodnot
(koncepte M. Rokeache)

	HODNOTY CÍLOVÉ (terminální)	HODNOTY ÚČELOVÉ (instrumentální)
1	Zdraví	Vzdělání
2	Láska	Odpovědnost
3	Sebevědomí	Nezávislost
4	Věrní a dobří přátelé	Vychovanost
5	Zajímavá práce	Čestnost
6	Materiálně zabezpečený život	Vůle
7	Šťastná rodina	Sebekontrola
8	Svoboda	Odvaha hájit si své názory
9	Vzrušující život	Spolehlivost
10	Společenské uznání	Svědomitost
11	Rozvoj	Trpělivost
12	Životní moudrost	Pracovní efektivita
13	Znalosti	Racionalismus
14	Produktivní život	Empatie

15	Šťěstí druhých	Optimismus
16	Kreativita	Ohleduplnost
17	Odpočinek	Nespokojenost s nedostatky
18	Krásy přírody a umění	Vysoké nároky

Nedostatkem metody je vliv faktoru sociální desirability (žádoucnosti) na výsledek testu a nejednoznačnost kritérií.

Modifikovaná metoda R. Ingleharta (Janickij, 2002)

R. Inglehart na základě koncepce A. Maslowova vyčleňuje „materialistické“ (fyziologické) a „postmaterialistické“ hodnoty, které reflektují úroveň celkového ekonomického nebo sociálního rozvoje společnosti (Janickij, 2002). Typy hodnotových orientací mají různý původ, vznikly formou „hypotézy nedostatku“ a „hypotézy socializace“. Zároveň Inglehartovy postmaterialistické hodnoty se prakticky rozpadají na další dvě skupiny – sociální hodnoty a hodnoty seberealizace, které jsou podmíněny buď společenským rozvojem, nebo osobním rozvojem (Inglehart, 1971). A. P. Vardomackij reaguje na Ingleharta a rozšiřuje jeho koncepci „hypotézou idealizace“ (Vardomackij, 1993). Nicméně M. S. Janickij (Janickij, 2002) se domnívá, že taková teorie, zahrnující tři základní typy hodnotových orientací, nebyla uplatněna v experimentálních výzkumech. Proto M. S. Janickij předkládá modifikaci metodiky Ingleharta (Janickij, 2002), která umožňuje na základě hodnot adaptace (přežití a bezpečí), socializace (sociální přijetí) a individualizace (nezávislost a seberozvoj) určit hodnotovou orientaci. Daná metoda je založena na výběru nejdůležitějších hodnot z nabízeného seznamu, zahrnující indikátory orientace zaměřené na dispozice skupiny hodnot. Seznam hodnotových indikátorů byl sestaven na základě osobních charakteristik vybraných typů osobnosti, které odborníci získali během psychologického výzkumu a z výsledků 45 skupinových diskuzí (focus group), které byly realizovány na území západní Sibíře a Uralu.

Respondenti dostanou kartičku, která má 9 pozic, představující tři bloky po třech bodech v každém bloku.

1. Materiální dostatek
2. Zabezpečená a šťastná rodina
3. Možnost intelektuálního a kreativního seberozvoje
4. Životní síla a zdraví

5. Dobrá, prestižní práce
6. Možnost využití práv a svobod demokracie
7. Zachování klidu a stability ve společnosti
8. Uznání druhých, společenské přijetí
9. Podílení se na budování lidštější a trpělivější společnosti

Body 1, 4, 7 představují indikátory orientované na hodnoty adaptace, body 2, 5, 8 na hodnoty socializace a body 3, 6, 9 na hodnoty individualizace.

Respondenti mají za úkol vybrat z uvedeného seznamu na kartičce to, co považují za nejdůležitější (mohou vybrat jednu až tři varianty). Metodu můžeme zařadit mezi sociologické metody výzkumu hodnotového vědomí.

4. Metodika výzkumu hodnot metodou ipsativního měření

Metoda „Úrovně vztahů mezi „hodnotami“ a „dosažitelnosti“ v různých sférách života“ (UVHD) podle E. B. Fantalovové (Fantalova, 2001)

Metoda UVHD vychází z hypotetického výroku autorky, že jednou z determinantů motivační a osobní oblasti je pohyblivý vztah mezi dvěma rovinami „vědomí“. Daný vztah se postupně mění v procesu lidské činnosti a v závislosti na životních okolnostech. Jedna rovina zahrnuje hlavní životní hodnoty, osobní plány, dlouhodobé životní cíle a druhá rovina zahrnuje vše, co je bezprostředně dostupné, spojené s realizací konkrétních, lehce dosažitelných cílů, jež se nachází v „zorném poli psychologie“ v části „lehké dosažitelnosti“ (Fantalova, 2001, s. 25).

Jak vyplývá z výše uvedeného citátu, autorka zmiňuje pojmy „životní hodnoty“, „osobní plány“ a „dlouhodobé cíle“, což je podle názoru K. Lewina nekorektní (Lewin, 1944). A protože cíle mohou být jak dosažitelné, tak i nedosažitelné, je zavedena druhá škála, tj. škála „dosažitelnosti“. Nehledě na autorčiny zásluhy v opodstatnění jejího názoru na kategorii „životních hodnot“ se zaměříme na psychodiagnostickou metodu definování hodnot.

Autorka v metodice užívala pojmy, které v podstatě odpovídají „terminálním hodnotám“ M. Rokeache, avšak v modifikované verzi.

Instrukce:

Dotazník vyplňte až poté, co si přečtete instrukci až do konce! Před sebou vidíte seznam dvanácti pojmů, každý pojem představuje jednu z lidských (všeobecných) hodnot:

1. Aktivní život
2. Zdraví (fyzické i psychické zdraví)
3. Zajímavá práce
4. Krásy přírody a umění
5. Láska (duchovní i fyzická sounáležitost s milovaným člověkem)
6. Materiálně zabezpečený život (žádné materiální potíže)
7. Přítomnost dobrých a věrných přátel
8. Sebevědomí (žádný vnitřní nesouhlas či pochyby)
9. Znalosti (možnosti rozšíření svého vzdělání, přehledu, kultury a také prohloubení intelektuálního rozvoje)
10. Svoboda jako nezávislost v jednání a konání
11. Šťastná rodina
12. Kreativita (možnost kreativní činnosti)

Nyní je vaším úkolem porovnat všechny pojmy (hodnoty) ve dvojicích mezi sebou, v níže uvedeném speciálním formuláři (obrázek 2.1). Porovnání v matici probíhá tak, že hodnoty uvedené ve výše zmíněném seznamu mají pro Vás odlišnou váhu, odlišný stupeň atraktivity. Podívejte se na každou dvojici a vyberte z ní jednu hodnotu, která je podle Vás důležitější. Vybranou hodnotu zakroužkujte.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	7 8	8 9	9 10	10 11	11 12	
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7	6 8	7 9	8 10	9 11	10 12		
1 4	2 5	3 6	4 7	5 8	6 9	7 10	8 11	9 12			
1 5	2 6	3 7	4 8	5 9	6 10	7 11	8 12				
1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	6 11	7 12					
1 7	2 8	3 9	4 10	5 11	6 12						
1 8	2 9	3 10	4 11	5 12							
1 9	2 10	3 11	4 12								
1 10	2 11	3 12									
1 11	2 12										
1 12											

Obr. 2.1 Formulář pro respondenta

Úroveň hodnoty se určuje podle frekvence výskytu každé hodnoty ve výše uvedeném dotazníku.

Test „Hierarchického uspořádání osobních hodnot“ podle K. V. Charkovského

Jedním z charakteristických specifik testu K. V. Charkovského je klasifikace osobních hodnot do čtyř skupin (tabulka 2.2): ideologické hodnoty zahrnují (jakékoliv) nápady, kterým člověk věří; materiální hodnoty zahrnují materiální objekty celého světa; emocionální hodnoty v sobě ukrývají prožitky jakýchkoliv pocitů a emocí; životní hodnoty zahrnují hodnotu života samu o sobě a také hodnotu kvalitního života.

V tabulce 2.2 můžeme vidět, že autor nabízí seznam třinácti hodnot v každé kategorii, a k tomu ještě nabízí účastníkům možnost doplnění svých hodnot do tabulky.

Tabulka 2.2

Klasifikace osobních hodnot

OSOBNÍ HODNOTY			
A. ideologické	B. Materialistické	C. Emocionální	D. Životní
A.1. Náboženství	B.1. Peníze	C.1. Láska	D.1. Záchrana života
A.2. Víra	B.2. Majetek	C.2. Přátelství	D.2. Zdraví
A.3. Spravedlnost	B.3. Auto	C.3. Radost	D.3. Kvalita života
A.4. Pravda	B.4. Vlastní bydlení	C.4. Spokojenost	D.4. Pokračování rodu
A.5. Rovnoprávnost	B.5. Práce	C.5. Klid	D.5. Rodina
A.6. Vlastenectví	B.6. Kariéra	C.6. Pomsta	D.6. Děti
A.7. Věrnost	B.7. Pracovní schéma	C.7. Pocit euforie	D.7. Ekologie
A.8. Závazky vůči zemi	B.8. Nápady na podnikání	C.8. Adrenalin	D.8. Strava
A.9. Porozumění novému	B.9. Cennosti	C.9. Sex	D.9. Dieta
A.10. Věda	B.10. Investice	C.10. Zvědavost	D.10. Sport a fyzická aktivita
A.11. Odhalení objevu	B.11. Akcie	C.11. Nirvána	D.11. Denní řád

A.12. Předávání zkušeností	B.12. Vlastní podnikání	C.12. Spřízněnost	D.12. Prevence
A.13. Myšlenky a ideologie	B.13. Vlastní značka	C.13. Souhlas	D.13. Životní styl
A.14.	B.14.	C.14.	D.14.
A.15.	B.15.	C.15.	D.15.
A.16.	B.16.	C.16.	D.16.
A.17.	B.17.	C.17.	D.17.
A.18.	B.18.	C.18.	D.18.
A.19.	B.19.	C.19.	D.19.
A.20.	B.20.	C.20.	D.20.

Instrukce:

Vyberte hodnoty, které jsou pro Vás obzvláště důležité. Pokud je to nezbytné, připište chybějící hodnoty do tabulky. Můžete vybrat 10 různých hodnot.

Vybrané hodnoty napište do tabulky, která je stejná jako na obrázku 2.1, skládající se z 10 sloupců a 10 řádků. Jednotlivé hodnoty se srovnávají ve dvojicích mezi sebou. Hodnotí se frekvence výskytu každé hodnoty.

Metodika výzkumu oblasti hodnot a potřeb jedince podle A. V. Morogina (Morogin, 1999)

Metodika A. V. Morogina vychází ze seznamu terminálních hodnot M. Rokeache a z hodnot, jež reflektují některé potřeby jedince: sex, stravu, potřebu nových zážitků, ale také „komunikaci“, „poctivost a důstojnost“ a „prestiž“. Podle výsledků zkušebního testování bylo vybráno z 24 hodnot 15 nejvýznamnějších.

„Hodnoty byly přeformulovány tak, aby účastník výzkumu mohl sám v určité míře dané hodnoty chápat. Pokud se respondent v průběhu testování snažil upřesnit, jak by měl daný výrok pochopit, experimentátor v žádném případě nemohl reagovat a vnučovat mu žádné vlastní upřesnění či vysvětlení daného výroku. Úkolem experimentátora je pouze nabízet hodnoty ke srovnání tak, jak je chápe respondent. Během takové situace účastníkovi nezbylo nic jiného, než si představit sebe samého jako účastníka experimentu. Tímto způsobem se v metodice realizuje princip projekce“ (Morogin, 1999, s. 135).

Seznam hodnot využívaný v ipsativní formě výzkumu je následující:

1. Kontakt s kamarády
2. Sebevědomí
3. Zajímavá práce
4. Vlastní bezpečí
5. Čestnost a důstojnost
6. Kreativita a poznání
7. Materiální blahobyť
8. Sociální spravedlnost
9. Vášeň riskovat
10. Vybraná strava
11. osobní svoboda
12. Prestiž
13. Sex
14. Rodina
15. Zdraví

Autor vytvořil počítačový program, aby zautomatizoval proces testování a zpracování výsledků. V případě ručního (neautomatického) testování musel účastník vyplnit formulář podobný výše uvedenému formuláři na obr. 2.1, který se skládal z 15 sloupců a 15 řádků. Stejně jako v předešlých metodách se i zde hodnotila frekvence výskytu každé hodnoty.

Metodika výzkumu hodnot podle B. S. Ališeva (Ališev, 2002)

Autor vytvořil model axiologické dimenze, která se skládá ze tří typů funkčních hodnot:

- 1) zobecněné funkční modální hodnoty (prospěch, pravda, síla, krása, svoboda, spravedlnost, dobro)
- 2) životní hodnoty (zdraví jedince, rodina, láska, přátelství, odpočinek, práce nebo studium, společenský život)
- 3) způsoby prožívání života (klid, materiální blahobyť, harmonie vztahů, postavení, pestrý život, seberozvoj, nasazení všech sil)

Všechny tři varianty se zkoumají odděleně a nezávisle na sobě. Každá varianta zahrnuje sedm hodnot. Abychom zjistili, jaké jsou preferované hodnoty účastníka, využijeme metodu párového porovnání v každé variantě.

Kromě výše uvedených tří typů hodnot provádíme také diagnostiku hodnocením specifík základního hodnotového vztahu, který se skládá z „komplexních objektů“, nacházejících se v kontinuu od ideálního „já“ a jeho štěstí až do maximálního „ne-já“, které zahrnuje prostředí, v němž jedinec žije (moje osobní štěstí, štěstí mých blízkých, rozvoj země, ekonomický a vědeckotechnický rozmach, rozvoj kultury a mravnosti, lidský život, zachování prostředí, v němž žijeme). Zmíněné komplexy představují různé úrovně interakce subjektu s okolním prostředím, jež se vzdaluje od základního „já“. Autor se domnívá, že na základě vybrané priority jednoho z komplexů můžeme zjistit specifické rysy projevu základního hodnotového vztahu daného jedince. Nicméně základní hodnotový vztah má složitou strukturu, a proto ho nemůžeme zcela analyzovat.

Instrukce

Subtest 1. Před sebou vidíte seznam sedmi hodnot, Vaším úkolem je porovnat všechny hodnoty ve dvojicích mezi sebou na speciálním formuláři. Vyznačte, prosím, v každé dvojici tu hodnotu, kterou považujete za důležitější (zakroužkujte ji ve formuláři):

- 1) Moje osobní štěstí
- 2) Štěstí blízkých osob
- 3) Rozvoj země
- 4) Ekonomický a vědeckotechnický rozmach
- 5) Rozvoj kultury a mravnosti
- 6) Lidský život
- 7) Zachování prostředí, v němž žijeme

1	2	3	4	5	6	7
1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7		
1 4	2 5	3 6	4 7			
1 5	2 6	3 7				
1 6	2 7					
1 7						

Obr. 2.2 Formulář pro respondenta (platí pro subtest 1, 2, 3, 4)

Subtest 2. Níže je uvedených dalších 7 hodnot. Splňte, prosím, zadání, které je stejné jako u předešlého subtestu, tj. určete v každé dvojici tu hodnotu, jež je pro Vás důležitější (formulář je stejný jako na obr. 2.2). Ještě předtím, než začnete plnit daný úkol,

si pečlivě přečtete objasnění každé hodnoty, jsou stručně vysvětleny jedním či dvěma slovy:

- 1) Vlastní zdraví – fyzický a psychický stav člověka, vzhled
- 2) Odpočinek – zábava, potěšení, oblíbené duševní aktivity
- 3) Rodina – výchova dětí, vedení domácnosti, majetek
- 4) Láska – duchovní, emocionální, intimní vztahy s partnerem/partnerkou
- 5) Přátelství – důvěrné vztahy s lidmi mimo domov a práci
- 6) Práce (studium) – profesionální, studijní a jiné činnosti, které mají společenský význam a jsou odměněny platem (nebo v budoucnosti budou zajišťovat plat)
- 7) Společenský život – sociální a politická aktivita, přehled o událostech v zemi a ve světě

Subtest 3. Níže je uvedených dalších 7 hodnot. Splňte, prosím, zadání, které je stejné jako u předešlých subtestů. Ještě předtím, než začnete plnit daný úkol, si pečlivě přečtete objasnění každé hodnoty.

- 1) Klid – bezpečný a spokojený život bez velkých nároků a také bez dlouhodobého úsilí a práce
- 2) Materiální blahobyt – zajištěnost, dostatek, komfort, vysoká životní úroveň
- 3) Harmonie vztahů – dobré vztahy s jinými lidmi, pocit sounáležitosti, psychologická blízkost
- 4) Postavení – důstojné postavení ve společnosti, autorita, uznání a úcta ostatních lidí
- 5) Pestrý život – zajímavý život, různorodost možností a zážitků
- 6) Seberozvoj – osobní růst, úspěch v konkrétních případech, odhalení a realizace svých znalostí a dovedností
- 7) Nasazení všech sil – snaha být potřebný, pomáhat lidem, působit radost

Všechny hodnoty porovnejte ve dvojicích mezi sebou a vyplňte formulář uvedený na obr. 2.2.

Subtest 4. Naposledy Vás prosíme vyplnit stejný úkol, ale v daném případě budete pracovat s jednotlivými pojmy, jež jsou velmi obecné a mají široký význam. Dlouho

nepřemýšlejte nad smyslem každého slova, v každé dvojici vybírejte to, co je pro Vás atraktivnější:

- 1) Prospěch
- 2) Pravda
- 3) Moc
- 4) Krása
- 5) Svoboda
- 6) Spravedlnost
- 7) Dobro

Všechny hodnoty porovnejte ve dvojicích mezi sebou a vyplňte formulář uvedený na obr. 2.2.

5. Metodika výzkumu hodnot pomocí metody absolutní klasifikace

Je známo, že v subjektivním škálování se využívá metoda absolutní klasifikace, kdy respondent pomocí škály hodnotí jednotlivé body testu. Daná metoda má několik výhod, od nezávislosti škál ve víceškálovém dotazníku až po možnosti velkého využití prostředků statistického zpracování (Tuměňeva, 2007), jež umožňují popsat strukturu axiologické dimenze osobnosti pomocí vícefaktorové analýzy. Nyní se podíváme na některé metody, jež patří do výše zmíněné skupiny.

Metodika diagnostiky individuální struktury hodnotové orientace osobnosti podle S. S: Bubnovové (Bubnova, 1994)

Podle autorky metoda lineárního řazení, tj. základní metoda M. Rokeache, nespĺňuje zadání úkolu: poznat hodnotový systém osobnosti s nelineární strukturou. Proto navrhuje modifikaci metody vícerozměrového škálování, která spočívá v párovém porovnání hodnot a v posouzení rozdílnosti mezi jednotlivými hodnotami pomocí desetibodového systému podle kritéria osobní preference.

Instrukce:

Právě vidíte seznam hodnot, který musíte porovnat ve dvojicích mezi sebou podle dvou kritérií:

- 1) podle osobní preference
- 2) podle rozdílnosti (v rámci desetibodové škály)

Výsledky porovnání se zapisují do matice (podobné na obr. 2.1) a pomocí zlomků se v bodech určují rozdíly mezi hodnotami.

Seznam zobecněných hodnot (Bubnova, 2002):

- 1) Příjemně strávený čas, spokojenost, odpočinek
- 2) Vysoký materiální blahobyt
- 3) Hledání krás a potěšení
- 4) Pomoc a milosrdenství k jiným lidem
- 5) Láska
- 6) Poznání nových věcí ve světě, přírodě a v lidech
- 7) Vysoké sociální postavení
- 8) Uznání a úcta jiných lidí
- 9) Velká sociální aktivita, která slouží k dosažení pozitivních změn ve společnosti
- 10) Zdraví
- 11) Komunikace

Poté následuje sečtení počtu frekvence opakování hodnot podle preferencí jedince a určení pořadí jednotlivých hodnot. Podle vícerozměrného škálování můžeme na základě vzdálenosti mezi jednotlivými hodnotami (druhé kritérium) graficky vytvořit strukturu hodnot ve formě konfigurace teček, ve které vzdálenost mezi tečkami představuje rozdíly mezi hodnotami podle kritéria osobních preferencí (Bubnova, 2002).

Metoda hodnocení základních životních hodnot studujících jedinců podle M. G. Rogova (Rogov, 1999)

Po vícestupňovém výběru ze souboru hodnot na základě odpovědí studentů středních odborných škol a vysokých škol autor ve své metodice uvádí dva seznamy (cílových hodnot a účelových hodnot), jež je zapotřebí posoudit v rámci pětibodového systému.

Instrukce

Níže je uveden seznam Vašich životních hodnot. Jakou roli hrají ve Vašem životě? Ohodnoťte každou hodnotu až pěti body (5 bodů - „velmi důležitá“, 4 body - „důležitá“, 3 body - „průměrná“, 2 body - „není moc důležitá“, 1 bod - „není vůbec důležitá“).

Cílové hodnoty	Účelové hodnoty
1. Aktivní život	21. Vysoké nároky
2. Zajímavá práce	22. Nezávislost
3. Peníze	23. Vzdělanost
4. Dobrá situace doma (ve státě)	24. Odpovědnost
5. Znalosti (možnost vzdělávání)	25. Racionalismus
6. Uznání, úcta	26. Sebekontrola
7. Rovnost a spravedlnost pro všechny	27. Odvaha hájit si svoje názory
8. Samostatnost	28. Silná vůle
9. Svoboda	29. Tolerantnost k cizím pohledům a názorům
10. Kreativita	30. Velký všeobecný přehled
11. Sebevědomí	31. Čestnost
12. Radost	32. Pracovní efektivita
13. Moc nad lidmi	33. Schopnost vést
14. Vedoucí pracovní pozice	34. Autorita
15. Úspěch	35. Iniciativa
16. Produktivita (maximální využití svých možností)	36. Schopnost úspěšného dokončení jakékoliv práce
17. Rozvoj, sebezdokonalování	37. Dobré vztahy s lidmi
18. Široký okruh přátel	38. Komunikace s lidmi a přáteli
19. Práce	39. Kompetentnost
20. Konkurenceschopnost	40. Společenské uznání

Autor seskupil výše uvedené hodnoty do následujících bloků:

- Skupiny terminálních hodnot (v závorkách jsou uvedena čísla hodnot)
 - 1) Lidské (4, 7)
 - 2) Aktivní život (1)
 - 3) Sociální postavení (5, 8, 13, 14)
 - 4) Materiální (3)
 - 5) Profesionální (2, 15, 16)
 - 6) Znalosti (6)

- 7) Vlastní spokojenost (9, 11)
- 8) Komunikace (18)
- 9) Radost (12)
- 10) Konkurenceschopnost (20)
- 11) Rozvoj, sebezdokonalování (10, 17)
- 12) Práce (19)
 - Skupiny účelových hodnot
 - 1) Moc (33, 34)
 - 2) Nezávislost (22)
 - 3) Komunikace (29, 37, 38)
 - 4) Kompetentnost (39)
 - 5) Iniciativa (35)
 - 6) Vzdělanost (23)
 - 7) Vysoké nároky (21)
 - 8) Vlastní odpovědnost (24, 26)
 - 9) Dosažení cíle (32, 36)
 - 10) Společenské uznání (40)
 - 11) Vlastnosti jedince (25, 26, 27, 31)
 - 12) Všeobecný přehled (30)

Individuální struktura hodnot se určuje sečtením průměrné váhy jak ve všech 12 blocích, tak i v rámci jednoho bloku.

Nehledě na autorovu nejednoznačnou klasifikaci hodnot a rozdělení hodnot na bloky, si metoda v psychologické praxi našla své příznivce především proto, že se jedná o jednoduché a nenáročné testování.

Dotazník terminálních hodnot (DTeH) podle I. G. Senina (Senin, 1991)

Práce M. Rokeache posloužila jako teoretické východisko dotazníku DTeH. I. G. Senin vyčlenil osm terminálních hodnot: osobní prestiž, materiálně zabezpečení, kreativitu, aktivní komunikaci s okolím, seberozvoj, úspěchy, duševní spokojenost, věrnost vlastní individualitě. Podle autora se jedná o soubor hodnot, kterých se jedinec snaží dosáhnout během svého života. Později (Senin, 2000) daný soubor hodnot autor rozdělil na dvě části: vnitřní hodnoty a vnější hodnoty. Specifikem vnitřních hodnot je závislost na třech faktorech, jež jsou skryty v jedinci samotném (kreativita, seberozvoj, osobní spokojenost, věrnost vlastní individualitě). Mezi vnější hodnoty patří ty, které jsou spojeny

s vnějším prostředím (důstojnost, materiálně zabezpečený život, aktivní komunikace s okolím, úspěchy).

Život člověka není pořád stejný. Jedinec musí plnit různé funkce v určitých sférách života. I. G. Senin uvádí nejtypičtější sféry: profesionální život, studium a vzdělávání, rodinný život, společenský život, zábava.

Dotazník se od ostatních lišil diagnostikou terminálních hodnot, hodnot sfér života a hodnot v každé oblasti. Podle Spearman-Brownova vzorce je úroveň spolehlivosti metody 0,71-0,87 pro škálu terminálních hodnot a 0,801-0,854 pro škálu sfér života (Senin, 1991, s. 7). Dotazník je složen z 80 bodů.

Instrukce

Právě v ruce držíte dotazník, ve kterém jsou uvedena různá přání a touhy člověka. Vaším úkolem je posoudit každé tvrzení a přiřadit číslo na pětibodové stupnici následujícím způsobem:

- pokud dané tvrzení pro Vás NEMÁ ŽÁDNÝ VÝZNAM, označte jej v příslušném políčku tabulky číslem 1
- pokud dané tvrzení pro Vás MÁ MALÝ VÝZNAM, označte jej číslem 2
- pokud dané tvrzení pro Vás MÁ URČITÝ VÝZNAM, označte jej číslem 3
- pokud dané tvrzení JE pro Vás DŮLEŽITÉ, označte jej číslem 4
- pokud dané tvrzení JE pro Vás VELMI DŮLEŽITÉ, označte jej číslem 5

Pamatujte si prosím, že neexistuje ani správná ani špatná odpověď. Nejsprávnější odpovědí bude odpověď pravdivá, proto doufáme, že budete v dotazníku upřímní (Senin, 1991).

Morfologický test životních hodnot (MTŽH) podle V. F. Sopova a L. V. Karpušinové (Sopov, Karpušina, 2002)

Metoda vznikla v důsledku používání a dalšího zdokonalování metody I. G. Senina DTeH. Rozdílnost mezi DTeH a MTŽH spočívá v zavedení škály v oblasti fyzické kultury, tzv. fyzické aktivity, a škály sociální desirability. Metoda zahrnuje 112 bodů. Úroveň reliability činí 0,75-0,87 pro škálu životních hodnot a 0,76-0,89 pro škálu hodnotící sféry života (Sopov, Karpušina, 2002, s. 7).

Instrukce:

Právě v ruce držíte dotazník, ve kterém jsou uvedena různá přání a touhy člověka. Vaším úkolem je posoudit každé tvrzení a přiřadit číslo na pětibodové stupnici následujícím způsobem:

- pokud dané tvrzení pro Vás NEMÁ ŽÁDNÝ VÝZNAM, označte jej v příslušném políčku tabulky číslem 1
- pokud dané tvrzení pro Vás MÁ MALÝ VÝZNAM, označte jej číslem 2
- pokud dané tvrzení pro Vás MÁ URČITÝ VÝZNAM, označte jej číslem 3
- pokud dané tvrzení JE pro Vás DŮLEŽITÉ, označte jej číslem 4
- pokud dané tvrzení JE pro Vás VELMI DŮLEŽITÉ, označte jej číslem 5

Pamatujte si prosím, že neexistuje ani správná ani špatná odpověď. Nejsprávnější odpovědí bude odpověď pravdivá.

Diagnostikované hodnoty jsou rozděleny do různě zaměřených skupin: duševně mravní hodnoty a pragmatické (egoistické, prestižní) hodnoty, což nám umožňuje určit směr činnosti jedince či skupiny. Do první skupiny patří seberozvoj, duševní spokojenost, kreativita a aktivní komunikace s okolím. Tudíž do druhé skupiny patří osobní prestiž, úspěchy, materiálně zabezpečení, věrnost individualitě. Hodnoty druhé skupiny v podstatě reflektují pragmatický směr jedince.

Pokud jsou všechny hodnoty nízké, jedinec nesměřuje k cíli, protože ho nemá stanovený. Pokud jsou hodnoty první skupiny vysoké, tak jedinec směřuje k humanistickým hodnotám, v případě vysokých hodnot druhé skupiny má jedinec pragmatický směr.

Test osobních hodnot (TOH) podle L. V. Karpušinové a A. V. Kapcova (Karpušina, Kapcov, 2007)

Základním diagnostickým konstruktem jsou smyslové systémy jedince, konkrétně smyslové vztahy člověka k okolní sociální skutečnosti. Test TOH je další modifikací testu MTŽH (Sopov, Karpušina, 2002).

Autoři chápou osobní hodnoty jako vědomý a důležitý systém v životě člověka. Na úrovni důležitosti se hodnoty stávají bipolárními: důležitost může svědčit jak o pozitivním významu objektu, tak i negativním. Proto test diagnostikuje pozitivní i negativní význam.

Do dané metody patří kategorie základních škál

Kategorie hodnotové škály sfér života:

- 1) profesionální život
- 2) vzdělanost
- 3) rodinný život
- 4) společenský život
- 5) zábava

Kategorie hodnotové škály osobnosti:

- 1) seberozvoj
- 2) kreativita
- 3) duševní spokojenost
- 4) vzájemné vztahy s ostatními
- 5) prestiž
- 6) úspěchy
- 7) materiální zabezpečení
- 8) individualita

Kategorie škál stabilních lidských hodnot a sfér života

Osobní hodnoty můžeme chápat jako typ vztahu, jež se „vyznačuje tím, že se mění v závislosti na situaci“ (Mjasiščev, 2003, s. 31). Daný rys je v souladu s koncepcí úrovně struktury sebeurčení subjektu (Žuravlev, Kuprejčenko, 2008), podle které se osobnost skládá ze dvou částí, statické („hodnotové a morální jádro“) a dynamické. Dynamická část zahrnuje aktuální hodnoty jedince v dané životní etapě. My jsme jako první zavedli škály hodnotící stabilitu osobních hodnot a sféry života (15 škál) umožňující určit, zda konkrétní hodnota patří do statické či dynamické části struktury osobnosti.

Kategorie škál axiologické orientace:

1. Humanistický směr ve sférách života:
 - 1.1. Profese
 - 1.2. Vzdělanost
 - 1.3. Rodina
 - 1.4. Společenský život
 - 1.5. Zábava
2. Pragmatický směr ve sférách života:
 - 2.1. Profese
 - 2.2. Vzdělanost
 - 2.3. Rodina
 - 2.4. Společenský život
 - 2.5. Zábava

Test obsahuje několik základních informačních škál: hodnotové škály životních oblastí (pět), škály osobních hodnot (osm) a hodnotové škály sfér života (čtyřicet). Kromě nich obsahuje také několik škál významnosti:

1. Tradiční škálu významnosti, kterou představuje škála sociální desirability. Vysoká úroveň ukazatelů svědčí o možném zkreslení výsledků, jež je způsobeno buď velkým přibarvováním skutečnosti, nebo vysokou úrovní vychovanosti respondenta.
2. Škálu lhostejnosti, jež zkoumá zaměření respondenta na neurčité či běžné odpovědi, tj. škála posuzuje vliv „faktorů významnosti“, popsanych v bodech v testu a reprezentujících množství běžných odpovědí („lhostejných“). Pokud jsou hodnoty vyšší, než je připuštěná úroveň, výsledky diagnostiky jsou zkresleny.
3. Škály protichůdných odpovědí respondentů, které se týkají sfér života a osobních hodnot. Výzkum ukázal, že daná škála pracuje velmi dobře a je spolehlivá stejně jako kontrolní škála hodnotící netypické odpovědi F v testu MMPI. Nicméně v testu TOH

je založena na tom, že osobní hodnoty mají ve sférách života jeden konstrukt a totožný význam. Koeficient protichůdných odpovědí v podstatě představuje relativní rozdíl dvou odpovědí respondenta v příslušné škále TOH.

4. Škály variací sfér života a osobních hodnot. Na jednu stranu se s variací setkáváme např. ve škále životních hodnot, kde se projevuje nestálostí jedné hodnoty v různých sférách života, tj. variaci můžeme využít jako doplňující informační škálu. Na druhou stranu dané škály mohou odhalit respondenty, kteří označovali všechny škály nebo jednu škálu stejným číslem (variace je rovna nule). Např. označovali všechny výroky číslem jedna nebo sedm atd., což poukazuje na nečestnost odpovědí respondenta nebo na jeho neschopnost přesně ohodnotit danou osobní hodnotu. Můžeme se setkat i s případy, kdy variace je příliš vysoká, což svědčí o velké emociogenosti daných škál nebo náhodnosti výběru odpovědí a vyplnění formuláře. Variace škál vypočítáme pomocí známého Pearsonova koeficientu: vztah standardní odchylky a aritmetického průměru škály.

Abychom zvýšili důvěryhodnost výsledků diagnostiky, musíme při interpretaci brát v úvahu i význam všech čtyř výše zmíněných doplňujících škál současně.

Instrukce:

Posuďte, prosím, každé tvrzení a přiřaďte k němu číslo na sedmibodové stupnici následujícím způsobem:

- pokud je dané tvrzení ROZHODNĚ NEPŘIJATELNÉ, označte toto tvrzení v příslušném formuláři číslem „1”
- pokud je PŘIJATELNÉ, označte dané tvrzení číslem „2”
- pokud NENÍ ATRAKTIVNÍ, označte dané tvrzení číslem „3”
- pokud NENÍ DŮLEŽITÉ, označte dané tvrzení číslem „4”
- pokud JE ATRAKTIVNÍ, označte dané tvrzení číslem „5”
- pokud JE DŮLEŽITÉ, označte dané tvrzení číslem „6”
- pokud JE VELMI DŮLEŽITÉ, označte dané tvrzení číslem „7”

Snažte se nepoužívat číslo „4”. Kromě hodnocení významnosti tvrzení SOUČASNĚ posuďte úroveň stability situací, jež jsou popsány v daných tvrzeních pomocí dvou znaků: pokud je tvrzení důležité SKORO VŽDY, označte daný řádek formuláře znakem „+”, pokud je tvrzení důležité PŘÍPAD OD PŘÍPADU (v závislosti na konkrétních tvrzeních), označte daný řádek znakem „-”.

Metodika obsahuje 100 bodů (příloha č. 1). Úroveň reliability činí 0,70-0,84 pro škály osobních hodnot a 0,77-0,84 pro sféry života (Karpušina, Kapcov, 2007, s. 10).

Abychom získali individuální strukturu axiologické dimenze respondenta, můžeme použít techniku osobního diferenciálu. Tím dojde k transpozici datové matice, tj. v řádcích budou sféry života a ve sloupcích osobní hodnoty. Údaje jsou podrobeny faktorové analýze pomocí metody maximální pravděpodobnosti a poté další metodě varimax. Množství faktorů se vybírá podle kritéria R. Cattella (pomocí „sutinového grafu“). K získání věrohodné struktury axiologické dimenze osobnosti se údaje předběžně hodnotí podle kritérií všech škál věrohodnosti.

Seznam literatury (použitý v textu originálu)

1. AFANAS'JEVA, Antonina Petrovna. Simvol kak sredstvo diagnostiki cennostno-smyslovoj sfery ličnosti. Moskva, 2002, 149 s. Dissertacija.
2. ALIŠEV, Bulat Saljamovič. Psihologičeskaja teorija cennostej (sistěmno-funkcional'nyj podchod). Kazan', 2002, 367 s. Dissertacija.
3. BIŤANOVA, Marina Rostislavovna. Cennostnyj aspekt sovremennogo obrazovanija [online]. 2005 [cit. 2008-03-08]. Dostupné z: URL: <http://som.fio.ru/Resources/BNA/2005/02/01.htm>
4. BODALEV, Aleksej Aleksandrovič a STOLIN Vladimir Viktorovič. Obščaja psihodiagnostika. Sankt-Petěrburg: Reč', 2000, 440 s.
5. BUBNOVA, Svetlana Sergejevna. Cennostnyje orienacii ličnosti kak mnogomernaja nelinejnaja sistěma. Psihologičeskij žurnal. 1999, (5), s. 38-44.
6. BUBNOVA, Svetlana Sergejevna. Metodika diagnostiki individual'noj struktury cennostnych orienacij ličnosti. In: Metody psihologičeskoj diagnostiki. Moskva: Institut psihologii RAN, 1994, s. 144-157.
7. BUBNOVA, Svetlana Sergejevna. Sistěmnyj podchod k issledovaniju psihologii individual'nosti. Moskva: Janus-K, 2002, s. 52
8. DRUŽININ, Vladimir Nikolajevič. Eksperimental'naja psihologija. Moskva: INFRA-M, 1997, 256 s.
9. DUBOV, Igor' Glebovič a CHVOSTOV Andrej Anatol'jevič. Moral'naja dėtěrnacija poveděnja v obydněnom coznani i bol'sich grupp naselenija. In: Voprosy psihologii. 2000, s. 87-99.
10. DUBOV, Igor' Glebovič. Analiz smyslovogo napolněnja poňatij, oboznajuščich cennosti. In: Bazovyje cennosti rossijan: Social'nyje ustanovki. Žizněnyje strategiji. Simvoly. Mify. Moskva: Dom intěllektual'noj knigi, 2003, s. 239-276.
11. DUBROVINA, Irina Vladimirovna a KRUGLOV Boris Samojlovič. Psihologičeskije aspekty formirovanija cennostnych orienacij i intěresov učaščichsja. In: Cennostnyje orienacii i intěresy škol'nikov. Moskva: APN SSSR, 1983, s. 87-99.
12. FANTALOVA, Jelena Borisovna. Diagnostika i psihoterapija vnutrenněgo konflikta. Samara: Izdatělskij dom "BACHRACH", 2001, 128 s.
13. FOMIN, Aleksej Jur'jevič. Priznaki sub"jektivnoj značimosti aforističeskich vyskazyvanij. Samara, 2006, 20 s. Avtoreferat dissertacii.

14. GAVRILOVA, Jelena Vladimirovna. Sub"jektivnaja katëgorizacija v mëžličnostnom poznaniji i cennostnyje orientaciji ličnosti. Krasnodar, 2003, 148 s. Dissertacija.
15. GUSEV, Aleksej Nikolajevič, IZMAJLOV Čingiz Abil'fazovič a MICHAJLEVSKAJA Marta Borisovna. Izmerenie v psihologii. Moskva: Smysl, 1998, 286 s.
16. CHARLAMENKOVA, Natal'ja Jevgen'jevna. Suščnost' i mehanizmy cennosti - Ja. In: Cennostnyje osnovanija psihologičeskoj nauki i psihologija cennostëj. Moskva: Institut psihologii RAN, 2008, s. 148-165.
17. INGLEHART, Ronald. The silent revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies. 1971.
18. JANICKIJ, Michail Sergejevič. Modifikacija metodiki R. Ingleharta dlja izučenija cennostëj struktury massovogo coznanija [online]. 2002 [cit. 2008-03-08]. Dostupné z: <http://spf.kemsu.ru/portal/psy2002/2.6.shtml>
19. JANICKIJ, Michail Sergejevič. Psihologičeskije faktory i mehanizmy razvitija sistëmy cennostnych orientacij ličnosti. Novosibirsk, 2000, 302 s. Dissertacija.
20. KAPCOV, Aleksandr Vasil'jevič. Diagnostika individual'noj struktury ličnostnych cennostëj. Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akadëmiji: Psihologija. 2007, (2), 82-94.
21. KAPCOV, Aleksandr Vasil'jevič. Ocenka stëpeni sformirovanija samoopredëlenija molodeži. In: Professional'noje i ličnostnoje samoopredëlenije molod'oži v period social'no-ekonomičeskoj stabilizaciji Rossiji: matërialy vtoroj Vseros. nauč.-prakt.konf.. Samara: Samar. gumanit. akad., 2008, s. 152-156.
22. KARANDYŠEV, Viktor Nikolajevič. Metodika Švarca dlja izučenija cennostëj ličnosti: koncepcija i metodičeskoje rukovodstvo. Sankt-Petërburg: Reč', 2004, 70 s.
23. KARELIN, Aleksandr Aleksandrovič. Encyklopedija psihologičeskich tëstov: Ličnost', motivacija, potrebnost'. Moskva: Izdatëlstvo AST, 1997, 300 s.
24. KARPUŠINA, Ljudmila Valentinovna a KAPCOV Aleksandr Vasil'jevič. Struktura ličnostnych cennostëj. Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akadëmiji: Psihologija. 2007, (1), 61-67.
25. KARPUŠINA, Ljudmila Valentinovna a KAPCOV Aleksandr Vasil'jevič. Tëst ličnostnych cennostëj: rukovodstvo po primëneniju. Samara: OOO "BPK Sodružestvo", 2007, 60 s. KARPUŠINA, Ljudmila Valentinovna. Praktikum po pesočnoj tërapiji. Samara: Samar. gumanit. akad., 2007, 24 s.

26. KARPUŠINA, Ljudmila Valentinovna. Psihologičeskije aspekty izučeniya ličnostnykh cennostěj. Vestnik Samarskoj gumanitarnoj akadēmiji: Psihologija. Samara, 2008, (1), 156-163.
27. KLEJMAN, Mark Borisovič. Rol' tradicii socialnoj gruppy v processe formirovaniya cennostnykh orientacij ličnosti. Jaroslavl', 2001, 180 s. Dissertacija.
28. KON, Igor' Semenovič. Rebenok i obščestvo. Moskva: Akademiya, 2003.
29. KRUGLOV, Boris Samojlovič. Rol' cennostnykh otnošenij v formirovaniji ličnosti škol'nika. In: Psihologičeskije osobennosti formirovaniya ličnosti škol'nika. Moskva: APN SSSR, 1983, s. 4-11.
30. KUZNEČOVA, Julija Michajlovna. Psihosemantičeskij podchod k opisaniju vlijaniya emocional'nogo vygoraniya na cennostnyj kontěkst pedagogičeskoj dējatělnosti. In: Psihologičeskaja diagnostika. 2007, s. 36-58.
31. KUZNEČOVA, Julija Michajlovna. Strukturnyje i soděržatěl'nyje charakteristiki cennostnykh obrazovanij ličnosti. Moskva, 2006. Dissertacija.
32. LEWIN, Kurt. Constructs in psychology and psychological ecology. University of Iowa Studies of Child Welfare, 1944.
33. MITINA, Ol'ga Valentinovna a MICHAJLOVSKAJA Inga Borisovna. Faktornyj analiz dlja psihologov. Moskva: Učebno-metodičeskij kollektor "Psihologija", 2001, 169 s.
34. MJASIŠČEV, Vladimir Nikolajevič. Psihologija otnošenij. Moskva: MPSI, 2003, 400 s.
35. MOROGIN, Vladimir Grigor'jevič. Eksperimental'no-psihologičeskoje issledovanie cennostno-potrebnostnoj sfery ličnosti: teorija i praktika. Tomsk, 1999, 374 s. Dissertacija.
36. PISKOPPEL', Anatolij Al'fredovič. Ot tradicionnykh cennostěj k unikal'nym smyslam. In: Voprosy psihologii. 1. 2001, s. 103-119.
37. ROGOV, Michail Gregorevič. Cennosti i motivy ličnosti v sistěme něpreryvnogo professional'nogo obrazovanija. Kazan', 1999, 347 s. Dissertacija.
38. ROKEACH, Milton. The nature of human values. N.Y.: Free Press, 1973, 341 s.
39. SENIN, Ivan Gennad'jevič. Oprosnik těrminalnykh cennostěj. Jaroslavl': NPC "psichodiagnostika" Fond graždanskoj iniciativy "Sodějstvije", 1991, 19 s.
40. SENIN, Ivan Gennad'jevič. Psichodiagnostika cennostno-orientacionnoj sfery ličnosti kak metod social'no-psihologičeskogo issledovanija. Jaroslavl', 2000, 186 s. Dissertacija.

41. SMIRNOV, Leonid Michajlovič. Bazovyje cennosti pojisk istokov. Struktury v soznaciji ličnosti, universaliji predpočtěníj i pojisk osnovanij. Volgograd: Učitěl', 2005.
42. SOPOV, Vladimir Fedorovič a KARPUŠINA Ljudmila Valentinovna. Morfoložičeskij tět žizněnnyh cennostěj: rukovodstvo po priměněniju. Samara: SamIKI SNC RAN, 2002, 56 s.
43. TOLSTOVA, Juliana Nikolajevna. Osnovy mnogomernogo škalirovanija. Moskva: KDU, 2006, 160 s.
44. ŤUMENĚVA, Julija Aleksejevna. Psihologičeskoje izmerenije. Moskva: Aspekt Press, 2007, 192 s.
45. VARDOMACKIJ, Andrej Petrovič. Sdvig v cennostnom izmereniji. In: Sociologičelije issledovanija. 1993, s. 47.
46. VOLKOVA, Violetta Nikolajevna a DĚNISOV Anatolij Aleksejevič. Osnovy tēoriji sistēm i sistēmnoho analiza. Sankt-Petěrburg: SPbGPU, 2003, 520 s.
47. ŽILIN, Denis Michajlovič. Tēorija sistēm: Opyt postrojenija kursa. Moskva: LKI, 2007, 184 s.
48. ŽURAVLEV, Anatolij Laktionovič a KUPREJČENKO Alla Borisovna. Struktura i ličnostnyje dētěrminanty ekonomičeskogo samoopredělenija sub"jekta. Psihologičeskij žurnal. 2008, (2), 5-15.

ZÁVĚR

Diplomová práce je věnována překladu odborného textu z oblasti psychologie a translatického komentáři k němu. Cílem diplomové práce bylo vytvoření adekvátního překladu části odborné monografie „Психология ценностей российской молодежи“ a dále vytvoření translatického komentáře a rusko-českého slovníku, jež byl vypracován na základě vybraných termínů z výchozího textu.

Diplomová práce je rozdělena na dvě části. V první části se zabývám úvodem do axiologie, odborným stylem a teorií překladu. Ve druhé části je uveden text překladu.

Poznatky z první části diplomové práce jsem využila při překladu odborné monografie „Психология ценностей российской молодежи“, proto v dané části uvádím informace, jež pro mě byly stěžejní. Nejdříve jsem vymezila rysy odborného stylu, a poté jsem se věnovala překladu a jeho problémovým místům.

Na základě tří fází překladu jsem nejdříve danou odbornou publikaci přečetla, dále vybrala část, kterou budu překládat, poté jsem formulovala základní myšlenky a interpretovala předlohu. Poslední fází je stylizace textu, právě se třetí fází jsem měla největší obtíže, neboť pro ruský odborný text je typický např. interpoziční slovosled nebo slovesné kondenzátory, proto bylo někdy zapotřebí úplné přeformulování vět.

Jak jsem již zmínila, ve výchozím textu jsem se často setkávala se slovesnými kondenzátory, tj. přechodníky a slovesnými adjektivy. Přechodníkových konstrukce jsem nejčastěji zaměnila podřadným souvětím a slovesná adjektiva vedlejší větou vztaznou (přívlastkovou).

Při překladu jsem se setkala hned s několika obtížnými jevy např. se slovesnými kondenzátory nebo ekvivalencí termínů. Při překladu odborného stylu je důležitá orientace v daném tématu a terminologii. Ačkoli jsem se v daném tématu orientovala, některé termíny jsem musela dohledávat v ruských výkladových slovnících a na základě analýzy ruských a českých definic určit ekvivalent určitého termínu. Jednalo se však o několik výjimek, protože nejčastěji používaným přístupem při překladu termínů byla substitute, tudíž nahrazení termínu výchozího jazyka přímým ekvivalentem jazyka cílového.

Jádrem práce je text překladu, v němž jsem se snažila o adekvátní a ekvivalentní překlad. Při překladu jsem využívala knižní i internetové slovníky, především výkladový slovník. Nejvíce používaný byl knižní slovníky od L. Kopeckého a O. Lešky, z internetových slovníků se mi nejvíce osvědčila lingea.cz. V rusko-českém slovníku v příloze III bylo nezbytné uvést gramatický aparát (např. rod). Informace o jednotlivých lexikálních jednotkách jsem čerpala z gramoty.ru.

Text překladu může být určen pro studenty psychologie, sociologie či psychodiagnostiky jako doplňující materiál ke studiu axiologické dimenze či osobních hodnot studentů nebo pro všechny, jež se zabývají danou problematikou.

Využitelnost dané práce spočívá především v jeho přílohách, v rusko-českém slovníku vybraných pojmů z oblasti psychodiagnostiky, dále seznamu metod, škál a analýz s českými ekvivalenty a seznamu ruských metodik s českými ekvivalenty. Daná práce by mohla být přínosná také pro odborníky z oblasti psychologie, psychodiagnostiky a sociologie, jež se zajímají o metody užívané v zahraničí. V českém prostředí je ruské pojetí psychodiagnostiky a metodik osobních hodnot známo jen velmi málo, proto by mohla být daná práce inspirací pro podrobnější studium ruských metod studia axiologické dimenze.

Nedílnou součástí diplomové práce jsou její přílohy. První přílohu tvoří rusko-český slovník vybraných pojmů výchozího textu, následující příloha zahrnuje rusko-český slovník metod, škál a analýz zmíněných v textu originálu. Ve třetí příloze je uveden seznam metodik použitých v textu včetně uvedení českých ekvivalentů a poslední přílohou je výchozí text.

РЕЗЮМЕ

Данная дипломная работа посвящена переводу научного текста из психологии и созданию транслатологического комментария к переводу. Целью дипломной работы является перевод научного текста о психологии личностных ценностей, создание транслатологического комментария и русско-чешского словаря на основании выбранной мной терминологии из исходного текста.

Настоящая дипломная работа состоит из двух частей. Первая (теоретическая) часть посвящена краткой характеристике аксиологии, далее общей характеристике научного стиля и перевода. Во второй (практической) части можно найти перевод одной из частей книги «Психология ценностей российской молодёжи».

Теоретическая часть, содержащая четыре главы, начиная с краткой характеристики ценностей, продолжая общей характеристикой научного стиля, теорией перевода и кончая проблемами перевода с русского языка на чешский, с которыми я столкнулась во время перевода.

В начале теоретической части, в первой главе, внимание уделено краткой характеристике ценностей, так как не все читатели ориентируются в данной области. Ценность можно определить как субъективную оценку, которую личность приписывает разным объектам, явлениям, символам или другим людям. Наука, изучающая ценности, называется аксиология. Аксиология занимается не только теорией ценностей, но и иерархией личностных ценностей. С данной темой связаны понятия ценностная система и ценностная ориентация.

Вторая глава носит название «Научный стиль». Научный стиль характеризуется строгим научным изложением и строгим отбором языковых средств. К особенностям научного стиля принадлежат письменная речь, монологический характер высказывания и насыщенность текста терминами, гарантирующими однозначность и точность изложения. Далее в данной главе уделяется внимание особенностям русского научного стиля, отличающегося от чешского языка, например, применением конденсаторов, т. е. специальных глагольных форм. Это касается прежде всего деепричастных и причастных оборотов, обеспечивающих сжатость и точность содержания. Для русского языка по

сравнению с чешским языком типичное так называемое обмыкание, поэтому надо текст исходного языка приспособить чешскому порядку слов. В научном стиле русский язык предпочитает мультивербизационные наименования. Общей особенностью русского и чешского языков является использование текстовых ориентиров (напр., ниже приведенный, выше указанный в русском языке и *vůše zmíněný* в чешском языке).

Третья глава посвящена характеристике перевода. Перевод можно понимать тремя способами, во-первых, как текст перевода, во-вторых, как процесс перевода и, в-третьих, как средство коммуникации. В общем перевод понимается как текст, переведенный с одного (исходного) языка на другой (язык перевода). В данной главе также рассматриваются требования к переводчику, упомянутые в книге Д. Жвачека. К ним относятся профессиональное владение иностранным и родным языками, знание области науки и т. д. Затем характеризуются виды перевода, начиная с видов перевода Р. О. Якобсона, различающего три вида: внутриязыковой перевод (т. е. перевод в рамках одного языка), межъязыковой перевод (перевод с одного языка на другой) и межсемиотический перевод (перевод невербальной знаковой системы на вербальную знаковую систему), и кончая описанием свободного и буквального переводов. Одной из задач переводчика является создание адекватного и эквивалентного перевода. Существует несколько уровней эквивалентности, начиная с полных эквивалентов (такие понятия, которые полностью совпадают значениями в исходном языке и языке перевода, например, *аксиологический* и *axiologický*) и контекстуальных эквивалентов (это понятия, входящие в состав обоих языков, но зависимые от контекста или ситуации), продолжая функциональными эквивалентами (такие понятия, которые существуют в одном языке, но отсутствуют в другом языке, и переводчик выходит из данной ситуации, заменяя понятие, отсутствующее в языке перевода, другой лексической единицей со сохранением значения исходной информации) и кончая безэквивалентной лексикой (данная проблема касается прежде всего названия реалий. Чаще всего переводчик данное понятие переводит с помощью транслитерации, транскрипции или описательного перевода, например, я встретила с понятием *ситуативная мобильность*, которую я перевела как *měnící se v závislosti na situaci*).

В данной главе внимание уделено тоже переводу научного текста и терминологии. Термин является одной из особенностей научного стиля. Переводчик научного текста должен не только владеть исходным языком и языком перевода, но и терминологией данной области.

Четвертая глава посвящена проблемам перевода с русского языка на чешский, т. е. транслатологическому комментарию к переводу. Данная глава разделена на восемь подглав. Первая подглава касается перевода деепричастных оборотов с исходного языка на язык перевода. Деепричастные обороты, как и причастные обороты, способствуют сжатости текста. В русском языке различаются два вида деепричастий, деепричастия совершенного вида, образованы от глаголов совершенного вида и деепричастия несовершенного вида, образованы от глаголов несовершенного вида. В чешском языке деепричастия почти не употребляются, но мнения ученых расходятся. В данной главе внимание уделено, прежде всего, методам перевода деепричастных оборотов с русского языка на чешский. Деепричастный оборот можно на чешский язык перевести с помощью сложносочиненного или сложноподчиненного предложений, деепричастного или причастного оборотов. В следующей подглаве описаны причастные переводы и методы их перевода на чешский язык. Причастные обороты переводятся с помощью сложноподчиненного предложения (определительного) или причастного оборота. В данной подглаве внимание тоже уделено одному предложению, с которым я не могла сразу разобраться: «*Выберите ценности, представляющие для Вас особую важность.*», которое я, наконец, перевела, как: «*Vyberte hodnoty, které jsou pro Vás obzvláště důležité.*» Проблема перевода данного предложения описана в этой подглаве.

По мнению Д. Книттловой и И. Рохованской, оставив русский порядок слов в чешском тексте, переводчик предоставил бы читателю неэквивалентный перевод, поэтому третья подглава посвящена переводу русского порядка слов на чешский.

В русском научном тексте используются страдательные конструкции, подавляющие лицо автора. По мнению Д. Жвачека, в чешском языке преобладают действительные конструкции. Использование пассивного или действительного предложений при переводе зависит от субъекта, является ли субъектом человек, то пассивная конструкция будет заменена действительной. Именно поэтому некоторые

пассивные конструкции были заменены действительными (напр., пассивная конструкция: «в методике были использованы понятия ...» была заменена действительной «autorka zmiňuje pojmu»).

Пятая подглава посвящена переводческим трансформациям, с которыми я столкнулась в процессе перевода. Среди переводческих трансформаций выделяются формальные (грамматические) и лексические трансформации. Начиная перечнем формальных трансформаций, используемых при переводе научного текста с русского языка на чешский, и кончая семантическими трансформациями. К формальным трансформациям принадлежат: транслитерация (касающаяся прежде всего перевода собственных имен, например, Капцов - Карсов), транскрипция (которую я не использовала прямо, но я с ней встретилась в текстах исходного языка, при переводе собственных имен с английского языка на русский, напр., Rokeach – Рокич), далее калькирование и трансплантация. К формальным трансформациям тоже относятся замена грамматической категории (прежде всего числа), замена членов предложения и частей речи (замена имени существительного именем прилагательным), далее универбизация, мультивербизация и деконденсация. Как было приведено выше, я столкнулась и с трансформациями семантическими, начиная конкретизацией и генерализацией, кончая описательным переводом.

К проблемам перевода тоже можно отнести перевод терминов и собственных имен. Так как русская терминология психодиагностики с чешской терминологией до определенной степени совпадают, были использованы полные эквиваленты. Русские собственные имена были транслитерированы, соблюдая правила транслитерации в соответствии с правилами национальной библиотеки Чешской Республики. Одной из проблем перевода собственных имен являлся вопрос: использовать ли суффикс -ова при переводе русских имен женского рода на чешский язык. Наконец, я решила данный суффикс использовать, потому что чешский язык принадлежит к флективным языкам, и оставив ту же форму собственного имени без суффикса -ова, я не могла бы данные лексические единицы склонять.

Следующей подглавой является перевод сокращений, так как в тексте исходного языка встречаются сокращения методик. И последняя подглава посвящена цитациям в исходном тексте.

Информация, приведенная в теоретической части данной дипломной работы, в соответствии с научными книгами и публикациями.

Во второй части дипломной работы приведен текст перевода. Книга «Психология ценностей российской молодежи» посвящена личностным ценностям, начиная с анализа ценностей личности в психологии и диагностики личностных ценностей, продолжая структурой аксиологической сферы, детерминантами личностных ценностей и структурой аксиосферы, кончая динамикой изменений личностных ценностей студентов вузов и личностными ценностями и мотивацией деятельности. Для перевода я выбрала часть книги с названием «Диагностика личностных ценностей и структуры аксиологической сферы», посвященная диагностическим методикам личностных ценностей.

Первая подглава касается методических особенностей диагностики личностных ценностей и структуры аксиологической сферы. Сначала исследователи занимались диагностикой личностных ценностей с помощью опросников, поэтому первая подглава посвящена опросникам, их общей характеристике и проблемам, связанных с использованием данной методы. В начале подглавы авторы перечисляют три ключевые аспекта диагностики ценностей с помощью опросников и далее объясняют суть каждого из аспектов. Начиная с первого аспекта, т. е. перечня личностных ценностей, подлежащих диагностике и с ним связанных проблем. Продолжая вторым аспектом, т. е. процедурой субъективного шкалирования, используемой в методике, к которой принадлежат, например, метод ранжирования, ipsative шкалирование или шкала порядка и т. д. Кончая третьим аспектом, т. е. методикой определения структуры аксиологической сферы как системы, в котором кратко представлены опросники и тесты российских исследователей, использующие в процессе диагностики. Практически все тесты и опросники основаны на методике американского психолога Милтона Рокича и его шкале терминальных и инструментальных ценностей.

Следующая подглава посвящена методикам исследования личностных ценностей. В данной части находится перечень методик и их описание, с помощью которых можно провести диагностику ценностей личности. Сначала авторы приводят психосемантическую методику, объясняя в чем заключается ее суть, и описывая шкалы, использованные в данной методике. Далее авторы занимаются

проективными методами, в состав которых входят «Тест апперцепции символов», «Методика оценки субъективной значимости афористических высказываний», «Методика оценки личностных ценностей при анализе текста и методика оценки ценностных устремлений при песочной терапии». Все эти методики основаны на проективном принципе, т. е. стимульным материалом являются, например, фотографии, предметы, знаки и т. д.

Далее внимание уделено методикам изучения ценностей методом ранжирования. Речь идет о наиболее используемой в России методике М. Рокича и его шкале терминальных и инструментальных ценностей, а также о модифицированной методике Р. Инглхарта. Обе методики подробно описаны.

К методикам с ипсативным оцениванием принадлежат методика Е. Б. Фанталовой (методика «Уровня соотношения «ценности» и «доступности» в различных жизненных сферах»), занимающейся мотивационно-личностной сферой, далее тест К. В. Харковского, классифицирующего личностные ценности по четырем группам: идеологической, материалистической, эмоциональной и витальной. К методикам с ипсативным шкалированием тоже принадлежат методика А. В. Морогина («Методика исследования ценностно-потребностной сферы личности»), основываясь на списке терминальных ценностей М. Рокича, автор к ним еще добавляет ценности, отражающие некоторые уровни потребностей, например, сексуальную или пищевую. Последняя методика, принадлежащая к методикам с ипсативным шкалированием, посвящена авторской модели аксиосферы, состоящей из трех типов функциональных ценностей. Ипсативное оценивание заключается в том, что человек служит эталоном для самого себя.

Последняя часть перевода посвящена методикам изучения ценностей методом абсолютной оценки. К данным методикам принадлежат «Методика диагностики индивидуальной структуры ценностных ориентаций личности», «Методика оценки основных ценностей жизнедеятельности обучающихся», «Опросник терминальных ценностей», далее «Морфологический тест жизненных ценностей» и «Тест личностных ценностей». Метод абсолютной оценки заключается в том, что испытуемый дает оценку ценности в единицах предложенной шкалы.

Все методики содержат краткое описание, далее инструкцию для испытуемого, которая может выглядеть, например, следующим образом: «Перед Вами список ценностей, Вам предстоит сравнить все эти ценности попарно между собой на специальном бланке. Укажите, пожалуйста в каждой паре ту ценность, которую Вы считаете более важной». Также в каждой методике описываются методы для получения результата. Авторы данной публикации дают оценки каждой из методик и характеризуют ее достоинства и недостатки.

Текст перевода предназначен для студентов психологии, социологии или психодиагностики в качестве дополнительного материала, или для тех, кто интересуется данной проблематикой.

В состав дипломной работы входит введение, заключение, резюме на русском языке, список используемой литературы и приложения. Первое приложение посвящено русско-чешскому словарю выражений, связанных с темой личностных ценностей и их диагностики. Второе приложение содержит перечень метод, шкал и анализ с чешскими эквивалентами. В третьем приложении можно найти список методик российских психологов с чешскими эквивалентами. И наконец, четвертое приложение содержит исходный текст перевода одной из частей книги «Психология ценностей российской молодежи».

Приложение к работе представляет собой самостоятельную ценность, так как в нем представлены русско-чешский словарь терминов, связанных с темой перевода, а также перечень метод, шкал и анализ с чешскими эквивалентами и список методик российских психологов с чешскими эквивалентами.

BIBLIOGRAFIE

Použitá literatura

1. BERÁNKOVÁ, Martina. *Hodnoty a preference hodnot dětí v dětských domovech*. Brno, 2011. Diplomová práce. Masarykova univerzita.
2. GAL'PERIN, Il'ja Romanovič. *Stylistics*. Moskva: Vysšaja škola, 1971.
3. GROMOVÁ, Edita, HRDLIČKA Milan a VILÍMEK Vítězslav. *Antologie teorie odborného překladu: (výběr z prací českých a slovenských autorů)*. 3., aktualiz. a dopl. vyd., Na OU 2. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010. ISBN 978-80-7368-801-1.
4. HORÁK, Josef. *Škola a hodnotová orientace dětí a mládeže*. Liberec: Technická univerzita, 1997. ISBN 80-7083-257-6.
5. HRDINOVÁ, Eva Maria. *Kultura v procesu překladu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. ISBN 978-80-244-5208-1.
6. HRDINOVÁ, Eva Maria. *Překlad jako didaktický nástroj ve výuce cizích jazyků*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2017. ISBN 978-80-244-5247-0.
7. HRDLIČKA, Milan. *Literární překlad a komunikace*. Praha: ISV, 2003. Jazykověda (Institut sociálních vztahů). ISBN 80-86642-13-5.
8. KNITTLOVÁ, Dagmar, GRÝGOVÁ Bronislava a ZEHNALOVÁ Jitka. *Překlad a překládání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, 2010. ISBN 978-80-244-2428-6.
9. KNITTLOVÁ, Dagmar. *Funkční styly v angličtině a češtině*. 2., upr. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1990.
10. KOPECKÝ, Leontij Vasiljevič a Leška Oldřich. *Rusko-český slovník*. Praha: SPN, 1981
11. LEVÝ, Jiří a HAUSENBLAS Karel. *Umění překladu*. 2., dopl. vyd. Praha: Panorama, 1983. Pyramida (Panorama).
12. MAKOVSKÁ, Kateřina. *Hodnoty a hodnotová orientace adolescentů*. Brno, 2013. Bakalářská práce. Mendelova univerzita v Brně.
13. MORAVEC, Jaroslav, ed. *Kniha o překládání: příspěvky k otázkám překladu z ruštiny*. Praha: Nakladatelství Československo-sovětského institutu, 1953. Knihnice Československo-sovětského institutu.
14. MÜGLOVÁ, Daniela. *Komunikace, tlumočení, překlad, aneb proč spadla Babylonská věž?*. Nitra: Enigma, 2013. ISBN 978-80-8133-025-4.

15. NAVRÁTILOVÁ, Daniela. Odborná ruština: Pro řešení VaV projektů se zaměřením na specifické lexikální, gramatické a stylistické výrazové prostředky. Olomouc: Moravská vysoká škola Olomouc, 2010. ISBN 978-80-87240-43-4.
16. SCHILLOVÁ, Kamila. *Aspekty překladu ruských prechodníkových konstrukcí v teorii a praxi*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Filozofická fakulta, 2016. Filozofická fakulta. ISBN 978-80-557-1163-8.
17. ŠPAČKOVÁ, Stanislava. *Rusko-česká ekvivalence propriálního lexika: vlastní jména v překladu*. Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2017. ISBN 9788021086876.
18. ŠVEJČER, Aleksandr Davidovič. *Těorija perevoda: status, problemy, aspekty*. Moskva: Nauka, 1988.
19. VLADIMIROVA, Tat'jana Leonidovna. *Jazyk i stil' naučnogo tĕksta*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo politĕchničeskogo universitĕta, 2010.
20. ŽAŽA, Stanislav. *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu*. 2. přeprac. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1999. ISBN 802102058x.
21. ŽVÁČEK, Dušan. *Kapitoly z teorie překladu I: (odborný překlad)*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1995. ISBN 80-7067-489-X.

Internetové zdroje

22. ABDULCHAKOVA, Ljajsen Ravilevna. *K probleme proischoždĕnija deepričastija v ruskom jazyke*. In: Učennyje zapisky kazanskogo gosudartvennogo universitĕta [online]. Kazan, 2006, s. 23-30 [cit. 2022-06-23]. Dostupné z: https://kpfu.ru/portal/docs/F_335089401/148_2_gum_3.pdf
23. ANISIMOVA, Aleksandra Grigor'jevna. *K voprosu o perevode tĕrminov gumanitarnyh nauk*. In: Prepodavatel XXI vek [online]. Moskva, 2008 [cit. 2022-06-22]. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-perevode-terminov-gumanitarnyh-nauk/viewer>
24. JUNG, Linus. *Fachsprache Deutsch: die Darstellung von Begriffsbeziehungen in Fachtexten* [online]. 2010, s. 47-60 [cit. 2022-06-12]. Dostupné z: <https://rauli.cbs.dk/index.php/lspcog/article/download/2658/3045/>
25. KUBIČKA, Ludĕk a CSĚMY Ladislav. *Psychosociální stresory, úzkost, deprese a úzus psychoaktivních látek v populaci pražských žen středního věku*. *Psychiatrie* [online]. 4. Praha, 1999, (4) [cit. 2022-06-12]. Dostupné z: <https://www.tigis.cz/images/stories/psychiatrie/1999/04/03kubic.pdf>

26. NELJUBIN, Lev Lvovič. Tolkovyj perevodčeskij slovar' [online]. Moskva: Flinta, 2003 [cit. 2022-06-22]. Dostupné z: http://lab314.brsu.by/kmp-lite/kmp2/JOB/LingvoDSL/nelyubin_1_1_tolkovyj_perevodvedcheskiy_slovar.pdf
27. ŠKALOUDOVÁ, Alena. Faktorová analýza – stanovení počtu faktorů [online]. 2010 [cit. 2022-06-22]. Dostupné z: http://kpsold.pedf.cuni.cz/skalouda/fa/stan_poc_faktoru.htm
28. VOLGINA, Marija Jur'jevna. *Perevod těrminov kak ključevych jedinic special'nogo těksta*. Perspektivy nauki i obrazovanija [online]. 2013, (6), 170-175 [cit. 2022-06-22]. Dostupné z: https://pnojurnal.files.wordpress.com/2013/10/pdf_1306311.pdf
29. WANG, Li. *Grammaticeskaja spetsifika naučnyh těkstov russkogo jazyka*. Vestnik KemGUKI [online]. Kemerovo, 2011, (17), 108-116 [cit. 2022-06-22]. ISSN 2078-1768. Dostupné z: <https://cyberleninka.ru/article/n/grammaticeskaya-spetsifika-nauchnyh-tekstov-russkogo-yazyka/viewer>

Zdroj výchozího textu překladu

30. KARPUŠINA, Ljudmila Valentinovna a Aleksandr Vasil'jevič KAPCOV, 2009. *Psichologija cennostěj rossijskoj molodeži*. Samara: Samarskij naučnyj centr RAN. ISBN 978-5-93424-446-1.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č. I Rusko-český slovník vybraných termínů z výchozího textu

Příloha č. II Seznam metod, škál a analýz s českými ekvivalenty

Příloha č. III Seznam metodik zmíněných ve výchozím textu s českými ekvivalenty

Příloha č. IV Výchozí text

RUSKO-ČESKÝ SLOVNÍK

A

аксиологический	axiologický
~ аксиологическая направленность	~ axiologická orientace
~ аксиологическая область	~ axiologická dimenze
аксиосфера, -ы <i>ž</i>	axiologická dimenze
анализ, -а <i>m</i>	analýza
~ кластерный анализ	~ shluková analýza
~ регрессионный анализ	~ regresní analýza
~ факторный анализ	~ faktorová analýza
апперцепция, -и <i>ž</i>	apercepce
астенчивость, -и <i>ž</i>	astenie (slabost)
В	
валидность, -и <i>ž</i>	validita
~ валидность диагностики	~ validita diagnostiky
вариативность, -и <i>ž</i>	variantnost
вырожденный	singulární
~ вырожденная матрица	~ singulární matice
Д	
дискриминативная	rozlišovací
~ дискриминативная способность	~ rozlišovací schopnost
достоверность, -и <i>ž</i>	důvěryhodnost
К	
конструкт, -а <i>m</i>	konstrukt
~ диагностический конструкт	~ diagnostický konstrukt

корреляция, -и <i>ž</i>	korelace
коэффициент, -а <i>t</i> ~ коэффициент корреляции	koeficient ~ <i>koeficient korelace</i>
Л	
латентный ~ латентный фактор	latentní ~ <i>latentní faktor</i>
М	
матрица, -ы <i>ž</i> ~ вырожденная матрица	matice ~ <i>singulární matice</i>
многоступенчатый ~ многоступенчатый отбор	vícestupňový ~ <i>vícestupňový výběr</i>
Н	
нелинейный ~ нелинейная структура ~ нелинейный топологический модель	nelineární ~ <i>nelineární struktura</i> ~ <i>nelineární topologický model</i>
О	
ортогональный	ortogonální
Р	
ранг, -а <i>t</i>	klasifikační úroveň
ранжирование, -я <i>s</i> ~ линейное ранжирование	uspořádání ~ <i>lineární uspořádání</i>
С	
семиотический ~ семиотический подход	sémiotický ~ <i>sémiotický přístup</i>
социальный ~ социальная желательность	sociální ~ <i>sociální desirabilita</i>

стен <u>ч</u> ивость, -и <i>ž</i>	stenie (síla)
струк <u>т</u> ура, -ы <i>ž</i> ~ индивидуальная структура ценностей ~ нелинейная структура	struktura ~ <i>individuální struktura hodnot</i> ~ <i>nelineární struktura</i>
Т	
тера <u>п</u> ия, -и <i>ž</i> ~ песочная терапия	terapie ~ <i>terapie pískem</i>
то <u>п</u> ологический ~ нелинейный топологический модель	topologický ~ <i>nelineární topologický model</i>
Ф	
фак <u>т</u> ор, -а <i>m</i> ~ биполярный фактор ~ косоугольный фактор ~ ортогональный фактор ~ ортогональный латентный фактор	faktor ~ <i>bipolární faktor</i> ~ <i>ortonormální (závislý) faktor</i> ~ <i>ortogonální (nezávislý) faktor</i> ~ <i>ortogonální latentní faktor</i>
фо <u>к</u> ус-групп <i>neskl.</i>	skupinová diskuze (focus group)
Ц	
цен <u>н</u> ость, и <i>ž</i> ~ инструментальные ценности ~ личностные ценности ~ терминальные ценности	hodnota ~ <i>instrumentální (účelové) hodnoty</i> ~ <i>osobní hodnoty</i> ~ <i>terminální (cílové) hodnoty</i>
цен <u>н</u> остный ~ ценностная ориентация ~ ценностно-смысловая сфера	hodnotový ~ <i>hodnotová orientace</i> ~ <i>hodnotová orientace a smyslové vnímání</i>

~ *ценностное отношение*

~ *hodnotový vztah*

Ш

шкала, -ы *ž*

škála, stupnice

~ *интервальная шкала*

~ *intervalová škála*

~ *метрическая шкала*

~ *metrická stupnice*

~ *неметрическая шкала*

~ *nemetrická stupnice*

~ *шкала лжи*

~ *lži-škála*

~ *шкала социальной*

~ *škála sociální desirability*

желательности

шкалирование, -я *s*

měření, škálování

~ *ипсативное шкалирование*

~ *metoda ipsativního měření*

~ *метод многомерного*

~ *metoda vícerozměrného škálování*

шкалирования

~ *метод одномерного*

~ *metoda jednorozměrného*

шкалирования

škálování

SEZNAM METOD, ŠKÁL A ANALÝZ S ČESKÝMI EKVIVALENTY

METODY

варимакс вращение	metoda varimax
дихотомическое сравнение	dichotomické srovnání
ипсативное шкалирование	metoda ipsativního měření
каменистая осыпь	sutinový graf
линейное ранжирование	metoda lineárního uspořádání
метод абсолютного оценивания	metoda absolutní klasifikace
метод максимального правдоподобия	metoda maximální pravděpodobnosti
метод многомерного шкалирования	metoda vícerozměrného škálování
метод одномерного шкалирования	metoda jednorozměrného škálování
метод попарного сравнение	metoda párového srovnání
проективные методы	projektivní metody
прямое ранжирование	přímé seřazení hodnot
психосемантические методы	psychosémantické metody

ŠKÁLY

двухполюсная шкала	dvacetipárová škála
интервальная шкала	interovalová škála
метрическая шкала	metrická stupnice
неметрическая шкала	nemetrická stupnice
шкала безразличия	škála lhostejnosti
шкала вариативности	variantní škála
шкала лжи	lži-škála
шкала порядка	ordinální škála
шкала противоречивости ответов	škála rozporuplnosti odpovědí
шкала социальной желательности	škála sociální desirability

ANALÝZY

кластерный анализ

контекстуально-семантический

анализ текста

регрессионный анализ

факторный анализ

shluková analýza

kontextuálně-sémantická analýza

textu

regresní analýza

faktorová analýza

Пříloha č. III

Seznam testů a metodik psychodiagnostiky uvedených v překládané části textu s českým ekvivalentem

- 1. Методика диагностики индивидуальной структуры ценностных ориентаций личности С. С. Бубновой**
Metodika diagnostiky individuální struktury hodnotové orientace osobnosti podle S. S. Bubnovové
- 2. Методика изучения ценностей Б. С. Алишева**
Metodika výzkumu hodnot podle B. S. Ališeva
- 3. Методика изучения ценностей методом абсолютной оценки**
Metodika výzkumu hodnot pomocí metody absolutní klasifikace
- 4. Методика исследования ценностно-потребностной сферы личности А. В. Морогина**
Metodika výzkumu oblasti hodnot a potřeb jedince podle A. V. Morogina
- 5. Методика оценки личностных ценностей при анализе текста**
Metodika hodnocení osobních hodnot na základě analýzy textu
- 6. Методика оценки основных ценностей жизнедеятельности обучающихся М. Г. Рогова**
Metodika hodnocení základních životních hodnot studujících jedinců podle M. G. Rogova
- 7. Методика оценки субъективной значимости афористических высказываний**
Metodika hodnocení subjektivního významu aforismů
- 8. Модифицированная методика Р. Инглхарта**
Modifikovaná metoda R. Ingleharta
- 9. Морфологический тест жизненных ценностей (МТЖЦ) Сопова В. Ф., Карпушиной Л. В.**
Morfologický test životních hodnot (MTŽH) podle V. F. Sopova a L. V. Karpušinové

10. Опросник терминальных ценностей (ОТеЦ) И. Г. Сенина

Dotazník terminálních hodnot (DTeH) podle I. G. Senina

11. Опросник ценностей М. Рокича

Dotazník hodnot podle M. Rokeache

12. Тест "Иерархии личностных ценностей" К. В. Харского

Test "Hierarchického uspořádání osobních hodnot" podle K. V. Charkovského

13. Тест апперцепции символов (ТАС)

Test apercepce symbolů (TAS)

14. Тест личностных ценностей (ТЛЦ) Карпушиной Л. В., Капцова А. В.

Test osobních hodnot (TOH) podle L. V. Karpušinové a A. V. Kapcova

2. ДИАГНОСТИКА ЛИЧНОСТНЫХ ЦЕННОСТЕЙ И СТРУКТУРЫ АКСИОЛОГИЧЕСКОЙ СФЕРЫ

2.1. Методические особенности диагностики личностных ценностей и структуры аксиологической сферы

Как и многие психологические характеристики, личностные ценности могут диагностироваться с помощью проективных методик [257], психосемантических методов [163] и опросников-самоотчетов испытуемых. При этом достоинства и недостатки методов в полной мере будут отражаться на результатах диагностики личностных ценностей так же, как и при диагностике других психологических характеристик. Исторически сложилось, что проективный и психосемантический подходы в диагностике элементов аксиологической сферы привлекли внимание исследователей только в последнее время, а разработка и использование опросников для определения личностных ценностей началось с конца XX века. Поэтому рассмотрим основные проблемы диагностики личностных ценностей с помощью опросников или тестов.

Диагностика личностных ценностей с помощью опросников имеет три ключевых аспекта:

- 1) перечень личностных ценностей, подлежащих диагностике;
- 2) процедура субъективного шкалирования, используемая в методике [68];
- 3) методика определения структуры аксиологической сферы как системы.

Первый аспект обусловлен противоречием между существованием в мире бесконечно большого количества ценностей, которые потенциально могут и становятся личностными ценностями отдельно взятого индивида, и ограниченными возможностями психологической диагностики. Эта естественная проблема диагностики сложной системы, которой является аксиологическая сфера личности: как по минимальному количеству диагностируемых признаков адекватно судить о характеристике всей системы. Опросники с открытыми вопросами, широко используемые в исследовательских целях [276], не решают проблемы, так как испытуемые указывают универсальные ценности (здоровье, любовь, верные друзья, мир на планете и т.п.), а перечень ценностей подвержен влиянию неконтролируемых ситуативных факторов.

Выход из сложившейся ситуации лежит на пути создания модели аксиологической сферы с выделением «ядра», адекватно описывающей подавляющее большинство реальных случаев [154]. Однако можно констатировать то, что на сегодняшний день нерешенных вопросов в направлении создания модели, отвечающей всем требованиям системного подхода, остается еще много. Отличительной особенностью диагностики личностных ценностей является то, что методики по способу составления перечня диагностируемых ценностей могут быть двух типов:

- 1) перечень строго определен согласно теоретической или эмпирической концепции;
- 2) перечень составляется самим испытуемым.

Второй аспект диагностики, а именно субъективное шкалирование, как этап психологического измерения, более разработан.

Наиболее простым является метод ранжирования, то есть расположение личностных ценностей в порядке убывания или возрастания предпочтений (методика М.Рокича, методика Инглхарда). Использование шкалы порядка строится на основании сразу двух отношений – эквивалентности и порядка. В результате субъективных измерений ценностям приписываются числа, абсолютное значение которых не имеет смысла, а указывает лишь на порядок чисел [68, 252]. Отсюда номера (ранги), приписанные ценностям «нельзя складывать, вычитать, делить и умножать» [68, с.185]. Шкалы порядка относятся к неметрическим шкалам, и обладают малой мощностью [57]. Использование шкалы порядка в самой распространенной в отечественной практике методике М.Рокича является одним из серьезных ограничений в ее использовании, так как требует тщательного выбора соответствующих процедур статистической обработки. Поэтому исследователи методику М.Рокича модифицируют, используя либо метод попарного сравнения [50], либо метод абсолютного оценивания [162]. К сожалению, в публикациях можно встретить случаи определения среднего арифметического, дисперсии и других статистических показателей рангов методики М.Рокича, что не позволяет корректно сопоставлять получаемые исследователями результаты. В этом смысле большего доверия заслуживает ипсативное шкалирование, предложенное Р.Б.Кеттеллом [33].

Термин «ипсативный» означает, что конкретный человек служит мериллом или эталоном для самого себя. По формальным признакам ипсативное шкалирование похоже на метод парных сравнений, разработанный Терстоуном [57]. Однако в методе парных сравнений одна и та же пара, например, в задании требуется определить, что важнее для вас: здоровье или интересная работа, предъявляется респонденту многократно. После статистической обработки осуществляется перевод результата в интервальную шкалу. А в методиках с ипсативным шкалированием сравниваемые пары предъявляются только один раз и о предпочтениях судят по количеству выборов одной ценности над другими. В методиках с ипсативным шкалированием нет необходимости иметь шкалы социальной желательности. К числу таких методик, диагностирующих личностные ценности, относятся методики: Б.С.Алишева [5], С.С.Бубновой [28], В.Г.Морогина [193], Е.Б.Фанталовой [254], К.В.Харского и других.

Однако ипсативное шкалирование имеет ограничения, как по психометрическим характеристикам, так и по методам статистической обработки. С одной стороны, исследователю остается неизвестным критерий, на основе которого респондент из двух личностных ценностей отдал предпочтение одной из них, тем более что в каждой сравниваемой паре ценностей эти критерии могут быть различные. А с другой – дихотомическое сравнение двух ценностей не всегда устраивает респондентов и соответствует реальной действительности [250]. Поэтому заслуживает внимания подход С.С.Бубновой [30], согласно которого кроме парного сравнения ценностей по критерию личностной значимости, предлагается методом одномерного шкалирования определить величину различия между ценностями (по 10-балльной шкале). Поскольку показатели, в мето-

диках с ипсативным шкалированием зависимые, то есть матрица интеркорреляций переменных является вырожденной, то нельзя применять множественный регрессионный анализ. Для устранения этого недостатка применяют процедуру стандартизации результатов диагностики. Однако нам неизвестны опросники личностных ценностей с ипсативным шкалированием, в которых применялись бы стандартные шкалы.

Наиболее мощными шкалами являются метрические шкалы и в частности интервальная шкала, получаемая методом абсолютной оценки респондентом степени значимости конкретной личностной ценности. Не случайно, с появлением в психологической практике методики М.Рокича со шкалой порядка, сразу же появились варианты ее модификации с интервальной шкалой [225]. Существенным достоинством методик с интервальной шкалой является широкий спектр возможных методов статистической обработки, разработанных к настоящему времени. К числу таких методик относятся: опросник терминальных ценностей (ОТеЦ) И.Г.Сенина [235], морфологический тест жизненных ценностей (МТЖЦ) В.Ф.Сопова и Л.В.Карпушиной [244], тест личностных ценностей (ТЛЦ) [149]. Несколько отличной от перечисленных методик является методика Шварца для изучения ценностей личности [124], в которой используется два метода субъективного шкалирования: метод ранжирования и метод абсолютной оценки.

Однако, в интервальной шкале не очевидно, что респондент всегда может давать оценки, соответствующие шкале интервалов [57]. В многошкальных методиках величина интервала может варьироваться. В этих случаях для сопоставимости получаемых результатов желательно использовать процедуру нормализации или стандартизации [24].

Одним из ключевых факторов, влияющих на валидность диагностики личностных ценностей, является содержание инструкции, даваемой испытуемым перед тестированием. Психосемантический анализ инструкций показал, что авторы методик предлагают испытуемым оценить *значимость* [28, 254, 271] или *важность* [5, 225] утверждений или суждений, что, по мнению Харламенковой Н.Е. [261], идентично друг другу. Однако ощущение значимости качества субъектом предшествует ощущению ценности.

Поскольку личностные ценности представляют собой лишь элементы сложной системы – аксиологической сферы личности, то диагностика отдельно взятых личностных ценностей не представляет собой практической пользы, так как из общей теории систем известно [78], что разные свойства системы, в данном случае аксиологической сферы личности, взаимосвязаны через ее структуру. Структура отражает определенные взаимосвязи, взаиморасположение составных частей системы, ее устройство [45]. Однако из-за сложности аксиологической сферы личности структура включает не все элементы и связи, а лишь наиболее существенные, которые определяют основные свойства индивидуальности. Поэтому задачей диагностики является выявление наиболее существенных личностных ценностей и определение структуры аксиологической сферы.

Для определения структуры аксиологической сферы часто пользуются методом ранжирования перечня ценностей по примеру диагностики ценностных ориентаций с помощью методики М.Рокича [285]. При этом под структурой по-

нимается иерархия ценностей, являющаяся по сути одномерной. Переход к пятимерному пространству аксиологической сферы был реализован И.Г.Сениным в методике ОТеЦ [235]. Автор выделил 5 сфер жизнедеятельности, в которых необходимо оценить 8 жизненных ценностей. Под структурой в этом случае понимался уровень ценностей в каждой сфере жизнедеятельности. Существенным продвижением в направлении изучения структуры аксиологической сферы личности явилась методика С.С.Бубновой [31], в которой использование методов многомерного шкалирования и кластерного анализа позволили получать нелинейную топологическую модель аксиологической сферы личности. Тем не менее, для реализации принципа системности в изучении личностных ценностей не хватало определения одной из важнейших характеристик систем – связи между элементами системы. Именно понятие «связь» входит в любое определение системы и обеспечивает возникновение и сохранение ее целостных свойств. Это понятие одновременно характеризует и строение (статику), и функционирование (динамику) системы [45].

С этих позиций существенным продвижением в изучении структуры аксиологической сферы стало появление теста МТЖЦ [244], с помощью которого удалось выявить два ортогональных латентных фактора, состоящих из восьми взаимосвязанных личностных ценностей. Несмотря на жесткую детерминацию состава латентных факторов, то есть в составе каждого из двух латентных факторов предполагается наличие четырех личностных ценностей, дальнейшие исследования аксиологической сферы личности с помощью этого теста позволили перейти авторам к тесту личностных ценностей [149], с помощью которого возможно определение индивидуальной многофакторной структуры аксиологической сферы [100].

Исследование индивидуальной структуры аксиологической сферы личности показало значительную вариативность как количества латентных факторов, определяющих аксиологическую направленность, так и состав, входящих в них личностных ценностей [148, 105]. Причем латентные факторы аксиологической сферы могут быть как ортогональными, то есть независимыми, так и косоугольными (иерархическими), то есть зависимыми между собой. В то же время, использование факторного анализа для получения структуры аксиологической сферы личности накладывает ряд требований к исходным данным (ответам испытуемых), подвергаемым анализу. Из множества этих требований [191, с.26-33], как показали наши исследования, наибольшее значение оказывает уровень взаимосвязи данных между собой, приводящий к сингулярности (вырожденности) матрицы взаимосвязей и, как следствие, к неточности факторного анализа и, соответственно, получаемой структуры аксиологической сферы.

Таким образом, более сложные методы обработки информации, получаемой в результате психодиагностического исследования, требуют большей достоверности самоотчета испытуемых, что является одной из главных задач психодиагностики [24]. Поэтому при оценке качества диагностического средства необходимо учитывать наличие в опроснике специальных средств, позволяющих повысить достоверность. Особенно это касается опросников с оценкой диагностируемого параметра в интервальной шкале. По этому критерию следует

отметить, что методика М.Г.Рогова [225], тест ОТеЦ [235], методика Шварца [124] не имеют специальных средств оценки достоверности самоотчета. В тесте МТЖЦ [244] используется «шкала лжи» (социальной желательности), а в тесте ТЛЦ [149] четыре вида шкал: шкала социальной желательности, шкалы безразличия, шкалы противоречивости ответов и шкалы вариативности. Комплекс мер, реализованных в ТЛЦ, позволил значительно повысить достоверность психологической диагностики личностных ценностей.

В то же время ряд исследователей [70, 164] считают, что реальным регулятором поведения являются системы, состоящие из ценностей, потребностей, состояний и т.д., причем слабоосознаваемых. Проблема различения осознаваемых ценностных ориентаций и слабоорефлексируемых ценностных образований личности, обладающих реальным регуляторным потенциалом для психологической теории и практики имеет особую важность [22, 69, 72, 160, 164, 206, 240]. Поэтому в последнее время усиленно разрабатываются психосемантические [163] и проективные [257] методы диагностики ценностей. Однако эти методы при более высокой достоверности получаемой информации от испытуемого имеют значительную погрешность, обусловленную неоднозначностью интерпретации результатов психологом. Несомненно, более перспективными в ближайшем будущем являются проективные и психосемантические методы, но для широкого использования в практической деятельности психолога на сегодняшний день они не соответствуют психометрическим требованиям и требуют значительных усилий исследователей для их отработки.

2.2. Методики исследования личностных ценностей

1. Психосемантическая методика для изучения ценностей

Для исследования особенностей отношения к ценностям была разработана модификация семантического дифференциала [163], в которой предлагается 18 следующих ценностей

- 1) безопасность
- 2) богатство
- 3) внешняя привлекательность
- 4) дружба
- 5) духовное развитие
- 6) здоровье
- 7) конкуренция
- 8) ответственность
- 9) покой
- 10) порядок
- 11) развлечения
- 12) риск
- 13) свобода
- 14) семья
- 15) творчество

16) традиции

17) труд

18) успех

оценить с помощью 20 двухполюсных шкал антонимов:

1. Легкий – тяжелый	11. Необходимый – лишний
2. Злой – добрый	12. Старый – молодой
3. Слабый – сильный	13. Глупый – умный
4. Чистый – грязный	14. Родной – чужой
5. Громкий – тихий	15. Быстрый – медленный
6. Горячий – холодный	16. Дорогой – дешевый
7. Темный – светлый	17. Несчастный – счастливый
8. Активный – пассивный	18. Мужской – женский
9. Противный – приятный	19. Жизнерадостный – унылый
10. Мягкий – твердый	20. Ненавистный – любимый

В бланке испытуемых полюса каждой из шкал обозначаются максимальной оценкой равной 3. При обработке данных баллы присваиваются слева направо от 1 до 7. Матрица данных подвергается факторному анализу методом максимального правдоподобия с последующим варимакс вращением. В результате факторного анализа выделено 3 биполярных фактора:

- 1) Предпочтения-Отвержения, в который вошли следующие шкалы (в порядке убывания значимости): приятный, любимый, добрый, счастливый, светлый, чистый, мягкий, жизнерадостный, легкий, родной, необходимый, женский, горячий, дорогой.
- 2) Стеничности – Астеничности: активный, громкий, быстрый, молодой, горячий.
- 3) Выигрышности-Проигрышности: сильный, умный, необходимый, родной, дорогой.

Первый фактор, по мнению авторов, отражает эмоциональное отношение к ценности, второй – наличие в соответствующих им переживаниях ощущения напряжения (стеничности) или расслабленности (астеничности) и характеризует энергетическую сторону переживания ценности, третий – полезность ценности. Определив значение каждого фактора для конкретной ценности, была проведена операция нормализации (определены процентильные показатели для положительной и отрицательной оценки факторов). Если значение фактора находилось в пределах от $-0,15$ до $+0,15$, то данному фактору присваивался код равный 0. Соответственно выход за пределы этого интервала расценивался как отрицательное или положительное значение фактора. Сравнение объектов осуществлялось по уровню изменчивости кодов факторов.

Рассмотренный психосемантический подход может применяться при изучении проявления факторов, имеющих демографическую, социальную, профессиональную, психологическую природу, на уровне компонентов бытового сознания.

2. Проективные методики изучения ценностей

Одна из проблем диагностики – это различие осознаваемых личностных ценностей и слаборефлексируемых ценностных образований. Именно для диагностики последних предназначены проективные методики. Их пока не так много и все они скорее находятся на этапе экспериментального исследования и отработки, тем не менее, заслуживают внимания для более подробного рассмотрения.

Стимульным материалом обычно являются рисунки, фотографии, картины, портреты, фигуры, знаки, карты, геометрические фигуры, рассказы, сказочные сюжеты, предметы, цвета, звуки, слова. Однако наибольшее распространение получили стимулы, использующие более информативный зрительный канал.

Тест апперцепции символов (ТАС) [12].

Афанасьева А.П., используя семиотический подход, предложила методику диагностики ценностно-смысловой сферы, состоящую из 24 карточек (6 x 10 см) с изображением рисунков, наполненных символическим содержанием (книга, роза, меч, корона, карты и т.д.). Инструкцией требуется карточки классифицировать, выбрав удобное для испытуемого основание.

С помощью методики ТАС автору удалось выявить 16 из 18 терминальных ценностей М.Рокича (не выявлены ценности «Активная деятельная жизнь» и «Продуктивная жизнь») с коэффициентом корреляции рангов ценностей 0,53 ($p < 0,05$) относительно теста М.Рокича. Установлено, что наиболее часто испытуемые выделяют четыре ценности: любовь, познание, власть (социальный статус и управление людьми) и игра (отдых, приятное времяпрепровождение). Однако автором обнаружена относительная стабильность, то есть независимость от возраста и пола, иерархической структуры четырех ценностей, что противоречит результатам других исследователей и позволяет сделать предположение о низкой дискриминативной способности предложенной методики.

Методика оценки субъективной значимости афористических высказываний [257]. Автором разработана методика, в которой испытуемому предлагается проранжировать 15 афористических высказываний по степени их значимости. Установлено, что между рангами афористических высказываний и результатами тестирования по методике М.Рокича существует сильная взаимосвязь. Однако эмпирические исследования выявили неоднозначность оценки испытуемыми афористических высказываний, относящихся к ценности любви, а на результат оценивания может повлиять такая характеристика афористического высказывания, как остроумие.

Аналогичная по сути, предложена методика диагностики ценностных ориентаций с помощью 15 пословиц [50], в которой необходимо оценить степень согласия с ними по пятибалльной системе.

Методика оценки личностных ценностей при анализе текста [135].

Поскольку личностные ценности находятся в неразрывной связи со смысловой сферой личности, с отношением, формирующимся у личности к различным сторонам действительности, к самому себе, к другим людям в непосредственном взаимодействии и общении с людьми, то они проявляются в актах коммуникации, предполагающих определенный контекст. Следовательно, контекстуально-семантическим анализом текста можно определить личностные ценности, которые участвуют в реальном, а не декларируемом поведении личности. На примере анализа брачных объявлений Карпушиной Л.В. была показана возможность определения личностных ценностей в сфере семьи [135].

Методика оценки ценностных устремлений при песочной терапии [134].

Песочная терапия, предложенная К.Г.Юнгом и его последователями, в последнее время становится все более распространенной. Суть песочной терапии заключается в строительстве с помощью различных вспомогательных средств в песочнице новых взаимоотношений с самим собой. Однако задания могут носить и диагностический характер для сбора информации о ценностном мире клиента. Для этого дается следующая инструкция: «Вы можете создать в песочнице все, что пожелаете».

Процесс выполнения задания фиксируется либо с помощью технических средств (видео и фото съемка), либо психологом с помощью наблюдения. Диагностическая сущность методики заключается, во-первых, в последовательности выполнения задания (более значимым предметам, людям, событиям клиент отдает первоочередное значение), а во-вторых, в топологии расположения фигурок в символическом поле песочной картины (в центральной части песочницы сосредотачиваются самые важные фигурки, которые описывают актуальные эмоциональные состояния и ценностные устремления).

3. Методики изучения ценностей методом ранжирования

Опросник ценностей М.Рокича (Rokeach Value Survey – RVS) [285]

Наиболее широко используемая в нашей стране методика М.Рокича основана на приеме прямого ранжирования списков ценностей [271]. Стимульным материалом в методике Рокича служат два списка по 18 ценностей – терминальных и инструментальных с краткой расшифровкой содержания каждой. Эти два списка получены путем исключения синонимичных форм из более объемных перечней, которые формировались в ходе анализа интервью и литературных данных (для терминальных ценностей) и лингвистического анализа (для инструментальных ценностей).

Методика известна в нескольких формах. Наиболее разработанные формы *Д* и *Е* методики Рокича различаются тем, что в варианте *Е* списки ценностных категорий отпечатаны на листах бумаги в алфавитном порядке и испытуемому предлагается поставить против каждого обозначения соответствующее ранговое число от 1 до 18. В варианте *Д* названия ценностей напечатаны на отдельных карточках. Считается, что форма *Д* дает более надежные результаты,

чем форма *E*, что вполне очевидно, исходя из мнемических характеристик испытуемых. В отечественных адаптированных вариантах применяются обе формы предъявления.

Адаптация методики М.Рокича на русском языке была выполнена А.Гоштаутасом, А.А.Семеновым, В.А.Ядовым. Культурная специфика обусловила необходимость изменения формулировки некоторых ценностей (в основном терминальных).

Несмотря на недостатки методики, связанные с неоднородностью предлагаемого для ранжирования списка ценностей, достоинством методики является ее компактность, быстрота в проведении и обработке результатов. Методика М.Рокича универсальна – она может применяться для самых различных групп испытуемых. Она послужила толчком для модификации и разработки новых методик.

Инструкция:

Сейчас вам будет предъявлен набор из 18 карточек с обозначением ценностей. Ваша задача – разложить их по порядку **значимости** для вас как принципы, которыми Вы руководствуетесь в вашей жизни. ...Внимательно изучите карточки и, выбрав ту, которая для Вас наиболее **значима**, поместите ее на первое место. Затем выберите вторую по значимости ценность и поместите ее вслед за первой. ... [271].

Таблица 2.1

Шкала терминальных и инструментальных ценностей
(концепция М.Рокича)

	ЦЕННОСТИ – ЦЕЛИ	ЦЕННОСТИ – СРЕДСТВА
1	Здоровье	Образованность
2	Любовь	Ответственность
3	Уверенность в себе	Независимость
4	Наличие верных и хороших друзей	Воспитанность
5	Интересная работа	Честность
6	Материально обеспеченная жизнь	Воля
7	Счастливая семейная жизнь	Самоконтроль
8	Свобода	Смелость в отстаивании мнения
9	Активная деятельная жизнь	Исполнительность
10	Общественное признание	Аккуратность
11	Развитие	Терпимость
12	Жизненная мудрость	Эффективность в делах
13	Познание	Рационализм
14	Продуктивная жизнь	Эмпатия
15	Счастье других	Жизнерадостность
16	Творчество	Чуткость
17	Развлечение	Непримиримость к недостаткам
18	Красота природы и искусства	Высокие запросы

К недостаткам методики можно отнести влияние фактора социальной желательности на результат тестирования и неоднозначность критериев ранжирования.

Модифицированная методика Р.Инглхарта [275]

Р.Инглхарт на основе концепции А.Маслоу разделяет «материалистические» (физиологические) и «постматериалистические» ценности, преобладание которых в том или ином обществе отражает стадию его общего экономического и социального развития [275]. Данные типы ценностных ориентаций имеют различное происхождение, сформулированное им в виде «гипотезы недостаточности» и «гипотезы социализации». В то же время, в классификации Инглхарта постматериалистические ценности практически распадаются на две группы – социальные и ценности самоактуализации, обусловленные, соответственно, направленностью на «присоединение» либо саморазвитие [280]. Развивая это положение, А.П.Вардомацкий дополняет концепцию Р.Инглхарта «гипотезой идеализации» [38]. Однако такая точка зрения, предполагающая, по мнению Яницкого М.С. [275], существование трех основных типов ценностных ориентаций, так и не нашла отражения в экспериментальных исследованиях. Поэтому М.С.Яницким была предложена модификация методики Р.Инглхарта [275], позволяющая выявить ориентацию на ценности адаптации (выживание и безопасность), социализации (социальное одобрение) и индивидуализации (независимость и саморазвитие). Предложенная методика основана на выборе респондентами наиболее важных ценностей из предлагаемого списка, включающего индикаторы ориентации на данные группы ценностей. Список таких ценностей-индикаторов был составлен на основе личностных характеристик выделенных типов личности, полученных в ходе психологического исследования, а также результатов 45 фокус-групп, проведенных на территории Западной Сибири и Урала.

Респондентам предъявляется карточка, содержащая 9 позиций, представляющих три блока по три пункта в каждом:

1. Отсутствие нужды, материальный достаток.
2. Семейное благополучие.
3. Возможность интеллектуальной и творческой самореализации.
4. Сохранение сил и здоровья.
5. Хорошая, престижная работа.
6. Возможность пользоваться демократическими правами и свободами.
7. Сохранение порядка и стабильности в обществе.
8. Уважение окружающих, общественное признание.
9. Строительство более гуманного и терпимого общества.

Пункты 1, 4, 7 являются индикаторами ориентации на ценности адаптации; пункты 2, 5, 8 – на ценности социализации; пункты 3, 6, 9 – на ценности индивидуализации.

Исследуемым предлагается выбрать, что из перечисленного на карточке они считают для себя наиболее важным (можно было указать от 1 до 3 вариан-

тов). Методику можно отнести к социологическим методам изучения ценностного сознания.

4. Методики для изучения ценностей с ипсативным оцениванием

Методика «Уровня соотношения «ценности» и «доступности» в различных жизненных сферах» (УСЦД) Е.Б.Фанталовой [254].

В основу замысла методики УСЦД положено гипотетическое предположение автора о том, что одной из существенных детерминант мотивационно-личностной сферы является подвижное, постепенно меняющееся в процессе деятельности в зависимости от жизненных обстоятельств соотношение между двумя плоскостями «сознания». А именно: между плоскостью, вмещающей в себя осознание ведущих жизненных ценностей, личностных замыслов, дальних жизненных целей, и плоскостью всего, что является непосредственно доступным, связанным с осуществлением конкретных, легко достижимых целей, находящихся в «обозримом психологическом поле», в зоне «легкой досягаемости» [254, с.25].

Как следует из приведенной выше цитаты, автором отождествляются понятия «жизненные ценности», «личностные замыслы» и «жизненные цели», что, по мнению К.Левина, некорректно [283]. А поскольку цели в жизни могут быть доступны или недоступны, то вводится вторая шкала «доступности». Не умоляя заслуг автора в обоснованности такого взгляда на категорию «жизненные ценности», остановимся на психодиагностической процедуре определения ценностей.

В методике были использованы понятия, означающие в основном «терминальные ценности», выделенные М.Рокичем, в модифицированном автором варианте.

Инструкция

К заполнению приступайте только после того, как прочтете инструкцию до конца! Перед вами список из двенадцати понятий, каждое из которых означает одну из общечеловеческих ценностей:

1. Активная, деятельная жизнь;
2. Здоровье (физическое и психическое здоровье);
3. Интересная работа;
4. Красота природы и искусства;
5. Любовь (духовная и физическая близость с любимым человеком);
6. Материально-обеспеченная жизнь (отсутствие материальных затруднений);
7. Наличие хороших и верных друзей;
8. Уверенность в себе (свобода от внутренних противоречий, сомнений);
9. Познание (возможность расширения своего образования, кругозора, общей культуры, а также интеллектуальное развитие);
10. Свобода как независимость в поступках и действиях;
11. Счастливая семейная жизнь;
12. Творчество (возможность творческой деятельности).

Вам предстоит сравнить все эти понятия-ценности попарно между собой на специальном бланке, приведенном на рисунке 2.1. Сравнения в матрице производятся на основании того, что представленные в этом списке ценности имеют для Вас разную значимость, разную степень привлекательности. Вы смотрите каждую пару и выбирайте из двух ценностей ту, которая кажется Вам более важной в этой паре. Её Вы обводите в кружок.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	7 8	8 9	9 10	10 11	11 12	
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7	6 8	7 9	8 10	9 11	10 12		
1 4	2 5	3 6	4 7	5 8	6 9	7 10	8 11	9 12			
1 5	2 6	3 7	4 8	5 9	6 10	7 11	8 12				
1 6	2 7	3 8	4 9	5 10	6 11	7 12					
1 7	2 8	3 9	4 10	5 11	6 12						
1 8	2 9	3 10	4 11	5 12							
1 9	2 10	3 11	4 12								
1 10	2 11	3 12									
1 11	2 12										
1 12											

Рис.2.1. Бланк для испытуемого

Уровень ценности определяется по частоте упоминания каждой ценности в заполненном бланке.

Тест «Иерархия личностных ценностей» К.В.Харского

Одной из отличительных особенностей теста К.В.Харского является классификация личностных ценностей по четырем группам (таблица 2.2): идеологические ценности включают в себя все (любые) идеи, которым привержен человек; материальные ценности включают в себя все материальные объекты окружающего мира; эмоциональные ценности включают в себя переживания любых чувств и эмоций; витальные ценности включают в себя и ценность жизни, как таковой и ценность качества жизни.

Из таблицы 2.2 видно, что автором предлагается перечень из 13 ценностей в каждой группе, и испытуемым предоставлена возможность дополнить его.

Классификация личностных ценностей

ЛИЧНОСТНЫЕ ЦЕННОСТИ			
А. Идеологические	В. Материальные	С. Эмоциональные	Д. Витальные
А.1. Религия	В.1. Деньги	С.1. Любовь	Д.1. Сохранение жизни
А.2. Вера	В.2. Имущество	С.2. Дружба	Д.2. Здоровье
А.3. Справедливость	В.3. Автомобиль	С.3. Радость	Д.3. Качество жизни
А.4. Правда	В.4. Собственное жилье	С.4. Удовольствие	Д.4. Продолжение рода
А.5. Равноправие	В.5. Работа	С.5. Спокойствие	Д.5. Семья
А.6. Патриотизм	В.6. Карьера	С.6. Месть	Д.6. Дети
А.7. Верность	В.7. Бизнес-схема	С.7. Кайф	Д.7. Экология
А.8. Долг перед Родиной	В.8. Бизнес-идея	С.8. Адреналин	Д.8. Питание
А.9. Постигание нового	В.9. Драгоценности	С.9. Секс	Д.9. Диета
А.10. Наука	В.10. Инвестиции	С.10. Любопытство	Д.10. Спорт, физкультура
А.11. Совершение открытий	В.11. Акции	С.11. Нирвана	Д.11. Режим дня
А.12. Передача опыта	В.12. Собственный бизнес	С.12. Сопричастность	Д.12. Профилактика
А.13. Идея, идеология	В.13. Бренд	С.13. Согласие	Д.13. Образ жизни
А.14.	В.14.	С.14.	Д.14.
А.15.	В.15.	С.15.	Д.15.
А.16.	В.16.	С.16.	Д.16.
А.17.	В.17.	С.17.	Д.17.
А.18.	В.18.	С.18.	Д.18.
А.19.	В.19.	С.19.	Д.19.
А.20.	В.20.	С.20.	Д.20.

Инструкция

Выберите ценности, представляющие для Вас особую важность. Если необходимо, впишите недостающие ценности в таблицу. Можно выбрать до 10 различных ценностей.

Выбранные ценности затем вписываются в таблицу, аналогичную приведенной на рис.2.1, состоящую из 10 столбцов и 10 строк, и сравниваются все ценности попарно между собой, подсчитывается частота выборов каждой ценности.

Методика исследования ценностно-потребностной сферы личности А.В.Морогина [193]

В основу перечня диагностируемых ценностей был положен список терминальных ценностей М.Рокича. Затем в него были добавлены ценности, отражающие некоторые уровни потребностей: сексуальная, пищевая, потребность в

новых впечатлениях, а также «общение», «честь и достоинство», «престиж». По результатам пилотажных исследований из 24 ценностей были отобраны 15, представляющих наибольшую значимость.

«Сами ценности были переформулированы так, что испытуемый мог в определенных пределах самостоятельно ее трактовать. Если в процессе обследования испытуемый пытался уточнить, как нужно понимать предлагаемую формулировку, экспериментатор ни в коем случае не должен навязывать ему какую бы то ни было трактовку ценности и давать разъяснения по поводу содержания. Он просто предлагал сравнивать ценности так, как обследуемый сам их понимает. В такой ситуации испытуемому ничего другого не оставалось, как спроецировать свою собственную личность на экспериментальную ситуацию. Таким способом в методике реализовывался проективный принцип» [193, с.135].

Список ценностей для ипсативной формы исследования состоит из следующих ценностей:

1. Общение с друзьями.
2. Уверенность в себе.
3. Интересная работа.
4. Личная безопасность.
5. Честь и достоинство.
6. Творчество и познание.
7. Материальное благополучие.
8. Социальная справедливость.
9. Любовь к риску.
10. Изысканная еда.
11. Личная свобода.
12. Престиж.
13. Секс.
14. Семья.
15. Здоровье.

Автором разработана компьютерная программа для автоматизации процесса тестирования и получения результата. При неавтоматизированном тестировании испытуемые должны заполнить бланк, подобный приведенному на рис.2.1, и состоящий из 15 столбцов и строк с последующим вычислением частоты выбора каждой из ценностей.

Методика изучения структуры ценностей Б.С.Алишева [5]

Авторская модель аксиосферы состоит из трех типов функциональных ценностей:

- 1) обобщенные функциональные модальности определения значений (польза, истина, мощь, красота, свобода, справедливость, добро);
- 2) сферы жизнедеятельности (личное здоровье, семья, любовь, дружба, отдых, работа или учеба, общественная жизнь);
- 3) способы жизнедеятельности (покой, материальные блага, гармония отношений, статус, разнообразие жизни, саморазвитие, самоотдача).

В каждом из трех типов, рассматриваемых как самостоятельные и независимые от других, имеется по 7 ценностей. Выявление предпочтений внутри каждого из типов осуществляется методом попарного сравнения.

Кроме выделенных трех типов ценностей завершается диагностика оценкой особенностей основного ценностного отношения испытуемого, состоящего из семи «комплексных объектов», расположенных в континууме от идеального «Я» и его благополучия до максимально широкого «не Я», представленного в целом средой обитания (мое собственное благополучие, благополучие близких людей, процветание родины, экономический и научно-технический прогресс, развитие культуры и нравственности, жизнь человека, сохранение среды обитания). Указанные комплексы представляют собой различные уровни взаимодействия субъекта с окружающей действительностью, концентрически отдаляющиеся от его базового «Я». Приоритетность того или иного из них, с точки зрения автора, позволяет сделать выводы об особенностях проявления основного ценностного отношения у данной личности. Однако, поскольку основное ценностное отношение имеет сложную структуру, то пока оно полностью не анализируется.

Инструкция

Субтест 1. Перед вами список из семи ценностей, Вам предстоит сравнить все эти ценности попарно между собой на специальном бланке. Укажите, пожалуйста, в каждой паре ту ценность, которую Вы считаете более важной (обведите кружком в бланке):

- 1) мое собственное благополучие;
- 2) благополучие близких людей;
- 3) процветание родины;
- 4) экономический и научно-технический прогресс;
- 5) развитие культуры и нравственности;
- 6) жизнь человека;
- 7) сохранение среды обитания.

1	2	3	4	5	6	7
1 2	2 3	3 4	4 5	5 6	6 7	
1 3	2 4	3 5	4 6	5 7		
1 4	2 5	3 6	4 7			
1 5	2 6	3 7				
1 6	2 7					
1 7						

Рис.2.2. Бланк для испытуемого (субтест 1, 2, 3, 4)

Субтест 2. Ниже приведены еще 7 ценностей. Выполните, пожалуйста, задание, аналогичное предыдущему и определите в каждой паре ту ценность, которую считаете более важной для себя (бланк аналогичен показанному на рис.2.2). Прежде чем приступать к работе внимательно прочитайте определение каждой ценности, так как для краткости они обозначены одним-двумя словами:

- 1) личное здоровье – физическое и психическое состояние, внешность;

- 2) отдых – развлечения, удовольствия, любимые занятия для души;
- 3) семья – воспитание детей, ведение домашнего хозяйства, собственность;
- 4) любовь – духовные, эмоциональные, интимные отношения с дорогим человеком;
- 5) дружба – доверительное общение с людьми вне работы и дома;
- 6) работа (учеба) – профессиональная, учебная и прочая деятельность, имеющая значение для общества и обеспечивающая заработок (или его возможность в будущем);
- 7) общественная жизнь – социальная и политическая активность, внимание к событиям в стране и мире.

Субтест 3. Ниже приведены еще 7 ценностей. Выполните, пожалуйста, задание, аналогичное предыдущему. Прежде чем приступать к работе внимательно прочитайте определение каждой ценности:

- 1) покой – безопасная, спокойная жизнь без больших претензий, но и без постоянных усилий и трудов;
- 2) материальные блага – обеспеченность, достаток, комфорт, высокий уровень благосостояния;
- 3) гармония отношений – хорошие взаимоотношения с окружающими, ощущение общности, психологической близости с ними;
- 4) статус – достойное положение в обществе, авторитет, признание и уважение со стороны окружающих;
- 5) разнообразие жизни – интересная жизнь, разнообразие возможностей и впечатлений;
- 6) саморазвитие – личностный рост, успех в конкретных делах, раскрытие и реализация своих умений и способностей;
- 7) самоотдача – стремление быть нужным, помогать людям, доставлять им радость.

Сравните все эти ценности попарно между собой на бланке, аналогично показанному на рис.2.2.

Субтест 4. В последний раз просим Вас выполнить аналогичную работу, но теперь Вы будете иметь дело с отдельными словами-понятиями, имеющими очень широкий разнообразный смысл. Не старайтесь тщательно обдумывать смысл каждого слова, выбирайте в каждой паре то, которое просто Вас больше притягивает:

- 1) польза;
- 2) истина;
- 3) мощь;
- 4) красота;
- 5) свобода;
- 6) справедливость;
- 7) добро.

Сравните все эти ценности попарно между собой на бланке, аналогично показанному на рис.2.2.

5. Методики изучения ценностей методом абсолютной оценки

Известно, что при субъективном шкалировании методом абсолютной оценки, когда испытуемый дает оценку пункту теста в единицах предложенной шкалы, имеет ряд существенных преимуществ, начиная от независимости шкал в многошкальном опроснике и кончая возможностью широкого использования средств статистической обработки [252]. Последнее позволяет описывать структуру аксиологической сферы личности с помощью многофакторного анализа. Рассмотрим некоторые методики, относящиеся к этой группе.

Методика диагностики индивидуальной структуры ценностных ориентаций личности С.С.Бубновой [28]

Автор считает, что линейное ранжирование, лежащее в основе методики М.Рокича, неадекватно задаче познания системы ценностей личности с нелинейной структурой. Поэтому предложена модификация метода многомерного шкалирования, заключающаяся в попарном сравнении ценностей и оценке величины различия между ними в 10-балльной системе по критерию личностной значимости [28].

Инструкция

Вам предлагается список ценностей, которые необходимо попарно сравнить между собой по двум критериям:

- 1) личностная значимость;
- 2) величина различия (по 10-балльной шкале).

Результаты сравнения ценностей заносятся в матрицу (подобно рис. 2.1), указывая через дробь величину различия в баллах.

Перечень ценностей в обобщенном виде [30]:

- 1) Приятное времяпрепровождение, удовольствия, отдых.
- 2) Высокое материальное благосостояние.
- 3) Поиск и наслаждение прекрасным.
- 4) Помощь и милосердие к другим людям.
- 5) Любовь.
- 6) Познание нового в мире, природе, человеке.
- 7) Высокий социальный статус.
- 8) Признание и уважение людей.
- 9) Высокая социальная активность для достижения позитивных изменений в обществе.
- 10) Здоровье.
- 11) Общение.

В дальнейшем производится подсчет числа предпочтений каждой ценности и определяется ранговое место каждой ценности. На основе многомерного шкалирования по величине расстояния между ценностями (второй критерий) графически возможно представить структуру ценностей в форме конфигурации точек, где расстояние между точками соответствует зафиксированным различиям между ценностями по критерию их личностной значимости [30].

Методика оценки основных ценностей жизнедеятельности обучающихся
М.Г.Рогова [225]

В методике автором после многоступенчатого отбора из совокупности ценностей, разделяющих обучающимися средних специальных и высших учебных заведений, предлагается два списка (ценностей-целей и ценностей-средств), которые необходимо оценить по пятибалльной системе.

Инструкция

Ниже перечислен ряд ценностей Вашей жизнедеятельности. Какую роль они играют для Вас? Оцените каждую из них по 5-ти балльной системе (5 баллов – «Очень важны для меня», 4 – «Важны», 3 – «Средне», 2 – «Мало важны», 1 – «Совершенно не важны»).

Ценности - цели	Ценности - средства
1. Активная жизнь	21. Высокие запросы
2. Интересная работа	22. Независимость
3. Деньги	23. Образованность
4. Общая хорошая обстановка в стране	24. Ответственность
5. Признание, уважение	25. Рационализм
6. Познание (возможность образования)	26. Самоконтроль
7. Равенство, справедливость для всех	27. Смелость в отстаивании своих взглядов
8. Самостоятельность	28. Твердая воля
9. Свобода	29. Терпимость к взглядам и мнениям других
10. Творчество	30. Широта взглядов
11. Уверенность в себе	31. Честность
12. Удовольствие	32. Эффективность в делах
13. Власть над людьми	33. Лидерство
14. Руководящая работа	34. Авторитаризм
15. Успех	35. Инициативность
16. Продуктивность (максимальное использование своих сил)	36. Умение довести любое дело до успешного конца
17. Развитие, самосовершенствование	37. Добрые отношения с людьми
18. Широкий круг общения	38. Общение с людьми, близкими по духу
19. Труд	39. Компетентность
20. Конкурентоспособность	40. Общественное одобрение

Предложенные 40 ценностей автором сгруппированы в следующие блоки:

- для терминальных ценностей (в скобках указан номер ценности):

- 1) общечеловеческие (4, 7)
- 2) активная жизнь (1)
- 3) социально-статусные (5, 8, 13, 14)
- 4) материальные (3)
- 5) профессиональные (2, 15, 16)

- 6) познания (6)
- 7) внутренняя удовлетворенность (9, 11)
- 8) общения (18)
- 9) удовольствия (12)
- 10) конкурентоспособность (20)
- 11) развитие, самосовершенствование (10,17)
- 12) труд (19)

- для инструментальных ценностей:

- 1) власть (33, 34)
- 2) независимость (22)
- 3) общение (29, 37, 38)
- 4) компетентность (39)
- 5) инициативность (35)
- 6) образованность (23)
- 7) высокие запросы (21)
- 8) личная ответственность (24, 26)
- 9) достижение результата (32, 36)
- 10) общественное одобрение (40)
- 11) личностные свойства (25, 26, 27, 31)
- 12) эрудиция (30).

Индивидуальная структура ценностей определялась подсчетом средних значений, как по 12 блокам, так и внутри блоков.

Несмотря на неоднозначность предложенной автором классификации ценностей и деления их на блоки, методика в практической работе психологов нашла сторонников в связи с простотой и низкой трудоемкостью тестирования.

Опросник терминальных ценностей (ОТеЦ) И.Г.Сенина [235]

Теоретической базой разработки опросника ОТеЦ стали работы М.Рокича. И.Г.Сенин выделил восемь терминальных ценностей: собственный престиж, высокое материальное положение, креативность, активные социальные контакты, развитие себя, достижения, духовное удовлетворение, сохранение собственной индивидуальности. По мнению автора, это набор ценностей, который индивид пытается реализовать в своей жизни. Позднее [236] автор диагностируемые ценности разделил на два класса: ценности внутренние и ценности внешние. Отличительной особенностью внутренних ценностей является то, что их выраженность зависит от тех факторов, которые находятся внутри самого человека (креативность, развитие себя, духовное удовлетворение, сохранение собственной индивидуальности). К внешним ценностям относятся те, которые связаны с окружающим его миром (собственный престиж, высокое материальное положение, активные социальные контакты, достижения).

Жизнь человека неоднородна. Ему приходится выполнять различные функции в определенных жизненных сферах. Наиболее типичными сферами И.Г.Сенин считает следующие: профессиональной жизни, обучения и образования, семейной жизни, общественной жизни, увлечений.

Отличительной особенностью опросника являлась диагностика как терминальных ценностей и ценности сфер жизнедеятельности, так и ценностей внутри каждой из сфер. Уровень надежности по Спирмену-Брауну составляет 0,71-0,87 для шкал терминальных ценностей и 0,801-0,854 для шкал жизненных сфер [235, с.7]. Опросник состоит из 80 пунктов.

Инструкция

Вам предлагается опросник, в котором описаны различные желания и стремления человека. Просим Вас оценить каждое утверждение по 5 – балльной шкале следующим образом:

- если лично для Вас то, что записано в утверждении, НЕ ИМЕЕТ НИКАКОГО ЗНАЧЕНИЯ, то в соответствующей клетке бланка поставьте цифру 1;
- если для Вас это ИМЕЕТ НЕБОЛЬШОЕ ЗНАЧЕНИЕ, то поставьте цифру 2;
- если для Вас это ИМЕЕТ ОПРЕДЕЛЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ – поставьте цифру 3;
- если для Вас это ВАЖНО – поставьте цифру 4;
- если для Вас это ОЧЕНЬ ВАЖНО – поставьте цифру 5.

Просим Вас помнить о том, что здесь не может быть правильных и неправильных ответов, и что самым правильным будет самый правдивый ответ, поэтому мы очень надеемся на Вашу искренность [235].

Морфологический тест жизненных ценностей (МТЖЦ) Сопова В.Ф., Карпушиной Л.В. [244]

Методика возникла как результат использования и дальнейшего усовершенствования методики И.Г.Сенина ОТеЦ. Отличительной особенностью МТЖЦ от прототипа является введение шкал сферы физической культуры, названной авторами физической активностью, и шкалы социальной желательности. Методика содержит 112 пунктов. Уровень тета-надежности составляет 0,75-0,87 для шкал жизненных ценностей и 0,76-0,89 для шкал жизненных сфер [244, с.7].

Инструкция

Вам предлагается опросник, в котором описаны различные желания и стремления человека. Просим Вас оценить каждое утверждение по 5 – балльной шкале следующим образом:

- если для Вас смысл утверждения НЕ ИМЕЕТ НИКАКОГО ЗНАЧЕНИЯ, то в соответствующей клетке бланка поставьте цифру 1;
- если для Вас имеет НЕБОЛЬШОЕ ЗНАЧЕНИЕ, то поставьте цифру 2;
- если для Вас имеет ОПРЕДЕЛЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ – поставьте цифру 3;
- если для Вас это ВАЖНО – поставьте цифру 4;
- если для Вас это ОЧЕНЬ ВАЖНО – поставьте цифру 5.

Просим Вас помнить, что здесь не может быть правильных и неправильных ответов, и что самым правильным будет правдивый ответ.

Диагностируемые ценности относятся к разнонаправленным группам: духовно-нравственные ценности и эгоистически-престижные (прагматические),

что позволяет определить направленность деятельности личности или группы. К первым относятся: саморазвитие, духовная удовлетворенность, креативность и активные социальные контакты, отражающие нравственно-деловую направленность. Соответственно, ко второй подгруппе ценностей относятся: престиж, достижения, материальное положение, сохранение индивидуальности. Они в свою очередь отражают эгоистически-престижную направленность личности.

При всех низких значениях – направленность личности неопределенная, без выраженного предпочитаемого целеполагания. При всех высоких баллах – направленность личности противоречивая, внутриконтликтная. При высоких баллах ценностей первой группы направленность личности является гуманистической, второй группы – прагматической.

Тест личностных ценностей (ТЛЦ) Карпушиной Л.В., Капцова А.В. [149]

В качестве основного диагностического конструкта в методике выступают смысловые системы в структуре личности, конкретно – ценностно-смысловые отношения человека к окружающей его социальной действительности. Тест ТЛЦ является дальнейшей модификацией теста МТЖЦ [244].

Личностные ценности рассматриваются авторами как система осознанного значимого в жизни. На уровне значимости ценности начинают приобретать bipolarность: значимость может свидетельствовать о выделении объекта как положительно значимого, так и отрицательно значимого. Поэтому тест диагностирует положительную и отрицательную значимости личностных ценностей.

В состав теста входят две группы основных шкал

Группа шкал ценности жизненных сфер:

1) профессиональной жизни; 2) образования; 3) семейной жизни; 4) общественной жизни; 5) увлечений.

Группа шкал личностных ценностей:

1) саморазвития; 2) креативности; 3) духовного удовлетворения; 4) взаимоотношений; 5) престижа; 6) достижений; 7) материального благополучия; 8) индивидуальности.

Группа шкал устойчивости личностных ценностей и жизненных сфер.

Поскольку личностные ценности, как разновидность отношений могут «характеризоваться ситуативной мобильностью» [196, с.31], что согласуется с концепцией уровневой структуры самоопределения субъекта [80], согласно которой личность характеризуется устойчивой составляющей («ценностно-нравственный стержень») и динамической составляющей, включающей актуальные ценности этапа жизни, нами впервые были введены шкалы устойчивости личностных ценностей и жизненных сфер (15 шкал), позволяющие определить принадлежность конкретной ценности к устойчивой или динамической составляющей структуры личности.

Группа шкал аксиологической направленности:

1. Гуманистическая направленность в сфере:

1.1. Профессии.

1.2. Образования.

1.3. Семьи.

- 1.4. Общественной жизни.
- 1.5. Увлечений.
2. Прагматическая направленность в сферах:
 - 2.1. Профессии.
 - 2.2. Образования.
 - 2.3. Семьи.
 - 2.4. Общественной жизни.
 - 2.5. Увлечений.

Кроме основных информационных шкал: шкалы ценностей жизненных сфер (пять), шкалы личностных ценностей (восемь) и шкалы ценностей в сферах жизни (сорок), тест содержит несколько шкал достоверности:

1. Традиционная шкала достоверности, представляющая собой шкалу социальной желательности. Высокий уровень показателя позволяет поставить под сомнение результаты тестирования, вследствие либо преднамеренного приукрашивания действительности, либо высокого уровня воспитанности испытуемого.

2. Шкала безразличия, оценивающая установку испытуемого на неопределенные или средние ответы, то есть определяющая влияние «факторов знания» ситуаций, описанных в пунктах теста, и представляющая собой количество средних ответов («безразлично»). При превышении допустимого значения результаты диагностики бракуются.

3. Шкалы противоречивости ответов испытуемых по жизненным сферам и личностным ценностям. Исследования показали, что такая шкала надежно работает, как и контрольная шкала оценки нетипичных ответов F в тесте ММРІ, однако в ТЛЦ построена она на том основании, что пункты личностных ценностей в жизненных сферах имеют один конструкт и сходный смысл. Коэффициент противоречивости ответов, по сути, представляет собой относительную разность двух ответов испытуемого в соответствующей шкале ТЛЦ.

4. Шкалы вариативности по жизненным сферам и личностным ценностям. С одной стороны, вариативность, например, шкал личностных ценностей показывает изменчивость этих ценностей в разных жизненных сферах, то есть вариативность можно использовать как дополнительные информационные шкалы. С другой стороны, эти шкалы могут выявить испытуемых, которые оценивали все шкалы или отдельную одной оценкой (вариативность равно нулю), например, единицами или семерками и т.п., что может говорить об отказе испытуемого от искренних ответов или его неспособностью к точной оценке в силу индивидуальных особенностей. Возможны случаи, когда вариативность слишком высока, что может говорить о чрезмерной эмоциогенности оцениваемых шкал или случайности заполнения бланка ответов. Вычисляется вариативность шкалы по известной формуле К.Пирсона как отношение стандартного отклонения шкалы к среднему арифметическому шкалы.

Таким образом, для повышения достоверности результатов диагностики необходимо при интерпретации учитывать значения всех четырех видов дополнительных шкал, имеющих в ТЛЦ, одновременно.

Инструкция

Просим Вас оценить важность содержания следующих суждений по 7-балльной шкале следующим образом:

- если утверждение КАТЕГОРИЧЕСКИ НЕПРИЕМЛЕМО, то поставьте в бланке цифру "1"

- если - НЕПРИЕМЛЕМО, то поставьте цифру "2"

- если – НЕ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНО, то поставьте цифру "3"

- если – БЕЗРАЗЛИЧНО, то поставьте цифру "4"

- если – ПРИВЛЕКАТЕЛЬНО, то поставьте цифру "5"

- если - ВАЖНО, то поставьте цифру "6"

- если - ОЧЕНЬ ВАЖНО, то поставьте цифру "7"

Старайтесь по возможности не использовать оценку «4». Кроме этого ОДНОВРЕМЕННО с оценкой важности суждения оцените степень стабильности ситуаций, описанных в представленных утверждениях двумя оценками: если утверждение важно ПОЧТИ ВСЕГДА, то поставьте во второй строке бланка знак плюс «+», если суждение важно ОТ СЛУЧАЯ К СЛУЧАЮ, то поставьте знак минус «-».

Методика содержит 100 пунктов (Приложение 1). Уровень тета-надежности составляет 0,70-0,84 для шкал личностных ценностей и 0,77-0,84 для шкал жизненных сфер [149, с.10].

Для получения индивидуальной структуры аксиологической сферы испытуемого можно воспользоваться техникой личностного дифференциала. Для чего матрица данных транспонируется, то есть строками матрицы будут жизненные сферы, а столбцами – личностные ценности. Данные подвергаются факторному анализу методом максимального правдоподобия с последующим варимакс вращением. Количество выделяемых факторов определяется по критерию Р.Кеттелла («каменистая осыпь»). Для получения достоверной структуры аксиологической сферы личности, данные предварительно оцениваются по всем шкалам достоверности.